

ฤตูลัหฬร : ฤตุกาลกับัชัีวฤต

นายชวโรฒน์ วฤลยเมธฤ

สฤถาบัันวฤทยบรฤการ
จุฬาลงกรณฤมฬหาวฤทยาลััย
วฤทยานฤพนธ์นฤเป็นส่วนหนฤงของการศฤษาตามหลักสฤตรปฤฤษฐยฤกษรศาสตรมหาบัันชฤต

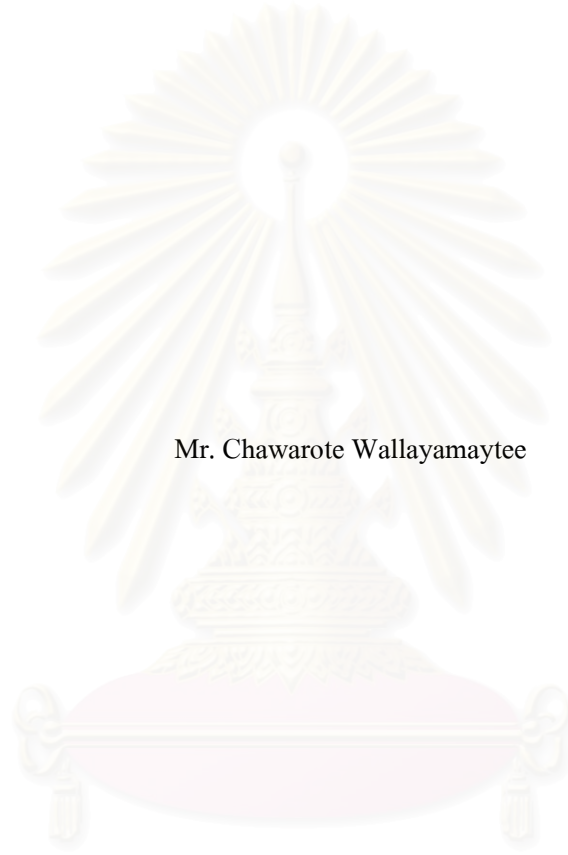
สาขาวฤษาภาษาบาลฤและสันสกฤต ภาควฤษาภาษาตะวันออก

คณะฤกษรศาสตร จุฬาลงกรณฤมฬหาวฤทยาลััย

ปฤการศฤษา 2549

ลฤษฤทรฤษฤของจุฬาลงกรณฤมฬหาวฤทยาลััย

Rtusamhāra : Seasons and Life

Mr. Chawarote Wallayamaytee

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2006

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ฤดูกาล:ฤดูกาลกับชีวิต
โดย	นายชวโรจน์ วัลลเมธี
สาขาวิชา	ภาษาบาลีและสันสกฤต
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สนิสกุล

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์วิสุทธิ์ นุชกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สนิสกุล)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ)

ชาวโรหมัน วัลยเมธี : ฤตุดสัหาร:ฤตูกาลกับชีวิต. (Rtusamhāra : Seasons and Life) อ. ที่ปรึกษา :
 ผศ. ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, อ. ที่ปรึกษาร่วม : ผศ. ทศนีย์ สตินสกุล, 153 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวินิพนธ์เรื่องฤตุดสัหาร ซึ่งเป็นวรรณคดีสันสกฤต
 ประเภทขัณฑกาพย์ ตามทฤษฎีวินิพนธ์สันสกฤต ศึกษาศัพท์และสภาพรรณชาติที่สัมพันธ์กับ
 วรรณคดี และเปรียบเทียบฤตุดสัหารกับวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียง

การวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่าผู้ประพันธ์ฤตุดสัหารใช้จินตนาการอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีวรรณคดี
 สันสกฤต พรรณนาสภาพรรณชาติ ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑)แผ่นดินและต้นไม้ (๒)ชีวิตสัตว์ และ (๓)ชีวิต
 มนุษย์ ฤตุดสัหารดีเด่นด้วยอรรถาธิบายประเภทสวภาโวक्ति คือการพรรณนาธรรมชาติตามที่เป็นจริง มี
 วรรณคดีไทย ๓ เรื่องคล้ายคลึงกับฤตุดสัหาร ได้แก่ ทวาทศมาสโคลงฉันท์ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก
 และนิราศเดือน ทั้ง ๓ เรื่องนี้ใช้กลวิธีในการพรรณนาคล้ายกับฤตุดสัหาร ทว่ามีแก่นเรื่องต่างกัน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๖ บท บทแรกเป็นบทนำ บทที่ ๒ ชื่อว่า กาลิทาสและฤตุดสัหาร
 ว่าด้วยกาลิทาส ผู้ประพันธ์ฤตุดสัหาร ความหมายและลักษณะของขัณฑกาพย์ตามแนวทฤษฎีวินิพนธ์
 สันสกฤต ฤตูกาลของอินเดีย และฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในฤตุดสัหาร บทที่ ๓ ว่าด้วยอรรถาธิบายในฤตุดสัหาร
 เป็นการศึกษาว่าด้วยการตกแต่งถ้อยคำในฤตุดสัหารตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ได้แก่ ศัพท์อรรถาธิบาย
 อรรถาธิบาย คุณ ธานี และริติ บทที่ ๔ ชื่อว่าชีวิตกับการพรรณนาในฤตุดสัหาร เป็นการศึกษาวิเคราะห์
 บทประพันธ์ในแง่เนื้อหาและการพรรณนา บทที่ ๕ ว่าด้วยวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียงกับฤตุด
 หาร เป็นศึกษาเปรียบเทียบฤตุดสัหารกับวรรณคดีไทยอีก ๓ เรื่อง บทที่ ๖ เป็นการสรุปผลการวิจัยและ
 ข้อเสนอแนะ

ภาควิชาภาษาตะวันออก.....ลายมือชื่อนิสิต *Jitka*
 สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา *Prasanna N/S/KS*
 ปีการศึกษา ๒๕๔๘.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม *ทศนีย์ สตินสกุล*

##4680122722 : MAJOR PALI AND SANSKRIT

KEYWORD : ṚTUSAMHARA / SEASONS / LIFE

CHAWAROTE WALLAYAMAYTEE : : ṚTUSAMHARA : SEASONS AND LIFE.

THESIS ADVISOR ASST. PROF. PRAPOD ASSAVAVIRULHAKARN, Ph.D.,

THESIS COADVISOR : ASST. PROF. TASSANEE SINSKUL, 153 pp.

It is the purpose of this thesis to examine and interpret the rtusamhāra according to key principles of Sanskrit poetry. The work undertaken includes examination of persons related in the poem, structures of the poem and the use of words and compare this poem with three Thai literary works with similar time-order description and styles.

The study has found that the poetic imagination in Sanskrit Poetic Theory can be divided into three groups: earth and plants, wildlife, human beings. Among other alamkāras, Sanskrit poetic ornamentation, Rtusamhāra is the best at arthālamkāra, meaning ornamentation, called svabhāvokti or description of nature. There are three Thai literary works similar in style to rtusamhāra. These three poems share the same time-order description but are different from rtusamhāra in some particular ways.

The thesis consists of six chapters. Chapter One is an introduction to the subject. Chapter Two deals with rtusamhāra's authorship as well as general characteristic. Chapter Three is about alamkāra, containing sabdālamkāra arthālamkāra guna dhvani and rīti as found in the poem. Chapter Four deals with lives and descriptions which are analytical studies of the theme and influence of seasons on lives in the poem and the poet's world view to include the poet's poetic method. Chapter Five is the poem's comparative study of Thai literary works with a similar style: Thawathasamas, Niras Tharn Sok and Niras Duen. The analytical conclusion and suggestions are given in Chapter Six.

Department: Eastern Languages ..... Student's signature ..... *C. Wallayamaytee.*
 Field of Study: Pali and Sanskrit..... Advisor's signature ..... *P. Assavavirulhakarn*
 Academic year 2006..... Co-advisor's signature ..... *T. Sinskul*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้เพราะความอุปการะและปลุกฝังให้ใฝ่ใจในการเล่าเรียนของป้าทั้งสอง คืออาจารย์กิ่งแก้ว และอาจารย์ศิริรัตน์ วงศ์เครือวัลย์ ที่กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูผู้เขียนด้วยเมตตามาจนใหญ่ ประคองอุปการีกระทำแก่บุตรตน และกราบขอบพระคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิด

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านมีศาสตราจารย์วิสุทธิ์ นุชยกุล ราชบัณฑิต เป็นประธาน นอกจากนี้ท่านยังได้เมตตาให้คำปรึกษาแนะนำให้วิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สิ้นสกุล ครูสันสกฤตท่านแรก ที่ได้กรุณาเอ็นดูมาเมื่อแต่เริ่มเรียน ภาษาสันสกฤต เป็นที่ปรึกษาเมื่อจะเสนอหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ และยังรับเป็นที่ปรึกษาร่วมเมื่อ โครงร่างวิทยานิพนธ์ได้รับการอนุมัติ ในการนี้ท่านได้กรุณาช่วยตรวจทานต้นฉบับและคำแปลของผู้เขียน อย่างอุทิศสาคะ พระคุณของท่านมีเป็นอนกปริยายจนมิอาจจะประมวลมากกล่าวไว้ ณ ที่นี้ได้หมด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ ครูผู้ประเสริฐ ที่ปลุกฝังให้ผู้เขียนรู้จักค้นคว้า อย่างกว้างขวาง และเป็นแรงบันดาลใจของผู้วิจัยในหลายด้าน กรุณารับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ศาสตราจารย์พิเศษทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา และรองศาสตราจารย์พิชิต ชัยเสรี ที่แม้จะมีได้ เกี่ยวข้องกับงานเขียนนี้โดยตรง แต่พรหมวิหารธรรมของท่านทำให้ผู้เขียนมีกำลังใจและบำเพ็ญตนเป็น นักเรียนเสมอมา เช่นเดียวกับอาจารย์วิชชุตา วุฑฒิตย์และอาจารย์จิราวรรณ แสงเพชร ผู้ทั้งให้กำลังใจ และรับฟังทั้งสุขและทุกข์ของผู้เขียนอย่างอาทร

เพื่อนผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ คุณชาญสิทธิ์ จันประเสริฐศรี และคุณปาจรีย์ ณ นคร ที่คอยให้กำลังใจ ได้ตาม เป็น สหฤทัย ของผู้เขียนเสมอมาเช่นเดียวกับคุณสันติ วงศ์จรูญลักษณ์ที่ยิ่งกว่านั้นได้ช่วยสละ เวลาพิสูจน์อักษร และคุณธีวินท์ ห้วยหงษ์ทอง เขวามิตรที่ช่วยจัดรูปเล่ม จัดระเบียบเอกสารต่างๆ ทั้ง ช่วยใช้วิชาคอมพิวเตอร์บรรเทาความขัดข้องต่างๆของผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอขอบคุณคณาจารย์และบุคลากรของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ และบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่กรุณาอนุมัติเงินทุนผู้ช่วยสอนระหว่างการศึกษาและเงินสนับสนุนการวิจัย ในครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฌ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์	๒
วิธีดำเนินการวิจัย	๒
ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย	๒
บทที่ ๒ กาลิทาสและฤดูสัหาร	๓
กาลิทาส	๓
ฤดูสัหาร	๓
ฤดูสัหารกับกาลิทาส	๑๓
นันทลักษณ์ในฤดูสัหาร	๑๔
บทที่ ๓ อลังการในฤดูสัหาร	๑๘
ศัพทอลังการในฤดูสัหาร	๒๐
อรรถอลังการในฤดูสัหาร	๒๑
คุณที่ปรากฏในฤดูสัหาร	๒๘
ทวนิในฤดูสัหาร	๓๒
ลักษณะวีรตีในฤดูสัหาร	๓๔
บทที่ ๔ ชีวิตกับการพรรณนาในฤดูสัหาร	๓๕
ชีวิตในฤดูสัหาร	๓๖
พืช	๓๗
สัตว์	๔๑
มนุษย์	๔๕

ลักษณะความรักของมนุษย์ในฤดูสัหาร	๕๔
การพรรณนาในฤดูสัหาร	๕๘
การลำดับความ	๕๘
การใช้ถ้อยคำ	๕๕
คำศัพท์กลุ่มที่ว่าด้วยสี กลิ่น เสียง และ กายสัมผัส...	๕๕
คำศัพท์กลุ่มที่ว่าด้วยอาการและรูปทรง	๖๒
ข้อสังเกตเรื่องการประพันธ์	๘๓
ข้อสังเกตเรื่องกริยาอาขยาต	๘๘
บทที่ ๕ ฤดูสัหารกับวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียง.....	๕๐
ชีวิตในทิวาทศมาส โคลงคั่น	
กาพย์ห่อโคลงนิราศธาร โศก และนิราศเดือน	๕๒
การพรรณนาในทิวาทศมาส โคลงคั่น	
กาพย์ห่อโคลงนิราศธาร โศก และนิราศเดือน	๕๒
การลำดับความ	๕๓
การใช้ถ้อยคำ	๕๔
บทที่ ๖ ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ	๕๕
ข้อสรุป	๕๕
ข้อเสนอแนะ	๑๐๑
รายการอ้างอิง	๑๐๒
ภาคผนวก	๑๐๕
ภาคผนวก ก.	๑๐๖
ภาคผนวก ข.	๑๓๕
ภาคผนวก ค.	๑๔๓
ภาคผนวก ง.	๑๔๖
ภาคผนวก จ.	๑๕๐
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๑๕๓

สารบัญตาราง

ตารางที่ ๑ แสดงนันทลักษณ์ในฤดูहार	๑๗
ตารางที่ ๒ แสดงตัวอย่างพลังความหมายตามทฤษฎีธรณี	๓๒
ตารางที่ ๓ แสดงตัวอย่างพลังความหมายตามทฤษฎีธรณีในฤดูहार	๓๓
ตารางที่ ๔ แสดงประเพณีแต่ละเดือนในทวารศมาสโคลงคั่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน	๕๖

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ยามร้อนก็เร่าสรวิร้อน	ทินกรบ่สงสาร
แพศเนาบ่เบาภิรณปาน	กระอุไหม้มลายโรย
ยามเย็นก็เยือกหทยเย็น	หิมเป็นลอลองโปรย
ลมชายก็เช่นอนิลโบย	บุรณระทมใจ ^๑

กวีนิพนธ์ข้างต้นคัดมาจากเรื่องพระนลคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนิแจ่มจรัส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ความเมื่อนางทมยันตีต้องพราดจากพระนล เดินป่าอยู่ผู้เดียว ผู้นิพนธ์ตั้งพระทัยที่จะแสดงภาพนางทมยันตีที่ทุกข์ทรมานกายและใจอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ อันผันแปรไปตามฤดูกาล มีอากาศร้อนระอุและหนาวเหน็บเป็นอาทิ ราวกับจะแสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ธรรมชาติมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อชีวิตมนุษย์ ทั้งในทางร่างกายและจิตใจ

จากเนื้อหาของฉันท์ ๒ บทนี้ เราอาจได้ข้อพิจารณาสองประเด็น คือ

๑. ธรรมชาติที่ผันแปรไปต่างๆ มีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกมนุษย์ ดังที่ได้อภิปรายไว้ข้างต้น

๒. ธรรมชาติเป็นวัตถุดิบทางศิลปะอย่างดีเลิศ เพราะเมื่อความสะเทือนอารมณ์เกิดแก่ศิลปินแล้ว เป็นธรรมดาที่ศิลปกรรมต่างๆจะเกิดขึ้นเพื่อสนองอารมณ์นั้น และเฉพาะผู้ที่เป็นกวีนิพนธ์ย่อมเป็นเครื่องสำแดงอารมณ์ที่ถนัดที่สุด และในยุคโบราณอันเป็นช่วงเวลาที่มนุษย์มีชีวิตผูกพันใกล้ชิดธรรมชาติ งานวรรณกรรมก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าธรรมชาติมีผลกับชีวิตมนุษย์มากมายอย่างไร

โดยทั่วไปการพรรณนาธรรมชาติมักเกิดจากการที่กวีเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ได้พบเห็นสิ่งรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นพืชพรรณ สิ่งสาราสัตว์ ฯลฯ แล้วนำมาพรรณนาผูกกับความสะเทือนอารมณ์ของตนเอง ทั้งอารมณ์รัก คิดถึง เสรีาโศก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีกวีนิพนธ์อีกลักษณะ

---

^๑ พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. พระนลคำฉันท์ (พระนคร:คลังวิทยา, ๒๕๑๑), หน้า ๘๕.

หนึ่งซึ่งอาศัยการเดินทางผ่านเวลา โดยที่ตัวกวีเองอาจมิได้เดินทางไปไหนเลย ในวรรณคดีไทย งานที่เป็นกวีนิพนธ์พรรณนาความรู้สึกพลัดพรากเช่นนี้อาจได้แก่ กวีนิพนธ์ประเภทนิราศ ซึ่งส่วนมากแก่นเรื่องใหญ่คือการเดินทางของกวีที่ต้องพรากจากคนรัก มีกวีนิพนธ์จำนวนน้อยที่ใช้การเดินทางผ่านเวลาเป็นหลักในการพรรณนา วรรณคดีเรื่องเอกที่ใช้การพรรณนาเช่นนี้ได้แก่ ทวาทศมาส โคลงสั้น

ในท่ามกลางวรรณคดีสันสกฤตซึ่งเป็นภาพสะท้อนสังคมรุ่งเรืองของอินเดียโบราณมีกวีนิพนธ์เรื่องหนึ่งที่ใช้การเดินทางผ่านกาลเวลาและการผันแปรของธรรมชาติเป็นฤดูกาลทั้งหก คือ ฤดูแล้ง ฤดูน้ำค้าง ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูร้อน ฤดูฝน และ ฤดูใบไม้ร่วง มาจัดเรียงใหม่ กล่าวคือเริ่มต้นด้วยฤดูร้อนเพื่อที่จะให้จบลงในฤดูใบไม้ผลิอันเป็นเวลาซึ่งธรรมชาติงดงามสมบูรณ์พร้อม แล้วพรรณนาเป็นงานกวีนิพนธ์ขนาดสั้น หรือที่เรียกว่า ชันชกาทพย์ กวีนิพนธ์เรื่องนี้คือ ฤตสุหาลักษณะการพรรณนาดังกล่าวนับว่าโดดเด่น สมควรที่จะศึกษากลวิธีการพรรณนา ฉันทลักษณ์โลกทัศน์ของกวี ทั้งในตัวบทวรรณคดีอย่างเฉพาะเจาะจง และในเชิงศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมกับวรรณคดีที่มีลักษณะใกล้เคียงกันของชาติอื่น

วัตถุประสงค์

๑. ศึกษาวรรณคดีสันสกฤตประเภทชันชกาทพย์ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต
๒. ศึกษาศัพท์และสภาพธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวรรณคดี
๓. เปรียบเทียบฤตสุหาลกับวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

แปลฤตสุหาลเป็นภาษาไทย ประเมินคุณค่าทางวรรณศิลป์ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ศึกษากลวิธีและโลกทัศน์ของกวี เปรียบเทียบฤตสุหาลกับกวีนิพนธ์ไทยที่มีลักษณะใกล้เคียง และสรุปอภิปรายผล

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

๑. ความรู้เรื่องวรรณคดีสันสกฤตประเภทชันชกาทพย์
๒. กลวิธีการใช้สภาพทางธรรมชาติสื่อความรู้สึกในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย

บทที่ ๒

กาลิทาสและฤตูลำหาล

กาลิทาส

purā kavīnām gaṇanāprasaṅge kaṇiṣṭhikādhīṣṭhitakālidāsā |
adyāpi tattulyakaverabhāvādanāmikā sārthavatī babhūva ||^๑

harihārāvalī

ในการจัดลำดับกวีทั้งหลาย ตั้งแต่โบราณมา กาลิทาสดำรงสถานะเป็นนัวก้อย
แม้กระทั่งวันนี้ ก็ยังไม่ปรากฏนามผู้ควรค่าเป็นนัวนาง
เหตุเพราะยังไม่มิกวีใดเทียบเท่ากาลิทาสได้เลย

หริหาราวลี *

เนื้อหาในอุปชาติฉันท์บทข้างต้น ยกย่องกาลิทาสว่าไม่มีกวีใดเทียบเท่าหรือแม้แต่จะเป็นรอง
เปรียบกวีที่เป็นรองกาลิทาสโดยการเล่นคำเรียกนัวนางในภาษาสันสกฤตที่ว่า anāmikā ไร้ชื่อ ยังหาชื่อ
มิได้ นัวนาง นี้เป็นประจักษ์พยานมาแต่ในอดีตว่ากาลิทาสเป็นกวียิ่งใหญ่ และอัจฉริยภาพของท่านเป็น
ที่เลื่องลือและยอมรับในหมู่มกวีสันสกฤตมาแต่โบราณ

ประวัติและชื่อของกาลิทาสมิได้ปรากฏในงานกวีนิพนธ์ของตนเอง เช่นเดียวกับกวีสันสกฤต
คนอื่นๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะลักษณะเฉพาะของอินเดียที่ไม่นิยมการจดบันทึกทางประวัติศาสตร์
นักวิชาการทางวรรณคดีสันสกฤตจึงต้องใ้การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์อื่นเพื่อประมาณสมัยของ
กวีสันสกฤต ความเชื่อโดยประเพณีที่แพร่หลายมากก็คือ กาลิทาสเป็นหนึ่งในนวัตนกวี คือกวีแก้ว ๕

^๑ Winternitz, M., *A History of Indian Literature* (Motilal : 1977) 3 : 51 n1.

* หริหาราวลีหรือ สุภายิตหาราวลี ของหริ ซึ่งเป็นกวีที่มีชีวิตร่วมสมัยกับพระเจ้าอัคร
มหาราช และได้ราชทินนามว่า akbarīyakālidāsa หมายถึงกาลิทาสแห่งพระเจ้าอัคร

คนในราชสำนักพระเจ้าวิกรมมัทิตย์ผู้ครองกรุงอุชชยีนี^๒ ได้แก่ ชันวันตริ กษปณะ อมรสิงห์ ศังกุ เวตาลภักฎุช ฆฎกรรประ กาลิทาส วราหมีหิระและวรรุจิ^๓ ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

dhanvantarikṣapanakāmarasimhaśanku
vetālabhattaḡhaṭakarparakalidāsāḡ |
khyāto varāhamihiro nṛpateḡ sabhāyām
ratnāni vāi vararucinava vikramasya ||^๔

ในสภของพระเจ้าวิกรม มีรัตนะเก้ดวงคือ
ชันวันตริ กษปณะ อมรสิงห์ ศังกุ เวตาลภักฎุช
ฆฎกรรประ กาลิทาส วราหมีหิระ และวรรุจิ

อย่างไรก็ตามมีกษัตริย์หลายพระองค์ที่ใช้พระนามวิกรมมัทิตย์ และนักปราชญ์บางคนในจำนวนนี้ ไม่ได้ได้อยู่ร่วมสมัยกัน^๕ เช่น วราหมีหิระซึ่งเป็นนักดาราศาสตร์ ปรากฏหลักฐานว่าท่านมีชีวิตอยู่ในครั้งแรกของศตวรรษที่ ๖ ซึ่งเป็นสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงพระนามว่าวิกรมมัทิตย์^๖ เป็นต้น ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าการที่กล่าวไว้ในราชสำนักพระเจ้าวิกรมมัทิตย์มีปราชญ์ผู้ประเสริฐ ๕ คน เป็นไปเพื่อเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์พระองค์นั้นโดยประการเดียว^๗ อีกทั้งเรื่องนวัตตนักวีในราชสำนักนี้ ปรากฏในวรรณคดีชั้นหลังเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ ซึ่งต้นฉบับก็สูญหายไปแล้ว^๘ ความเชื่อนี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับ เว้นแต่สมมติฐานที่ว่ากาลิทาสเป็นกวีในราชสำนักของพระเจ้าวิกรมมัทิตย์โดยพิจารณาจากบทละครเรื่องวิกรมโรรวคีที่เป็นเรื่องความรักระหว่างท้าวปुरुพและนางฟ้าชื่ออรุวคี กาลิทาสได้เค้าโครงเรื่องนี้มาจาก ฤคเวทส์หิตา^๙ นักวิชาการทางวรรณคดีสันสกฤตสันนิษฐานว่าคำว่า วิกรม ในชื่อบทละครนี้ น่าจะมีนัยถึงพระเจ้าวิกรมมัทิตย์พระองค์หนึ่งซึ่งจะได้วินิจฉัยต่อไป

^๒ Encyclopedia Britanica.10 : 375.

^๓ Winternitz, M., A History of Indian Literature (Motilal : 1977) 3 : 53

^๔ Vettan Mani, Puranic Encyclopaedia (Motilal : 2002)pp.374.

^๕ Encyclopedia Britanica.10 : 375.

^๖ Winternitz, M., A History of Indian Literature (Motilal : 1977) 3 : 53.

^๗ Ibid., 3 : 54.

^๘ Ibid., 3 : 53 n2.

^๙ Warder, A.K., Indian Kavya Literature (Motilal : 1990) 3 : 137.

เมื่อพิจารณาบทละครอีกเรื่องหนึ่งคือ มาลวิกานิมิตร ตัวเอกของเรื่องคือพระเจ้าอัครนิมิตร อันมีชื่อตรงกับชื่อบุคคลจริงในประวัติศาสตร์คือ พระอัครนิมิตร ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าปุชยมิตร ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ศุภะเมื่อ ๑๘๓ ปีก่อนคริสตกาล^{๑๑} ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสมัยของกาลิทาสจะต้องอยู่หลัง เวลาดังกล่าวเป็นแน่

นักวิชาการพยายามสันนิษฐานว่าพระเจ้าวิกรมาทิตย์พระองค์นี้คือกษัตริย์องค์ใดกันแน่ เช่น ศาสตราจารย์รูคอล์ฟ เฮอร์นเลอ(Rudolph Hoernle) ได้อ้างถึงพระเจ้าโยชรมันผู้รบชนะพระเจ้ามิทริกกุล แห่งราชวงศ์หุณะในคริสต์ศตวรรษที่ ๖ โดยทรงมีพันธมิตรคือพระเจ้าพาลาทิตย์แห่งแคว้นมคธ พระเจ้าโยชรมันทรงอยู่ในราชวงศ์คุปตะที่เคยพ่ายแพ้แก่พวกหุณะเมื่อราวคริสต์ศักราช ๕๐๐^{๑๒} ชัยชนะของพระเจ้าโยชรมันนี้ยังมีในบันทึกของพระธรรมจาริกจีนหยวนฉาง และในจารึกเสาหินของพระองค์เองอีก ๒ ต้นด้วย ศาสตราจารย์เฮอร์นเลอเสนอว่า พระเจ้าโยชรมันพระองค์นี้ก็คือพระเจ้าวิกรมาทิตย์ การที่ศาสตราจารย์เฮอร์นเลอ เสนอเช่นนี้คงจะมาจากเหตุที่วรรณกรรมของกาลิทาส นั้นน่าจะเล่าเรื่องในอดีตของราชวงศ์คุปตะจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าสกันทคุปต์ซึ่งสิ้นพระชนม์ลงเมื่อราวคริสต์ศักราช ๔๘๐ พร้อมกับความปราชัยของคุปตราชแก่พวกหุณะ อย่างไรก็ตาม ไม่มีปรากฏที่ใดเลยว่าพระเจ้าโยชรมันเคยทรงใช้พระนามวิกรมาทิตย์^{๑๓} ซึ่งขัดกับความเชื่อที่มีมาแต่โบราณในอินเดียว่า กาลิทาสเป็นหนึ่งในนวัตน์กวีของพระเจ้าวิกรมาทิตย์

จารึกไอโฮเล(Aihole)ที่วิหารเมคตี(Megati) อันเป็นวัดศาสนาเซนในแคว้นกรรนาฏกะ ได้กล่าวถึงกาลิทาสและกวีอีกหลายคน^{๑๔} จารึกนี้มีอายุอยู่ราวคริสต์ศักราช ๖๓๔ แสดงว่ากาลิทาสต้องมีชีวิตอยู่ก่อนหน้านั้น และก็เป็นไปได้มากกว่า การที่ปรากฏนามของกาลิทาสร่วมกับกวีหลายคนนั้น ผู้จารึกเพียงประสงค์ที่จะรวบรวมชื่อ คือ กาลิทาสไม่จำเป็นที่จะต้องร่วมสมัยกับจารึกไอโฮเล

จะเห็นได้ว่า สมมติฐานต่างๆข้างต้นนั้นมีข้อขัดแย้ง ทว่ามีสมมติฐานหนึ่ง ที่นักวิชาการจำนวนมากยอมรับ คือสมมติฐานที่ว่า กาลิทาสเป็นกวีในพระราชสำนักพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ ซึ่งครองราชย์เมื่อราวคริสต์ศักราช ๓๗๕-๔๑๔ มีพระนครหลวงคือกรุงอุชชยนิ ปัญหาเรื่องพระนาม วิกรมาทิตย์

^{๑๑} Basham, A.L., The Wonder that was India (London : Sidwig and Jackson, 1961)pp.57-58.

^{๑๑} Winternitz, M., A History of Indian Literature (Motilal : 1977) 3 : 50.

^{๑๒} Ibid., 3 : 56

^{๑๓} Ibid., 3 : 56

เป็นอันตกไป เพราะค้นพบเงินเหรียญในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ และ สกัณฑคุปต์ ปรากฏคำว่าวิกรมมาทิตย และประจักษ์พยานที่สำคัญยิ่งคือชื่อบทประพันธ์ของกาลิทาส ๒ เรื่อง คือ วิกรมโรวสีย และ กุมารสมภพ ซึ่งคูประหนึ่งได้ตั้งใจให้เกี่ยวข้องกับพระเจ้าวิกรมมาทิตย(จันทรคุปต์ที่ ๒) พระเจ้ากุมารคุปต์(ค.ศ. ๔๑๔-๔๕๕) และแม้กระทั่งพระเจ้าสกัณฑคุปต์โอรสพระเจ้ากุมารคุปต์ เพราะมหากาพย์ กุมารสมภพนั้นเป็นเรื่องการสมภพของพระสกัณฑกุมาร โอรสของพระศิวะ พระเจ้าสกัณฑคุปต์เองก็ทรงปกป้องพระราชอาณาจักรให้ปลอดภัยจากพวกหุณะเมื่อถูกรุกรานครั้งแรกขณะทรงครองราชย์สืบต่อจากพระราชชนกใหม่ๆ ตรงกับตำนานเรื่องพระสกัณฑกุมารที่ทรงปกป้องสรวงสวรรค์จากอสูรตารกะ^{๑๔} มหากาพย์นั้นตามนัยแห่งวรรณคดีสันสกฤตจะต้องเป็นเรื่องวีรกรรมสำคัญ^{๑๕} เรื่องนี้ น่าจะเป็นการทำหน้าที่ในฐานะกวีในราชสำนักครั้งสำคัญ เพราะท่านได้ใช้งานกวีนิพนธ์แสดงวีรกรรมของพระเจ้าแผ่นดินเทียบเคียงกับเทพตำนาน

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ยาโคบิ(Jacobi) ได้เสนอเรื่องคำศัพท์ทางโหราศาสตร์ของกาลิทาสซึ่งเป็นศัพท์วิชาการทางโหราศาสตร์ของกรีก เช่นคำว่า ซามิตระ^{๑๖} (jāmitra) มาจากคำกรีกว่า diametros เป็นตำแหน่งจักรราศีที่ ๗ นับจากลัคนา^{๑๗} อินเดียรับคำภาษากรีกเหล่านี้มาเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๕^{๑๘} และถ้าเป็นเวลาดังกล่าวจริงแล้ว เวลาที่ประมาณกันว่าเป็นสมัยกาลิทาสก็จะต้องเลื่อนลงมา จาก ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมาเป็นคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ส่วนบทละครเรื่องมาลวิกาคณินิมิตนั้น กาลิทาสอาจเขียนตามชื่อบุคคลในอดีตที่กลายมาเป็นตำนานแล้วก็เป็นได้

อีกประการหนึ่ง หากพิจารณาจารึกที่เมืองแมนดาซอร์ของพระเจ้ากุมารคุปต์และพระเจ้าพันธุรมันที่จารึกในคริสต์ศักราช ๔๗๓ ผู้จารคือวัตสภักฎิไม่เพียงแต่เลียนแบบลีลาของกาลิทาสเท่านั้น หากยังได้ยกกวีนิพนธ์ของกาลิทาสคือเมฆมุตมาจารไว้ด้วย ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว กาลิทาสเป็นกวีที่มีชื่อเสียงแล้ว^{๑๙}

^{๑๔} Warder, A.K., Indian Kavya Literature (Motilal : 1990) 3 : 122.

^{๑๕} Winternitz, M., A History of Indian Literature (Motilal : 1977) 3 : 17.

^{๑๖} Keith, A.B., A History of Sanskrit Literature (Delhi : Oxford, 1973), p 80.

^{๑๗} Apte, Vaman Shivaram, The Practical Sanskrit-English Dictionary Revised and Enlarged ed. (Delhi : Motilal Babarsidass, 2003), p. 735.

^{๑๘} Winternitz, M., A History of Indian Literature (Motilal : 1977) 3 : 55.

^{๑๙} Ibid., 3: 55.

ดังนั้น ช่วงเวลาที่กาลิทาสมีชีวิตอยู่คงจะประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๔ คือประมาณปี คริสต์ศักราช ๓๕๐ ถึงประมาณ ๔๗๒ ก่อนจาร์กแมนดาซอร์ และถ้าพิเคราะห์เทียบเคียงกับข้อเท็จจริง ทางประวัติศาสตร์ กาลิทาสน่าจะเป็นกวีในราชสำนักของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ ผู้ครองราชสมบัติ ระหว่างปีคริสต์ศักราช ๓๗๕- ๔๑๔

ผลงานของกาลิทาส

การที่นักวิชาการยังไม่มีข้อยุติเรื่องสมัยของกาลิทาส จำนวนผลงานที่ยอมรับกันเป็นเอกฉันท์ว่า เป็นของกาลิทาสจึงยังไม่มี อย่างไรก็ตามมีกวีนิพนธ์จำนวนหนึ่งที่โดยทั่วไปถือว่าเป็นของกาลิทาส ได้แก่

๑)ศากุนตล ๒)วิกิรโมรวาสี ๓)มาลวิกาคุณิมิตฺร ๔)รฆุर्वศ ๕)กุมารสัทว ๖)เมฆทุต ๗)กุนเตศฺวร เทาตฺย ๘)ฤตฺสูหฺาร ๙)อมฺพาสฺตว ๑๐)กฤชฺณาสฺตว ๑๑)กาลีสฺโตตฺร ๑๒)กาวยฺนาฏกํการ ๑๓)และ๑๔) กงฺคฺยญฺก ๑๕)ฆฏฺกกรรปร ๑๖)จณฺทิกาทณฺทกสฺโตตฺร ๑๗)จรรจาสฺตว ๑๘)โชยตฺริวิทาภรณ ๑๙)ทฺรุม กาวฺย ๒๐)นโลทฺย ๒๑)นวรตฺนมาลา ๒๒)ปฺยฺปพณฺวิลาส ๒๓)มกรนฺทสฺตว ๒๔)และ ๒๕)มงฺคฺลาญฺก ๒๖)มหาปฺทฺยญฺก ๒๗)รตฺนโกศ ๒๘)รากษสฺกาวฺย ๒๙)ลภฺยมีสฺตว ๓๐)ลฆฺสฺตว ๓๑)วิทฺวทฺวินาทกาวฺย ๓๒)วณฺททาวนกาวย ๓๓)ไวทฺยมโนรมา ๓๔)สฺพุทฺธิจฺนุทฺริกา ๓๕)ศฤงฺการคิลก ๓๖)ศฤงฺการสาญฺก ๓๗)ศฤงฺการสารกาวย ๓๘)ศฺยามลาทณฺทก ๓๙)ศฺรุตโปท ๔๐)สปลตฺโศลกีรามาณ ๔๑)เสตฺพนฺธ^{๒๐}

ในจำนวนนี้ กวีนิพนธ์ ๖ เรื่องแรก แน่ชัดว่าเป็นของกาลิทาส เรื่องที่ ๗ คือ กุนเตศฺวรเทาตฺย ยัง ไม่มีผู้ค้นพบ แต่เกษเมนทระ กวีเกษเมียรได้อ้างถึงไว้ในหนังสือของท่าน และเรื่องที่ ๘ ฤตฺสูหฺาร ยัง เป็นที่ถกเถียงว่าผู้ประพันธ์อาจมิใช่กาลิทาส ซึ่งจะได้วิเคราะห์ต่อไป

ฤตฺสูหฺาร

กวีนิพนธ์สั้นสกฤต(kāvya) มีสองประเภท ได้แก่^{๒๑}

^{๒๐} Kale, M.R., Kumarasambhava of Kalidasa (Motilal : 2004), p xiv-xv.

^{๒๑} Joyser, G.R., Bhoja's Sringara Prakasha (Mysore : The Cornation Press, 1963), 2 : 461.

๑. กวีนิพนธ์เพื่อการดู (drśya) คือ กวีนิพนธ์ที่สามารถเห็นหรือนำมาแสดงได้ ได้แก่ บทละคร ประเภทต่างๆ

๒. กวีนิพนธ์เพื่อการฟัง (śrāvya) คือ กวีนิพนธ์ที่สามารถฟังได้หรือนำมาขับร้องได้ ได้แก่ อติ-
หาส ปุราณะ महाकाव्य บทลำนำ นิทานและนิยาย

กวีนิพนธ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นกวีนิพนธ์เพื่อการฟังนั้น ได้แก่ งานร้อยกรองล้วน (padya) ร้อยแก้ว
ล้วน (gadya) หรืองานที่มีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว (mīśra) กวีนิพนธ์ที่เป็นร้อยกรองล้วนนั้น ได้แก่
กวีนิพนธ์ที่เรียกว่า มหาकाव्य (mahākāvya) คือ กวีนิพนธ์ขนาดยาวและ ฆณฑกาวย (khaṇḍakāvya)
กวีนิพนธ์ขนาดสั้น^{๒๒}

ฤคส์หการ จัดเป็นงานกวีนิพนธ์ขนาดสั้นหรือบทลำนำ ซึ่งภาษาสันสกฤตเรียกว่า ฆณฑกาวย
สาहितยทรปณะ^{๒๓} ได้แสดงลักษณะของฆณฑกาวยไว้ว่า

khaṇḍakāvyaṃ bhavet kāvyasyāikadeśānusāri ca^{๒๔}

ฆณฑกาวยเป็นกวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเป็นเอกเทศ

ตามรูปศัพท์ ฆณฑกาวยแปลว่ากวีนิพนธ์ชิ้นเล็กๆ เรื่องไม่ซับซ้อน แต่จากคำจำกัดความใน
สาहितยทรปณะอาจทำให้ตีความได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ฆณฑกาวยประกอบด้วยกวีนิพนธ์ที่แต่ละบทสมบูรณ์ในตัว เป็นเอกเทศ

สถาบันวิจัยปริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๒} Kale, M.R., The Ritusamhara of Kalidasa (Delhi : motilal Banarsidass, 1967), p. 5.

^{๒๓} sāhityadarpaṇa เป็นตำราทางประพันธศาสตร์ วิศวนาถกวีราชาประพันธ์เมื่อ
คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕

^{๒๔} Apte, Vaman Shivaram. The Practical Sanskrit-English Dictionary Revised and Enlarged
ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 2003), p. 635.

๒. กวีนิพนธ์แต่ละบทนั้นมีเนื้อหาไปในทางเดียวกัน กล่าวถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นเฉพาะ ขันตกทกษบางเรื่องแม้จะกล่าวถึงเรื่องต่างๆ หลายเรื่อง แต่ก็จัดหมวดหมู่ไว้ด้วย เช่น ศตกตระกูลของ ภรรตฤหริ แบ่งกวีนิพนธ์เป็น ๓ กลุ่มที่มีเนื้อหาเดียวกัน ได้แก่ นิติตกตะ สุภามิตร็อยบทว่าด้วยหลักในการดำเนินชีวิต ศตงการศตก ลำนาร็อยบทว่าด้วยความรัก และ ไวรากยศตกตะ สุภามิตร็อยบทว่าด้วยการ สละ โลกียวิสัย^{๒๕}

ลักษณะของขันตกทกษที่พบเห็นได้บ่อยๆคือการพรรณนาธรรมชาติผสมผสานกับความรัก ด้วยภาษาที่ไพเราะเป็นพิเศษ ขันตกทกษของอินเดียนในสมัยกลางไม่ยาวมาก แต่มีลักษณะเหมือน ภาพเขียนจีนเล็กๆพรรณนาอารมณ์รักหรือความระลึกถึงคนรักผสมผสานกับการพรรณนาธรรมชาติ อย่างละเอียดลออและมีจินตนาการ ขันตกทกษจึงเป็นงานของกวีชั้นนำ^{๒๖} ขันตกทกษที่มีชื่อเสียง มี หลายเรื่อง ดังนี้

เมฆทุด งานกวีนิพนธ์บทลำนารักของกาลิทาส แบ่งออกเป็น ๒ ตอนคือ ปูรวเมฆและ อุดตรเมฆ ประกอบด้วยกวีนิพนธ์ตั้งแต่ ๑๑๐ ถึง ๑๒๑ บทแล้วแต่ฉบับ ขันตกทกษเรื่องเมฆทุดนี้เป็น เรื่องของยักษ์ตนหนึ่งต้องโทษเป็นเวลาหนึ่งปีไปอยู่ที่เขารามคิริ เมื่อถึงฤดูฝน เมฆตั้งเค้าทะมึน ยักษ์ คิดถึงภรรยา จึงขอให้เมฆช่วยนำความคิดถึงไปบอกแก่นาง เมฆทุดมีเนื้อหาบรรยายธรรมชาติและ ความงามของเมืองอลกา และรำพันถึงความรักความคิดถึงที่ยักษ์มีต่อภรรยา^{๒๗}

เจารปัญจาศิกา บทลำนารัก ๕๐ บทของพิลหณะ เป็นงานกวีนิพนธ์ที่พรรณนาถึงความงาม ของหญิงผู้เป็นที่รัก ตลอดจนความรักอันร้อนแรง อารมณ์ความรู้สึก และเหตุการณ์ที่ประทับอยู่ใน ความทรงจำ ด้วยภาษาที่ไพเราะ อ่อนหวาน และกระจำจชัดเจน^{๒๘} ผู้เขียนอรรถกถาของเจารปัญจาศิกา

^{๒๕} ทศนีย สีนสกุล, ศตกตระกูล, ศตกตระกูล : กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤหริ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๖.

^{๒๖} Macdonell, *A History of Sanskrit Literature* (Delhi: Munshiram, 1972), pp. 341-342.

^{๒๗} Warder, A.K., *Indian Kavya Literature* (Motilal : 1990) 3 : 144.

^{๒๘} ทศนีย สีนสกุล, “เจารปัญจาศิกา : ลำนารัก ๕๐ บทของโจร ?”, ใน *คือคูมาลาสาสรเสกคุณ* (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘๐.

๒ ท่านกล่าวตรงกันว่า พิลิหะประพันธ์ลำนำรักเรื่องนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักของเขามที่มีต่อเจ้าหญิงองค์หนึ่งซึ่งเป็นความรักที่ต้องซ่อนเร้น^{๒๕}

ศตวรรษที่ ๑๐๐ บทในศตวรรษของ ภรรตฤหิ บรรยายความรักและความงามที่ประกอบด้วยจิตตมาของสตรีเพศ ภรรตฤหิพรรณมาถึงความบันเทิงสุขในรักซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละช่วงของการหมุนเวียนแห่งฤดูกาล การพรรณนาของภรรตฤหิก่อให้เกิดบรรยากาศที่เต็มไปด้วยอารมณ์อันเข้มข้น จนกระทั่งผู้อ่านมีอารมณ์ร่วมในประสบการณ์ของเขา^{๒๖}

คีตโควินท์ บทเพลงรักของพระกฤษณะ เป็นผลงานของชัยเทพ(Jayadeva) เนื้อหากล่าวถึงความรักระหว่างพระกฤษณะกับนางราชา^{๒๗} อรรถกถาของคีตโควินท์มีมากกว่า ๔๐ ฉบับ ที่อินเดีย อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย^{๒๘}

จะเห็นได้ว่า ชันทกาพย์เรื่องเอกานั้น นิยมบรรยายเรื่องความรัก และเพราะเป็นงานนิพนธ์ขนาดสั้น กวีจึงแสดงความสามารถทางวรรณศิลป์ไว้อย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้ว่า ชันทกาพย์หลายเรื่องมีภาษาไพเราะ งามทั้งเสียงและความหมาย ศาสตราจารย์อาร์เธอร์ เอ แม็คโดนเนล (Arthur A. Macdonell) ได้ยกย่องว่า ในบรรดาชันทกาพย์ทั้งหลาย มีชันทกาพย์สมบูรณ์พร้อมของกาลิทาส ๒ เรื่อง คือ เมฆทุดและฤตส์หาร กาลิทาสได้ชื่อเสียงจากฝีมือการประพันธ์ชันทกาพย์ไม่น้อยไปกว่าที่ท่านได้รับการยกย่องจากงานมหากาพย์และงานบทละคร^{๒๙}

คำว่าฤตส์หาร (rtusamhāra) เป็นศัพท์สมาสระหว่าง ṛtu กับ samhāra ṛtu มีความหมายว่า ฤดูกาล ช่วงของปีในยุคโบราณ ซึ่งแบ่งออกต่าง ๆ กันเป็น ๕ ๖ ๗ ๑๒ ๑๓ และ ๒๔ ช่วง แต่ที่นิยมมาก

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๒๖} ทศนีย สีนสกุล, ศตวรรษที่ ๑๐๐ : กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤหิ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๒.

^{๒๗} Keith, A.B., A History of Sanskrit Literature (Delhi : Oxford, 1973), p. 161.

^{๒๘} Banerji, Sures Chandra, A Companion to Sanskrit Literature (Delhi: Motilal, 1971), p.196.

^{๒๙} Keith, A.B., A History of Sanskrit Literature (Delhi : Oxford, 1973), p. 337-339.

ที่สุดคือ แบ่งฤดูกาลออกเป็น ๖ ได้แก่ วัสสันต์(ฤดูใบไม้ผลิ) ตรีษมะ(ฤดูร้อน) วรรณษา(ฤดูฝน) ศรีท(ฤดูใบไม้ร่วง) เหมันต์(ฤดูหนาว) และสิหิระ(ฤดูน้ำค้าง)^{๓๔}

ส่วน *samhāra* เป็นค่านามประกอบรูปคำจากธาตุ *hr̥* นำไป พาไป เมื่อประกอบกับอุปสรรค *sa-* มีความหมายว่า การนำไปพร้อม การนำไปด้วยกัน การรวบรวม การผูก การร้อย ^{๓๕} (ยังมีความหมายว่า การทำลาย ดังคำว่า สังหาร ในภาษาไทยอีกด้วย)

วามัน ศิวาราม อาปเต (Vaman Shivaram Apte) ได้ให้ความหมายของ *ṛtusamhāra* ว่า

ṛtusamhārah ‘collection of the seasons, N. of Kalidāsa’s work on the six seasons.’^{๓๖}

ฤตส์หาระ การรวบรวมฤดูกาล ชื่อกรนิพนธ์ของกาลิทาสเกี่ยวกับฤดูกาลทั้ง ๖

เรื่องฤตของอินเดียนี้มีปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตโบราณเช่นในคัมภีร์ฤคเวท มีข้อความบางแห่งพอจะตีความได้ว่า ชาวอินเดียรู้ว่าปีหนึ่งมี ๑๒ เดือน หรือ ๓๖๐ วัน รู้จักการเพิ่มเดือนอธิกมาสด้วย และปีหนึ่งมี ๓ ฤต หรือบางทีก็ถือว่ามี ๕ หรือ ๖ ฤต ฤคเวทกล่าวถึงชื่อฤตไว้ด้วย แต่กล่าวเพียง ๕ ชื่อคือ

วสนุต (ฤดูใบไม้ผลิ)	มีอ้างในฤคเวท ๒ ครั้ง
กรีษุม (ฤดูร้อน)	มีอ้างในฤคเวท ๑ ครั้ง
ปรราวฤษ (ฤดูฝน)	มีอ้างในฤคเวท ๑ ครั้ง
ศรีท (ฤดูใบไม้ร่วง)	มีอ้างในฤคเวท ๓๐ ครั้ง
เหมนต (ฤดูหนาว)	มีอ้างในฤคเวท ๑ ครั้ง ^{๓๗}

^{๓๔} Monier-Williams, Sir Monier., *Sanskrit-English Dictionary* (Hongkong : Oxford University Press, 2003), p. 490.

^{๓๕} Ibid., p. 1123.

^{๓๖} Apte, Vaman Shivaram, *The Practical Sanskrit-English Dictionary Revised and Enlarged* ed. (Delhi : Motilal Babarsidass, 2003), p. 490.

^{๓๗} วิสุทท์ บุษยกุล, “เดือนและฤตในวรรณคดีสันสกฤต,” ใน *บาลีสันสกฤตวิชาการ* (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

ส่วนคิสิระ(ฤดูน้ำค้าง) ไม่ได้เอ่ยไว้ในฤคเวท แต่มีข้อความบางแห่ง(RV1.164.15) ดูเหมือนจะตีความได้ว่า ชาวอินเดียบางพวกถือว่าปีหนึ่งมีหกฤดู แต่ในอรรถรพเวทปรากฏชื่อฤดูทั้งหกอย่างสมบูรณ์ ดังนี้ ฤดูร้อน ฤดูหนาว ฤดูน้ำค้าง ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูใบไม้ร่วง และฤดูฝน (กรีष्โม เหมนตะ คิสิโร วสันตะ สรท วรฺษา)^{๓๘} จะเห็นได้ว่ามิได้เรียงลำดับตามจริงในธรรมชาติ

สภาพอากาศของอินเดียได้รับอิทธิพลลมมรสุมเขตร้อน(Tropical Monsoon) ในปัจจุบัน กรมอุตุนิยมวิทยาของอินเดียจำแนกฤดูกาลออกเป็น ๔ ฤดู^{๓๙} ได้แก่ ฤดูหนาว(ธันวาคมถึงมีนาคม) ฤดูร้อน(เมษายนถึงพฤษภาคม) ฤดูฝนหรือฤดูมรสุม(มิถุนายนถึงกันยายน) และฤดูลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ครั้งที่ ๒ (ตุลาคมถึงพฤศจิกายน) ซึ่งจะว่าไปก็คือแบ่งออกเป็น ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝนนั่นเอง

ศาสตราจารย์วิสุทท์ บุญยกุล กล่าวว่า ฤดูในอินเดียแบ่งออกเป็นสองพวกใหญ่ พวกหนึ่งอาศัยลมมรสุมเป็นประมาณและปีหนึ่งมีเพียงสามฤดู ได้แก่ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน ฤดูประเภทนี้เห็นได้ชัดแถบอินเดียตะวันออกเช่นแถบแคว้นเบงกอล “ ทั้งนี้เพราะบริเวณแคว้นเบงกอลเป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลลมมรสุมอย่างมาก ปีหนึ่งมีฝนมากที่สุดถึงประมาณ ๔๒๕ นิ้ว^{๔๐} ส่วนฤดูอีกพวกหนึ่งอยู่ในบริเวณที่ไม่ได้รับอิทธิพลลมมรสุมได้แก่ตอนเหนือ เพราะห่างไกลจากทะเล การที่กรมอุตุนิยมวิทยาของอินเดียจำแนกอินเดียออกเป็น ๔ ฤดู(หรือนัยหนึ่งคือ ๓ ฤดู) อาจเป็นเพราะอนุทวีปอินเดียมีลักษณะเหมือนรวงผึ้งยื่นลงไปในมหาสมุทรอินเดีย บริเวณที่ได้รับลมมรสุมจึงกว้างใหญ่ไพศาล มีเฉพาะบริเวณตอนเหนือซึ่งมีภูเขาถันลมทะเลไว้อันเป็นส่วนน้อยที่ลมมรสุมพัดไปไม่ถึง และเป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลความเย็นจากเทือกเขาหิมาลัย

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๓๙} The New Encyclopaedia Britannica Macropaedia Vol.9., p.281-282.

^{๔๐} วิสุทท์ บุญยกุล, วิสุทฺธิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร: ธเนศวรการพิมพ์, มปป.), หน้า ๓๕๑.

^{๔๑} The New Encyclopaedia Britannica Macropaedia Vol.9., p.282.

ฤดูแล้งหรือฤดูหนาวของอินเดียบริเวณที่ปลอดอิทธิพลมรสุม ๖ ฤดู วรรคละหนึ่งฤดูจึงรวมเป็น ๖ วรรค วรรคคติสันสกฤตส่วนใหญ่กล่าวว่าฤดูใบไม้ผลิเป็นฤดูแรกของปี^{๕๒} แต่ฤดูแล้งเริ่มด้วยฤดูร้อน ตามด้วยฤดูฝน ฤดูใบไม้ร่วง ฤดูหนาว ฤดูเย็น และจบด้วยฤดูใบไม้ผลิ นี้ปรากฏวรรคฤทศมาสที่ ๖ การพรรณนาฤดูใบไม้ผลิว่าผู้ประพันธ์ต้องการให้เรื่องจบลงในฤดูใบไม้ผลิ เพราะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมทางสังคมและคนมีความสุข

ฤดูแล้งกับกาลิทาส

เช่นเดียวกับประวัติของกาลิทาส เมื่อกล่าวถึงฤดูแล้ง มีประเด็นปัญหาที่ถกเถียงกันเป็นเวลานานแล้วและยังสรุปไม่ได้ ก็คือ ฤดูแล้ง เป็นงานของกาลิทาสตามที่เชื่อกันมาหรือไม่ ในเรื่องนี้ นักวิชาการทางวรรณคดีสันสกฤตแสดงความเห็นเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑. กลุ่มนักวิชาการส่วนใหญ่ที่มีความเห็นว่าฤดูแล้งเป็นงานที่กาลิทาสแต่งขึ้น ในสมัยที่เริ่มงานเขียนกวีนิพนธ์ เช่น คีธ คิลเลอร์ (Buhler) ฮุลทซ์ (Hultzch) แมคโดนเนล (Macdonell) ชเรอเดอร์ (Schroeder) เป็นต้น คีธ กล่าวว่าฤดูแล้งแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์โดยสมบูรณ์ของคนในวัยหนุ่ม ไม่กล่าวถึงเรื่องจริยธรรม คีธยังได้แสดงทัศนะในเรื่องนี้อีกว่า เมื่อพิจารณางานในวัยหนุ่มเปรียบเทียบกับงานเมื่อเป็นผู้ใหญ่ของกวีเอกท่านอื่นๆ เช่น เวอร์จิล (Virgil) โอวิด (Ovid) เทนนิสัน (Tennyson) เกอเท (Goethe) ก็จะพบว่างานเหล่านี้มีลักษณะต่างกันมิใช่น้อย และเป็นธรรมดาที่ผู้มีความสามารถสูงทางศิลปะจะสร้างลักษณะเด่นจนทำให้งานที่ตนเองตั้งใจทำในวัยหนุ่มดูเป็นของนำชั้นแบบเด็กๆ ไป^{๕๓} และการที่มัลลินาถไม่ได้เขียนวรรคฤทศมาสของฤดูแล้ง ก็คงเป็นเพราะเป็นผลงานที่อ่านเข้าใจได้ง่ายอยู่แล้ว^{๕๔}

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๒} วิสุทท์ บุษยกุล, “เดือนและฤดูในวรรณคดีสันสกฤต,” ใน บาลีสันสกฤตวิชาการ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า ๑๕๐.

^{๕๓} Keith, A. B., A History of Sanskrit Literature (Delhi: Oxford University Press), p. 82.

^{๕๔} Ibid., p. 83.

๒. กลุ่มนักวิชาการส่วนน้อยที่เห็นว่าฤตศาสตร์ไม่ใช่งานของกาลิทาส^{๕๕} เช่น วอลเตอร์(Walter) โนเบล(Nobel) หรือ ฮันท์(Hari Chand) เป็นต้น^{๕๖} นักวิชาการฝ่ายนี้เห็นว่าฤตศาสตร์เป็นงานของกวีคนอื่น เพราะ ฤตศาสตร์ดูไม่โดดเด่น ใช้คำซ้ำๆและง่ายๆ^{๕๗} และการที่มีลตินาณผู้เขียนอรรถกถาวินิพนธ์ของกาลิทาส ๓ เรื่อง ไม่ได้เขียนอรรถกถาของฤตศาสตร์อาจบ่งได้ว่า ฤตศาสตร์ไม่ใช่งานของกาลิทาส ก็ว่าได้ แสดงความเห็นเห็นว่า ฤตศาสตร์มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ มิได้เป็นงานที่ไร้ค่า และหากว่าฤตศาสตร์มิได้เป็นงานของกาลิทาสแล้ว ชื่อเสียงของกาลิทาสเองก็จะต้องเสียหายมิใช่น้อย^{๕๘}

ผู้วิจัยเห็นพ้องกับศาสตราจารย์กิติช เพราะฤตศาสตร์มีการพรรณนาที่ละเอียดลออ ใส่ใจธรรมชาติ และผูกสภาพตามธรรมชาติให้เข้ากับอารมณ์ของมนุษย์อย่างงดงาม ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่จำเป็นที่จะต้องอ้างเกียรติคุณของกาลิทาสเพื่อโน้มน้าวนักอ่านให้หันมาสนใจขณกภาพย่เรื่องนี้ อีกประการหนึ่งที่นับว่าสำคัญคือ ผู้ประพันธ์ฤตศาสตร์ได้คิดริเริ่มใช้ฤตฤกาลเป็นพื้นฐานของการประพันธ์ ซึ่งนับว่าชาญฉลาด และเป็นสิ่งที่ทำให้กวีนิพนธ์เรื่องนี้ น่าสนใจทั้งในแง่ความงามทางวรรณศิลป์ การศึกษาชีวิตและโลกทัศน์ต่อสิ่งรอบตัวของคนโบราณ กวีมีความสามารถในการถ่ายทอดชีวิตมนุษย์ สภาพตามธรรมชาติของพืชและสัตว์ในฤตฤกาลต่างๆ ให้สัมพันธ์กับอารมณ์และโลกทัศน์ของตน

ฉันทลักษณ์ในฤตศาสตร์

ฤตศาสตร์ เป็นกวีนิพนธ์ร้อยกรอง ประพันธ์ขึ้นด้วยคำประพันธ์ที่เรียกว่า ฉันทสุ(chandas) หรือที่ในภาษาไทยใช้ว่า ฉันท์ ฉันท์บทหนึ่งมี ๔ บาท ฉันท์สั้นสกฤตมีอยู่สองประเภท คือ^{๕๙}

^{๕๕} Sandahl, Stella, The Rtusamhara – A Different Approach in Rivista delgi Studi Orietali vol.LXXV (Roma : 2002), p. 147.

^{๕๖} Keith, A. B., A History of Sanskrit Literature (Delhi:Oxford University Press), p. 84.

^{๕๗} Ibid., p. 82.

^{๕๘} Ibid., p. 83.

^{๕๙} ทศนีย์ สีนสกุล, ศตกถะระยัม : กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤหริ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑.

๑. วฤตตะ (vr̥tta) ได้แก่ จันท์ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ (อักษร) ในแต่ละบาท พยางค์ในภาษาสันสกฤตมีสองลักษณะคือ พยางค์ลघु(เบา)ได้แก่พยางค์ที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นและหากมีตัวสะกด ก็จะมีตัวสะกดตัวเดียว ในแผนผังจะใช้ U เป็นสัญลักษณ์ และพยางค์गुरु(หนัก)ได้แก่พยางค์ที่ประสมด้วยสระเสียงยาวหรือสระเสียงสั้นที่มีอนุสวาระ วิสรรค หรือพยัญชนะซ้อนตามมา ในแผนผังจะใช้ — เป็นสัญลักษณ์ จันท์ประเภทวฤตตะแบ่งออกเป็นสามชนิด คือ

- ๑.๑ สมวฤตตะ (samavr̥tta) ได้แก่จันท์ที่แต่ละบาทมีจำนวนพยางค์เท่ากัน
- ๑.๒ อรรหรวฤตตะ (ardhavr̥tta) ได้แก่จันท์ที่สลับบาทมีจำนวนพยางค์เท่ากัน
- ๑.๓ วิษมวฤตตะ (viṣamavr̥tta) ได้แก่จันท์ที่แต่ละบาทมีจำนวนพยางค์ไม่เท่ากัน

๒. ชาติ (jāti) ได้แก่จันท์สันสกฤตที่กำหนดจำนวนมาตรา คือกำหนดด้วยระยะเวลาของการออกเสียง สระเสียงสั้นมีค่าเป็นหนึ่งมาตรา สระเสียงยาวมีค่าเป็นสองมาตรา

ในการแต่งจันท์ นักปราชญ์ได้กำหนดจังหวะของพยางค์ขึ้น เรียกว่า คณะ (gaṇa) จันท์วฤตตะมีอยู่ ๘ คณะ และคณะหนึ่งๆจะมี ๓ พยางค์ ดังนี้^{๕๐}

ย คณะ (ya gaṇa)	U — —
ร คณะ (ra gaṇa)	— U —
ต คณะ (ta gaṇa)	— — U
ภ คณะ (bha gaṇa)	— U U
ช คณะ (ja gaṇa)	U — U
ส คณะ (sa gaṇa)	U U —
ม คณะ (ma gaṇa)	— — —
น คณะ (na gaṇa)	U U U

ฤตสุ่หาร ประพันธ์ขึ้นด้วยจันท์วฤตตะชนิดสมวฤตตะ ๘ ชนิด จัดลำดับตามจำนวนพยางค์ ได้ดังนี้

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

ฉันท์ ๑๑ พยางค์

๑. อินทรวีชรา (indravajrā)

-- ๐ / -- ๐ / ๐ - ๐ / -- *

๒. อุเปนทรวีชรา (upendravajrā)

๐ - ๐ / -- ๐ / ๐ - ๐ / --

๓. อุปชาติ (upajāti) ในฤตส์หรัสเป็นฉันท์ผสมระหว่างอินทรวีชรา กับ อุเปนทรวีชรา

-- ๐ หรือ ๐ - ๐ / -- ๐ / ๐ - ๐ / --

ฉันท์ ๑๒ พยางค์

๔. วิคัสถะ (vaṁśastha)

๐ - ๐ / -- ๐ / ๐ - ๐ / - ๐ -

ฉันท์ ๑๔ พยางค์

๕. วสันตติลกา (vasantatilakā)

-- ๐ / - ๐ ๐ / - ๐ ๐ / - ๐ -

ฉันท์ ๑๕ พยางค์

* พยางค์สุดท้ายของฉันท์ทุกชนิดมักอนุโลมให้เป็นที่ตั้ง ทั้ง คุรุ และ ลฆ

๖. มาลินี (mālinī)

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐ / - - - / ๐ - - / ๐ - -

ฉันทะ ๑๕ พยางค์

๗. สารทูลวิกิรจิต (śārdūlavikrīḍita)

- - - / ๐ ๐ - / ๐ - ๐ / ๐ ๐ - / - - ๐ / - - ๐ / ๐ หรือ -

ตารางที่ ๑ แสดงฉันทลักษณ์ในอุตุสหาร

ฉันทะ	สรรค : บท	จำนวนบท
วสันตติลกา	สรรคที่ ๒ : ๒๐, ๒๑ สรรคที่ ๓ : ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑ สรรคที่ ๔ : ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗ สรรคที่ ๖ : ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖	๓๘
วิกิรจิตะ	สรรคที่ ๑ : ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑ สรรคที่ ๒ : ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙ สรรคที่ ๕ : ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐ สรรคที่ ๖ : ๑, ๒	๕๒

ฉันท	สรรค : บท	จำนวนบท
มาลินี	สรรคที่ ๑ : ๒๒,๒๓,๒๔,๒๕,๒๖,๒๗,๒๘ สรรคที่ ๒ : ๒๒,๒๓,๒๔,๒๕,๒๖,๒๗,๒๘ สรรคที่ ๓ : ๒๑,๒๒,๒๓,๒๔,๒๖ สรรคที่ ๔ : ๑๘ สรรคที่ ๕ : ๑๑,๑๒,๑๓,๑๔,๑๕,๑๖ สรรคที่ ๖ : ๒๗	๒๗
อินทรวีชรา	สรรคที่ ๖ : ๑๐,๑๕	๒
อุเพนทรวีชรา	สรรคที่ ๔ : ๑,๓,๖	๓
อุปชาติ	สรรคที่ ๔ : ๒,๔,๕,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒ สรรคที่ ๖ : ๓,๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๑,๑๒,๑๓,๑๔, ๑๖	๒๑
สารทูลวิกิรชิต	สรรคที่ ๖ : ๒๘	๑
		รวม ๑๔๔ บท

เมื่อปรากฏว่า ฉันทวสันตติลกา ที่ชื่อมีความหมายว่า เครื่องประดับของฤดูใบไม้ผลิ ไปปรากฏมากที่สุดในการสรรคที่ ๓ พรรณนาฤดูใบไม้ร่วง จึงอาจกล่าวได้ว่า กวีเลือกใช้นันท์ตามอัตราโนมิตี เพราะมิได้ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของฉันทกับเนื้อหาของแต่ละฤดูเป็นพิเศษ

กตุสัหารแบ่งออกเป็นบท เรียกว่า สรรค ได้ ๖ สรรค ประพันธ์ขึ้นด้วยฉันท ๗ ชนิด รวมจำนวนฉันททั้งหมด ๑๔๔ บท อรรถกถาของกตุสัหาร มี ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งเขียนขึ้นโดยอรรถกถาจารย์ชื่อมณิราม บุตรของนิลกันฐ์ เมื่อศักราชสัมวัตที่ ๑๘๑๔ ชื่อว่า จันทรিকা และอีกฉบับหนึ่งเป็นของอรรถกถาจารย์ชื่อ อมรกีรติ แต่ต้นฉบับไม่สมบูรณ์^{๕๑}

^{๕๑} Kale, M.R., The Ritusamhara of Kalidasa (Delhi : motilal Banarsidass, 1967), p. 9.

บทที่ ๓

อลังการในฤตสุंहาร

ภาษาที่เราใช้สื่อสารกัน โดยทั่วไป มีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจความหมายได้เป็นสำคัญ ถ้อยคำนั้นอาจจำเป็นที่จะต้องกระชับชัดเจนตรงไปตรงมา ซึ่งต่างจากลักษณะการสื่อความของกวีใน กวีนิพนธ์ ที่ถ้อยคำและการสื่อความหมายของกวี เป็นไปเพื่อความงดงามทางภาษาและการส่งเสริมจินตนาการ ให้ผู้อ่านได้เข้าถึงรสและความเข้าใจต่างๆที่ลุ่มลึกได้ดีกว่าภาษาทั่วไป ดังปรากฏมันตระบทหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวทว่า

saktumiva titaunā punānto yatra dhīrā manasā vācamakrata |
atrā sakhāyaḥ sakhyāni jānate bhadreṣām lakṣmīrñihitādhivāci ||

RV.10.71.2

ปราชญ์เรียงร้อยถ้อยคำด้วยปัญญาประหนึ่งขาวนาฝัดข้าวด้วยกระดัง
ตราแห่งความสุขประทับอยู่ในถ้อยคำของเขาและมิตรสหายก็รู้ซึ่งถึงมิตรภาพ

การเรียงร้อยถ้อยคำด้วยปัญญาดังกล่าวในฤคเวทนั้น รู้จักกันในนามว่า อลังการ หรือการ ตกแต่งถ้อยคำให้งดงาม ตามพยัญชนะ อลังการ หมายความว่า การกระทำให้เพียงพอ ใช้ในความหมาย ว่าการประดับประดา ทฤษฎีทางอลังการศาสตร์ของวรรณคดีสันสกฤต มีอยู่หลายแบบ ทฤษฎีหนึ่งใช้คำว่า อลังการ นี้ตั้งเป็นชื่อทฤษฎี แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ ศัพท์ทอลังการ อลังการด้านเสียง และ อรรถทอลังการ อลังการด้านความหมาย อลังการ ๒ ชนิดนี้ กวีสันสกฤตถือว่าเป็นสิ่งที่จะต้องมียู่ในกวีนิพนธ์ เพราะเสียงและความหมายนี้เองที่รวมกันเป็นกวีนิพนธ์ ดังคำกล่าวของภามหะ(Bhāmaha) นักวรรณคดีสันสกฤตที่ว่า

śabdārthāu sahitāu kāvyam

กวีนิพนธ์ประกอบด้วยคำและความหมาย

ในการศึกษาครั้งนี้จะพิจารณาฤตสุंहารตามอลังการสันสกฤตประเภทต่างๆ ได้แก่ ศัพท์ทอลังการ อรรถทอลังการ คุณ ฆวนิ และวีติ ดังนี้

ศัพท์ดั่งการในฤตสุตำหาร

ศัพท์ดั่งการ ที่สำคัญ ๒ ชนิด คือ อนุปราส และ ยมก

๑. อนุปราส คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะเดี่ยวและพยัญชนะซ้อนในตำแหน่งต่างๆของ
บทประพันธ์ เช่น

nitambabimbāiḥ sadukūlamekhalāiḥ
stanāiḥ sahārābharanāiḥ sacandanāiḥ |
śíroruhāiḥ snānakaṣāyavāsītāiḥ
striyo nidāghaṃ samayanti kāminam || I.4 ||

บรรดาหญิงทั้งหลายบรรเทาความร้อนของคุ้ริกให้คลายลง
ด้วยสะโพกกลมกลิ้งที่ประดับด้วยผ้าไหมและเข็มขัด
ด้วยทรวงอกที่อบร่ำด้วยผงจันทร์และประดับสร้อยไข่มุก
และด้วยผมที่ชะโลมน้ำหอมในยามอาบน้ำ

ในกวีนิพนธ์บทนี้ ผู้ประพันธ์เล่นการสัมผัสอักษรชนิด อนุปราส คือซ้ำเสียง n ๘ ครั้ง
s ๔ ครั้ง ś ๒ ครั้ง และพยัญชนะซ้อนด้วยเสียง s ๓ ครั้ง คือ st sn str และยังมีเสียง b ๓ ครั้ง
และ m ๑ ครั้ง

๒. ยมก คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะเป็นคู่ๆ ดังนี้

raviprabhodbhinnaśiromaṇiprabho
vilolajihvādvayaliḍhamārutah |
viśāgnisūryātapatāpitaḥ phaṇi
na hanti maṇḍūkakulamḥ tṛṣākulah || I.20 ||

งูที่แสงแก้วมณีบนหัวส่องแสงแรงกล้าด้วยแสงอาทิตย์
สุดลมด้วยลิ้นสองแฉกที่ตวัดไปมา
มันถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดด
และไฟของพิษที่อยู่ในตัวของมันเอง
มันกระหายน้ำจึงไม่ฆ่าฝูงกบ

กวีนิพนธ์บทนี้ เล่นสัมผัสคำคู่แรก prabho ซึ่งคำแรกเป็นสมาสระหว่าง prabhā แสง
สว่าง กับ ubhinna ปรากฏขึ้น ทำให้สระท้าย ā กลายเป็นสระ o และคำที่ ๒ prabhas แหว
วาว เข้าสนธิทำให้ as กลายเป็น o

อรรถาสังการในอุตฺตํหาร

นอกจากอสังการด้านเสียงแล้ว อุตฺตํหารยังเพียบพร้อมด้วยอสังการด้านความหมายหรือที่เรียกว่า อรรถาสังการ ชนิดต่างๆ ดังนี้

๑. อากษะปะ (ākṣepa) การกล่าวปฏิบัติแต่แท้จริงมิใช่การปฏิบัติเพื่อแสดงความพิเศษ

payodharāścandanapanākarcitās
tuṣāragāurārpitahārasekharāḥ |
nitambadeśāsca sahemamekhalāḥ
prakurvate kasya mano na sotsukam || I.6 ||

ทรวงอกที่ชะโลมด้วยกระแจะจันทน์
ซึ่งที่ยอดดอกมีสร้อยไข่มุกขาวทาอยู่
และสะโพกที่คาดสายสะอั้งทองคำนั้น
จะไม่ทำให้ใจของชายใดบังเกิดความปรารถนาหรือ

kadambasarjārjunaketakīvanam
vikampayamstatkusumadhivāsitaḥ |
saśīkarāmbhodharasāṅgāsītalaḥ
samīraṇaḥ kaṃ na karoti sotsukam || II:17 ||

ลมที่พัดผานดงต้นกระทุม ต้นรัง ต้นกุ่ม และต้นลำเจียก
รำเพยกลิ่นหอมของดอกไม้เหล่านี้
และเย็นเพราะพัดผานเข้าไปใกล้เมฆที่มีละอองน้ำ
ลมเช่นนี้จะไม่ทำให้ใครว่าวนใจดอกหรือ

bhinnāgījanapracayakānti nabho manoḥkām
bandhūkapuṣparajasā `ruṇitā ca bhūmih |
vaprasāca pakvakalamāvṛtabhūmibhāgāḥ
protkanṭhayanti na mano bhuvi kasya yūnaḥ || III:5 ||

ท้องฟ้าดงามมีสีน่ารักเหมือนสีผงทาดา
พื้นแผ่นดินเป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกชบา
และทุ่งนาเต็มไปด้วยรวงข้าวกลมะสุก
สิ่งเหล่านี้จะไม่ร้าวความปรารถนาในหัวใจของชายใดในโลกนี้บ้างหรือ

๒. อุปมา (upamā) การเปรียบเทียบหนึ่งว่ามีลักษณะคล้ายอีกสิ่ง โดยใช้คำว่า iva เหมือน หรือ ประหนึ่ง ประดุจ เป็นต้น เช่น

kāśīṃsukā vikacapadmamanojīvaktrā
sonmādahaṃsaravanūpuranādaramyā |
āpakvaśīlirucirānatagātrayaṣṭiḥ
prāptā śarannavavadhūriva rūparamyā || III:1 ||

ถึงฤดูใบไม้ร่วงแล้ว ฤดูนี้งามน่ารักประดุจเจ้าสาวที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน

มีดอกหญ้าอากาศเป็นพัสดรภรณ์สีขาว
มีดอกบัวบานเป็นดวงหน้างามแจ่ม
มีเสียงร้องของหงส์ที่ตกอยู่ในห้วงรักเป็นเสียงไพเราะของก่าไลเท้า
และมีรวงข้าวสาลีสุกเป็นร่างบอบบางงดงามยามโหม่กลาง

กวีนิพนธ์นี้ใช้คำว่า iva เพียงตั้ง หรือ ประดุจ ตามหลังนามแจกวิภक्ति์ที่หนึ่ง navavadhūṣ เจ้าสาวที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน ซึ่งแจกวิภक्ति์เดียวกับ śarad ฤดูใบไม้ร่วง หมายความว่า ฤดูใบไม้ร่วงนั้น ประดุจตั้งเจ้าสาวที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน

vyoma kvacidrajataśaṅkhamṛṅālagāurāis
tyaktāmbubhirlaghutayā śataśaḥ prayātaiḥ |
saṃlakṣyate pavanavegacalāiḥ payodāi
rājeva cāmarasatairupavijyamānaḥ || III:4 ||

หมู่เมฆจนวนรอยที่ปล่อยทิ้งน้ำฝนแล้ว
มีสีขาวเหมือนเงิน เปลือกหอยสังข์ และไหลบัว
เคลื่อนไปข้างหน้าด้วยแรงลมและด้วยความเบา
มันพัดโบกท้องฟ้าบางด้านอยู่
เสมือนพัดโบกพระราชาด้วยวาลวิชนีจนวนรอย

กวีนิพนธ์นี้ใช้ คำว่า iva ตามหลังและเข้าสนธิค่านามแจกวิภक्ति์ที่หนึ่งว่า rāja พระราชา เป็นความเปรียบของ vyoma ท้องฟ้า และสมาสยาวที่แสดงความเปรียบว่าสีต่างๆเหมือนสิ่งต่างๆ เช่น rajata-śaṅkha-mṛṅāla-gāurāis สีขาวเหมือนเงิน เปลือกหอยสังข์ และไหลบัว

๓. อุตเปรกษา (utprekṣā) คือ การพรรณนาให้สิ่งไม่มีชีวิตกระทำอาการอย่าง
สิ่งมีชีวิต เช่น

siteṣu harmyeṣu niśāsu yoṣitāṃ
sukhaprasuptāni mukhāni candramāḥ |
vilokya nūnaṃ bhṛśamutsukaściraṃ
niśākṣaye yāti hriyeva pāṇḍutām || I.9 ||

ในยามราตรี
 พระจันทร์จ้องมองใบหน้าของหญิง
 ที่หลับอย่างมีความสุขในคฤหาสน์สีขาวอยู่เป็นเวลานาน
 ในยามรุ่งสาง
 พระจันทร์ผู้ทวมท้นด้วยความปรารถนาอย่างรุนแรง
 ดุซิดเขียวไปราวกับว่าละลายใจ

strīkām vihāya vadaneṣu śāsaṅkalakṣmīm
 kāmyam ca haṃsavacanam maṇinūpureṣu
 bandhūkakāntimadhareṣu manohareṣu
 kvāpi prayāti subhagā saradāgamaśrīḥ || III:25 ||

ความงามแห่งการมาของฤดูใบไม้ร่วงที่ตรึงใจ
 ทิ้งความงามของดวงจันทร์ไว้ในดวงหน้าของหญิง
 ทิ้งเสียงร้องไห้เพราะของหงส์ไว้ในกำไลแก้ว
 และเมื่อทิ้งความงามของดอกชบาไว้ในริมฝีปากอันงามยวนใจแล้ว
 ก็จะจากไปสู่ที่อื่น

pīnastanorahsthalabhāgaśobhām
 āsādyā tatpīḍanajātakhedah |
 ṭṭṭāgralagnāistuhināiḥ patadbhir
 ākrandatīvoṣasi śītakālah || IV:7 ||

ในยามเช้า เมื่อมองเห็นความงามของทรวงอกอ้อม
 ฤดูหนาวก็ต้องทุกขใจเพราะตนเป็นเหตุให้ทรวงอกนั้นหนาวสั่น
 จึงเสมือนว่ามันรำไให้ด้วยหยดน้ำค้างที่ค้างอยู่ตามยอดหญ้า

๔. การณมาลา (kāṛṇamālā) การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นก่อนอันเป็นสาเหตุให้อีกสิ่ง
 หนึ่งเกิดขึ้นตามมาในภายหลัง

asitanayanalakṣmīm laksayitvotpalesu
 kvaṇitakanakakācīm mattahaṃsasvaneṣu
 adhararuciraśobhām bandhujīve priyākām
 pathikajana idānīm roditi bhrāntacittaḥ || III:24 ||

บัดนี้ ชายที่เดินทางจากบ้านมีใจว่าวุ่น
 เมื่อเห็นความงามของดวงตาดำขลับ
 ของนางผู้เป็นที่รักในดอกบัว
 เห็นกำไลเท้าที่มีเสียงกรังกรังในเสียงร้องของหงส์ตัวดกมัน
 และเห็นความงามของริมฝีปากในดอกชบา
 และแล้วพวกเขาก็รำไให้

netre nimilayati roditi yāti śokam
ghrāṇam kareṇa viruṇaddhi virāuti coccaīḥ
kāntāvīyogaparikheditacittavṛttir
dr̥ṣtvā `dhvagaḥ kusumitānsahakāravṛkṣān || VI:26 ||

เมื่อได้เห็นต้นมะม่วงที่ออกดอกสะพรั่ง
คนเดินทางไกลจิตใจทุกข์ทรมาน
เพราะต้องพลัดพรากจากนางที่รัก
ก็โศกเศร้าจนต้องหลับตาทำให้
เอามือปิดจมูกและคร่ำครวญหวนให้

๕. ทิปกะ (dīpaka) การพรรณนาข้อความที่มีกริยาหลายๆ ตัว แต่มีส่วนขยายเพียง
หนึ่ง หรือมีกริยาตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง เช่น

suvāsitaṃ harmyatalaṃ manoharam
priyāmukhocchvāsavikampitaṃ madhu |
sutantrigītaṃ madanasya dīpanam
śucau niśīthe `nubhavanti kāmīnaḥ || I.3 ||

ยามค่ำในฤดูร้อน
หมู่ชายที่มีคู่รักแสวงหาความบันเทิงสุข
จากดาดฟ้าสวยงามที่อบร่ำด้วยกลิ่นหอม
เหล้าองุ่นที่กระเพื่อมไหวด้วยแรงลมหายใจ
จากปากของหญิงคู่รัก
และเสียงเพลงไพเราะที่เราอารมณ์รัก

กวีนิพนธ์บทนี้ใช้นามแจกวิภक्ति์เดียวกันหลายคำ ได้แก่ suvāsitaṃ harmyatalaṃ
manoharam จากดาดฟ้าสวยงามที่อบร่ำด้วยกลิ่นหอม priyāmukhocchvāsavikampitaṃ madhu
จากเหล้าองุ่นที่กระเพื่อมไหวด้วยแรงลมหายใจจากปากของหญิงคู่รัก และ sutantrigītaṃ
madanasya dīpanam จากเสียงเพลงไพเราะที่เราอารมณ์รัก ขยายความของกริยาตัวเดียวคือ
anubhavanti ในที่นี้แปลว่า แสวงหา

๖. รูปกะ (rūpaka) การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่ง ใช้คำว่า เป็น หรือ คือ

balāhakāścāsāniśabdamardalāḥ
surendracāpaṃ dadhatastadidguṇam |
sutikṣṇadhārāpatanograsāyakāis
tudanti cetaḥ prasabham pravāsinam ||II:4 ||

เมฆฝนที่มีเสียงฟ้าร้องเป็นเสียงกลอง
คือธนูของพระอินทร์ซึ่งมีสายธนูคือฟ้าแลบ
ที่มแทงหัวใจของชายผู้จากบ้านมาอย่างรุนแรง

ด้วยศรที่แหลมคมคือสายฝนที่ตกกระหน่ำ

กวีนิพนธ์นี้ใช้คำสมาสเพื่อบอกว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกหนึ่ง aśanīśabda-mardalās เสียงฟ้าร้อง เป็นเสียงกลอง tadid-guṇam ฟ้าแลบคือสายธนู และ sutīkṣṇa-dhāra-apatana-ugra-sāyakāis ด้วยสายฝนที่ตกกระหน่ำคือศรที่แหลมคม

๗. วยติเรก (vyatireka) การเปรียบเทียบ ๒ สิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน แต่ยกให้อีกสิ่ง เหนือกว่า เช่น

hamsāirjitā sulalitā gatiraṅganānām
ambhoruhāirvikasitāirmukhacandrakāntiḥ |
nīlotpalāirmadakalāni vilocanāni
bhrūvibhramāśca rucirāstanubhīstaraṅgāiḥ || III:17 ||

ทำเดินเหยี่ยววนของหญิงพ่ายแพ้ทำเอียงอย่างของหงส์
ดวงหน้าที่งามดุจดวงจันทร์พ่ายแพ้ดอกบัวบาน
ตาที่ขม้ายชายข่าเสียงพ่ายแพ้ดอกนิลอุบล
และคิ้วที่งามทรงเสน่ห์พ่ายแพ้ระลอกคลื่น

śyāmā latāḥ kumamabhāranatapravālāḥ
strīṅgāḥ haranti dhṛtabhūṣaṇabāhukāntim |
dantāvabhāsaviśadasmitacandrakāntim
kaṅkelipuṣparucirā navamālatī ca || III:18 ||

เถาประยงค์ที่ยอดอ่อนโน้มลงเพราะหนักดอก
งามกว่าแขนของหญิงที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ
ดอกมะลิช้อนสดและดอกโศก
งามกว่ารอยยิ้มของหญิงผู้น่ารักที่แจ่มกระจ่างจากประกายฟัน

๘. สมุจจัย (samucaya) การเปรียบเทียบด้วยการรวมสิ่งหลายสิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดผล
อย่างเดียวกัน ในทางดีหรือไม่ดีก็ได้

bhinnāgījanapracayakānti nabho manojīam
bandhūkapuṣparajasā `runitā ca bhūmih |
vaprāśca pakvakalamāvṛtabhūmibhāgāḥ
protkaṅthayanti na mano bhuvi kasya yūnaḥ || III:5 ||

ท้องฟ้างดงามมีสีน่ารักเหมือนสีผงทาดา
พื้นแผ่นดินเป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกชบา
และทุ่งนาเต็มไปด้วยรวงข้าวกลมมะสุก
สิ่งเหล่านี้จะไม่ไร้ความปรารถนาในหัวใจ
ของชายใดในโลกนี้บ้างหรือ

kāraṇḍavānanavighaṭṭitavīcimālāḥ
 kādampasārasakulākulatīradesāḥ |
 kurvanti haṃsavirutāiḥ parito janasya
 prītiṃ saroruharajoruṇitāstaṭīnyah || III:8 ||

แม่น้ำที่เป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกบัว
 แนวคลื่นที่แตกกระจายด้วยจะงอยปากนกเป็ดน้ำ
 และบริเวณชายฝั่งที่กลาดเกลื่อนด้วยฝูงหงส์ดำและฝูงนกกระเรียน
 ย่อมทำให้คนเกิดความปีติขึ้นด้วยเสียงร้องของหงส์รอบๆด้าน

๕. สวภาโวक्ति (svabhāvokti) การพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นจริงโดย
 ธรรมชาติ มักจะเป็นการพรรณนาสัตว์ ต้นไม้ หรือสถานที่ เช่น

ravermayūkhāirabhitāpito bhṛśam
 vidahyamānaḥ pathi taptapāṃsubhiḥ |
 avāṅmukho jihmagatiḥ śvasanmuhuh
 phaṇī mayūrasya tale niśīdati || I.13 ||

งูถูกแผดเผาด้วยแสงแดดอันร้อนแรง
 และถูกเผาไหม้ด้วยดินที่ร้อนจัดบนหนทาง
 มันก้มหน้าลงต่ำเลื้อยคดเคี้ยว ถอนหายใจซ้ำแล้วซ้ำเล่า
 และนอนลงใต้ร่มเงาของยูงรำแพน

bahutara iva jātāḥ śālmalinām vaneṣu
 sphurati kanakagāuraḥ kotareṣu drumānām |
 pariṇatadalaśākhānutpatanprāṃśuvṛksān
 bhramati pavanadhūtaḥ sarvato `gnirvanānte || I.26 ||

ไฟลูกกลมมากยิ่งขึ้นในดงต้นจ้าว สองแสงสีเหลืองทองในโพรงต้นไม้
 และพลุ่งขึ้นบนต้นไม้สูงที่กิ่งก้านร่วงหล่นลงโดยรอบ
 แล้วลุกไหม้แรงขึ้นด้วยลมและลามไปทั่ว

praphullanīlotpalaśobhitāni
 sonmādakādambavibhūṣitāni |
 prasannatoyāni susītanlāni
 sarāṃsi cetāṃsi haranti puṃsām || IV:9 ||

สระน้ำที่งามด้วยดอกนิโลตบลบาน
 ตกแต่งประดับประดาด้วยหงส์ดำตัวตกลอยในห่วงรัก
 และมีน้ำใสเย็นสะอาดนั้น ย่อมดึงดูดใจของชายทั้งหลาย

๑๐. เหตุ (hetu) การพรรณนาสาเหตุต่างๆที่ยังให้เกิดผลอย่างเดียวกัน

navajalakaṇasaṅgānacchītatāmādhānaḥ
kusumabharanatānām lāsakaḥ pādapānām |
janitaruciragandhaḥ ketakīnām rajbhiḥ
pariharati nabhasvānproṣitānām manāṃsi || II:26 ||

สายลมเย็นเพราะพัดผ่านละอองน้ำฝนที่เพิ่งตกลงมา
ทำให้ต้นไม้ที่ค่อมลงเพราะหนักดอก โอนเอนไปมา
และกระจายกลิ่นหอมด้วยละอองเกสรดอกสำเภา
ย่อมพัดพาใจของคนไกลบ้านไปด้วย

śephālikākusumagandhamanoharāṇi
svasthasthitāṅḍajakulapratināditāni |
paryantasamsthitaṃṅīnayanotpālani
protkañthayantyupavanāni manāṃsi puṃsām || III:14 ||

สวนที่งามตรึงใจด้วยกลิ่นดอกกรรณิการ
ระงมด้วยเสียงแจ้วเจ็ยของฝูงนกที่เกาะอยู่อย่างสุขสบาย
และมีนางกวางตางามเหมือนดอกบัวยืนอยู่ตรงริมสวน
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจของชายหนุ่ม

mattadvirephaparicumbitacārupuspā
mandānilākulitanamramṛdupravālāḥ |
kurvanti kāmimanasām sahasotsukatvaṃ
cūtābhirāmakalikāḥ samavekṣyamāṅāḥ || VI:17 ||

เมื่อคนมีความรักมอดนมะม่วงที่มีดอกตูมงามน่ารัก
มีช่ออ่อนแกว่งไกวโอนเอนในสายลมอ่อน
และมีฝิ่งจุมพิตดอกงามอย่างคลั่งไคล้นั้น
ทำให้ใจเขาราวุ่นขึ้นโดยพลัน

กตุสัหาร ประกอบด้วยบทกวีนิพนธ์จำนวนมากที่พรรณนาสภาพความเป็นจริงตาม
ธรรมชาติ ซึ่งเป็นอรรถาঙ্การชนิด สวภาโวคติ

นอกจากอঙ্การตามนัยแห่งทฤษฎีอঙ্การศาสตร์แล้ว ในการประพันธ์กตุสัหารยังปรากฏ
ทฤษฎีอื่นๆ ว่าด้วยการตกแต่งถ้อยคำ ได้แก่ทฤษฎีคุณ ธานี และรติ ดังนี้

คุณที่ปรากฏในอุตสาหาร

คุณ เป็นทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤตที่กล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของกวีนิพนธ์ คุณเป็นสิ่งที่เชิดชูกวีนิพนธ์ให้มีคุณค่ามากขึ้น หากเปรียบกับมนุษย์แล้ว มนุษย์ที่มีคุณความดีก็ย่อมมีคุณค่า คุณ มีทั้งหมด ๑๐ ประการ ดังที่ปรากฏเป็นคำประพันธ์ว่า

śleṣaḥ prasādaḥ samatā samādhir
mādhuryam ojaḥ pada-sāukumāryam |
arthasya ca vyaktir udārtā ca
kāntīśca kāryasya guṇā daśāite ||^๑

คำประพันธ์นี้กล่าวถึงคุณ ๑๐ ประการซึ่งมีความหมายดังนี้^๒

๑. เสฺลศ คือ ความกระชับของเสียงในคำที่ใช้ คำที่มีอักษรชนิดเป็นส่วนใหญ่(เช่น ถ ผ ฯลฯ) มักจะมีเสียงกระชับ
๒. ปรสาท คือ ความกระจ่ายชัดเจนของถ้อยคำ ต้องไม่ใช่คำที่มีความหมายกำกวม
๓. สมตาคือ ความกลมกลืนกันของเสียง ในบทประพันธ์วรรคหนึ่งหรือบทหนึ่ง
๔. สมาริ คือ การใช้ความหมายแฝง ที่กระทบใจผู้อ่านให้คิดต่อหรือตีความ
๕. มาธูรย คือ ความไพเราะของถ้อยคำ
๖. โอสศ คือ ความเข้มข้นของพลังความหมาย เกิดจากการใช้คำสมาสที่คลุมความหมายของหลายๆ สิ่งไว้ในสิ่งเดียว
๗. เสากูมารย หรือ สุกูมารตาคือ ความแผ่วเบาและความนุ่มนวลของเสียงในบทประพันธ์
๘. อรอุยฤคิ คือ ความสมบูรณ์ของความหมายในบทประพันธ์ ไม่มีคำที่ละไว้หรือคำที่ต้องอธิบายความ

^๑ XVII,96,Ch.T.(Chowkhamba Text of Natyasastra of Bharata) in Lahiri, P. C., Concept of Riti and Guna in Sanskrit poetics : in their historical development (New Delhi : Oriental Books Reprint Corp., 1974), p. 28.

^๒ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๓.

๕. อุทารตา คือ ความสูงส่งของเนื้อหาที่มุ่งจรใจ

๑๐. กานติ คือ ความสว่างงามของถ้อยคำ ไม่ตกแต่งฟุ่มเฟือยเกินไป

ในฤตสุสหารปรากฏกวีนิพนธ์ที่มี คุณ ลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. เศฺลย แม้ว่ในฤตสุสหารจะไม่ปรากฏกวีนิพนธ์ที่ใช่อักขรชนิตตลอดทั้งบท แต่มี บางครั้งทีกวีเจตนาเล่นอักขรชนิต ซึ่งอาจถือว่เป็นเศฺลยได้ ดังนี้

bhinnañjanapracayakānti **nabho** manojñam
bandhūkapuṣparajasā `runitā ca **bhūmih** |
vapraśca pakvakalamāvṛtab**hūmibhāgāḥ**
protkañthayanti na mano **bhuvi** kasya yūnaḥ || III:5 ||

ท้องฟ้าดงามมีสินารักเหมือนสีผงทาด
พื้นแผ่นดินเป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกชบา
และทุ่งนาเต็มไปด้วยรวงข้าวกลมะสุก
สิ่งเหล่านี้จะไม่เร้าความปรารถนาในหัวใจของชายใดในโลกนี้บ้างหรือ

กวีนิพนธ์บทนี้เจตนาเล่นอักขร bh และประกอบด้วยอักขรชนิตอื่นๆ อีกเล็กน้อยได้แก่ dh และ th

๒. ปรสาท ในฤตสุสหารกวีนิพนธ์หลายบท มีคุณประเทนี้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น กวี-นิพนธ์จากสรรคที ๑ ทีตีเด่นด้านการพรรณนาสภาพธรรมชาติ

mṛgāḥ praçaṇḍātapatāpitā bhr̥sām
ṛṣā mahatyā parisuṣkatālavah |
vanāntare toyamiti pradhāvitā
nirīkṣya bhinnāñjanasam̐nibham̐ nabhaḥ || I.11 ||

ล่าสัตว์ถูกแผดเผาด้วยแสงแดดที่ร้อนแรง
เพดานปากของมันแห้งผากด้วยความกระหายอย่างรุนแรงยิ่ง
พวกมันวิ่งไปในกลางป่า มองดูท้องฟ้าที่ปรากฏเหมือนสียาทาด
และคิดว่านั้นละคือน้ำ

กวีนิพนธ์บทนี้มีกล่าวถึงสภาพธรรมชาติ จึงใช้คำพินๆ ทีไม่กำวม มีความหมายชัดเจน ไม่มี คำสมาสยาว สอดคล้องกับบรรณาลังการชนิตทีเรียกว่า สวภาโวคติ คือการพรรณนาตามสภาพทีเป็นจริง

๓. มาศุรุษ

sacandamāmvvyajanodbhavānilāih
 sahārayaṣṭistanamaṇḍalārpaṇāih |
 savallakīkākāligītanisvanāir
 vibodhyate supta ivādyā manmathah || I.8 ||
 บัดนี้ ลมอันเกิดจากพัดที่ประพรหมด้วยน้ำกระแจะจันทน์
 ออกลมกลิ้งที่มีสร้อยไข่มุก
 และเสียงเพลงจากพิณวัลลภีและกาภลี
 ปลุกความรักที่เสมือนหลับอยู่ให้ตื่นขึ้น

ในกวีนิพนธ์บทนี้ จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้สมาสยาว อาจเป็นเพราะเพื่อต้องการแจกวิ
 ภัคดีซึ่งก็คือการลงเสียงท้ายให้เหมือนกัน ดังปรากฏว่าสามบาทแรก ศัพท์ตัวท้ายแจกวิภัคดีที่ ๓
 พหูพจน์เหมือนกันทั้งสิ้น จึงมีเสียงคล้องจองกัน ทำให้เกิดความไพเราะ

๔. โอชสุ

grhītatāmbūlavilepanasrajah
 puṣpāsavāmoditavaktrapankajāh |
 prakāmakālāgurudhūpavāsitaṃ
 viśanti śayyāgrhamutsukāh striyah || V:5 ||

หญิงผู้มีความปรารถนา
 ดวงหน้าดุจดอกบัวอบร่ำกลิ่นหอมที่กลั่นจากดอกไม้
 นางถือหมาก เครื่องสำอาง และพวงมาลัย
 เดินเข้าไปในห้องนอนที่อบร่ำ
 ด้วยเครื่องหอมคือไม้กฤษณาที่เร้าความปรารถนา

กวีนิพนธ์บทนี้ใช้สมาสยาว เมื่อแจกวิภัคดีก็แจกครั้งเดียว ถือเป็นกรบ่งความหมายของหลายๆ
 สิ่งไว้ในคำๆเดียว เช่น puṣpa-āsava-āmodita-vaktra-pankajās เรียงความหมายตามคำที่ปรากฏได้
 ว่า ดอกไม้-กลั่น-กลั่นหอม-ดวงหน้า-ดอกบัว หมายถึง ดวงหน้าดุจดอกบัวอบร่ำกลิ่นหอมที่กลั่น
 จากดอกไม้ เป็นต้น

๕. สมตาและเสากุมารุช

gajagavayamṛgendrā vahnisaṃtaptadehāh
 suhṛda iva sametā dvandvabhāvaṃ vihāya |
 hutavahaparikhedādāśu nirgatya kakṣād

vipulapulnadeśāṃ nimnagāṃ saṃvisanti || I.27 ||

ฝูงช้าง ฝูงวัว และฝูงสิงโตที่ร่างถูกไฟเผา
ต่างละทิ้งความเป็นปรีภักษ์
เดินทางร่วมกันราวกับเป็นมิตรสหาย
พวกมันออกเดินทางอย่างรวดเร็ว
จากทุ่งหญ้าที่แห้งแล้งและโรยราเพราะไฟ
จนมาถึงแม่น้ำกว้างและมีหาดทราย

กวีนิพนธ์บทนี้ใช้อักษรที่มีเสียงเบา(สถิต แสดงให้เห็นด้วยตัวอักษรเข้ม) เกือบทั้งหมด มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ที่เป็นเสียงชนิด จึงอาจถือได้ว่ามีคุณอยู่ถึง ๒ ประการคือสมคาและเสากุมารุย

๖. อรุณายกติ

jvalati pavanavṛddhaḥ parvatānāṃ darīṣu
sphuṭati patuninādaḥ sūskavaṃsasthalīṣu |
prasarati ṛṇamadhya labdhavṛddhiḥ kṣaṇena
glapayati mṛgavargam prāntalagno davāgniḥ || I.25 ||

ไฟป่าที่ขยายป่าทำให้สัตว์ป่าเดือดร้อน
ไฟลุกลามขึ้นด้วยแรงลม ส่องแสงโชติช่วงอยู่ในถ้ำของภูเขา
ปะทุเสียงแหลมบนที่ราบสูงซึ่งมีต้นไม้แห้งกรอบ
ลุกวามขึ้นในช่วงขณะ แล้วลามไปในกลางพงหญ้า

กวีนิพนธ์บทนี้ ปรากฏกริยาอาขยาตอยู่ทุกบาท(แสดงด้วยตัวอักษรเข้ม) คำแต่ละคำในบาทแจกวิภक्ति์ต่างกันแสดงหน้าที่ทางวากยสัมพันธ์ที่ต่างๆ กันไป บาทหนึ่งๆ จึงเป็นประโยคที่สมบูรณ์ ประหนึ่งการเล่าเรื่อง โดยใช้ประโยคทีละประโยค ปราศจากคำขยายซับซ้อน ทำให้เข้าใจความหมายได้อย่างสมบูรณ์

๗. กานูติ

āmṛī maḡjulamaḡjarī varaśaraḥ satkiṃśukaṃ yaddhanur
jyā yasyālikulam kalaṅkarahitaṃ chatraṃ sitāṃśuḥ sitam |
mattebho malayānilaḥ parabḡṛtā yadbandino lokajit
so `yam vo vitaṅṅarītu vitanurbhadraṃ vasantānvitaḥ || VI:28 ||

ขอกามเทพผู้ชนะโลก ผู้เสด็จมาพร้อมกับฤดูใบไม้ผลิ
ผู้มีศรแสนประเสริฐคือช่อดอกมะม่วงงาม มีธนูคือดอกทองกวาวงามน่ารัก
มีสายธนูคือฝูงผึ้ง มีเศวตฉัตรคือดวงจันทร์
มีขางตกมันคือสายลมจากเทือกเขามลยะ
และมีกวีขับเพลงยอพระเกียรติคือคนกุดเหว่า
จงประทานความสุขความเจริญอย่างเต็มเปี่ยมแก่ท่านทั้งหลายเทอญ

กวีนิพนธ์นั้นก็กล่าวถึงสิ่งงดงามต่างๆ ในฤดูใบไม้ผลิว่าเป็นของพระกามเทพผู้ซึ่งเอาชนะโลกไว้ได้ มีลักษณะต่างเหมือนความเป็นกษัตริย์บนโลกมนุษย์ ใช้การเปรียบสิ่งของที่งดงามที่เห็นได้ตามป่าเขาว่าเป็นเหมือนเครื่องราชูปโภค

ธvani ในฤดูส่ำหาร

ธvani (dhvani) คือ ทฤษฎีการประพันธ์อย่างหนึ่ง ที่กล่าวถึงพลังของความหมายและถือว่าพลังของความหมายเป็นวิญญูณ ของกวีนิพนธ์ ดังคำกล่าวที่ว่า

kāvyaśyātma dhvani^๓

พลังความหมายเป็นวิญญูณของกวีนิพนธ์

ธvani มี ๓ ระดับ ดังนี้^๔

๑. อภิธา ความหมายตามรูปคำ ถือเป็นพลังความหมายขั้นพื้นฐาน
๒. ลักษณา ความหมายบ่งชี้ เป็นความหมายที่ได้จากคุณลักษณะของอภิธา ถือเป็นพลังความหมายระดับที่ ๒
๓. วัยัญชนา ความหมายเนาะ เป็นความหมายที่แสดงนัยให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการด้วยการใช้ถ้อยคำน้อยแต่กินความมากและลึกซึ้ง ถือเป็นพลังความหมายระดับสูงสุด

เช่น คำว่า puṣpa ดอกไม้

ตารางที่ ๒ แสดงตัวอย่างพลังความหมายตามทฤษฎีธvani

อภิธา	ลักษณา	วัยัญชนา
ดอกไม้	ความงาม ความบริสุทธิ์ ความหอมหวาน เป็น สัญลักษณ์ของความรัก	สมาสกับ śara ลูกศร เป็น puṣpaśara หมายถึงศรดอกไม้ เนาะให้ผู้อ่านนึกถึงดอกไม้ พิเศษ ๕ ชนิด อันเป็นสรพระกามเทพ เทพเจ้า

^๓ dhvanyāloka 1.1.

^๔ ทัศนีย์ สิ้นสกุล, “ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต,” วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๓๔):๒๕.

		แห่งความรัก ได้แก่ ดอกบัวขาว ดอกอโศก ดอกมะม่วง ดอกมะลิ และดอกบัวขาว
--	--	--

ตัวอย่างกวีนิพนธ์จากถุตุสัหารที่มีพลังความหมาย

kāntāmukhadyutiṣāmacirodgaṭānām
śobhām parām kurabakadrumamaḡjarām |
drṣtvā priye sahrdayasya bhavenna kasya
kaṃdarpa-bāṇa patanavyathitaṃ hi cetaḥ || VI:18 ||

ยอดรัก

เมื่อมองเห็นความงามเลิศของช่อดอกบานไม่รู้โรยที่เฟิงผลิบาน
ดูงามเปล่งปลั่งดังดวงหน้าของนางผู้เป็นที่รัก
ใจของชายผู้มีอารมณ์อ่อนไหวผู้ใดเล่า
จะไม่เจ็บปวดเพราะต้องศรคามเทพ

ในกวีนิพนธ์บทนี้ กวีใช้คำว่า kaṃdarpa-bāṇa *ลูกธนูของกามเทพ* เราอาจพิจารณาพลัง
ความหมาย ดังตารางต่อไปนี้

bāṇa *ลูกธนู*

ตารางที่ ๓ แสดงตัวอย่างพลังความหมายตามทฤษฎีชวณีในถุตุสัหาร

อิทธิบาท	ลักษณะ	วैयाขนา
ลูกธนู อาวุธชนิดหนึ่ง	การทำร้าย การฆ่าฟัน	สมาสกับ kaṃdarpa <i>กามเทพ</i> เป็น kaṃdarpa-bāṇa หมายถึงลูกธนูของกามเทพ ได้แก่ดอกไม้ ๕ ชนิด เป็นสิ่งที่ทำให้คนรักกัน

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถุตุสัหารตามทฤษฎีรสนิยมคติสันสกฤตซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๕ รสด้วยกัน*
ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ รจนาโดยพระภรตมุนี อันเป็นคัมภีร์ทางการละครที่สำคัญของฝ่าย

* รสทั้ง ๕ ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ประกอบไปด้วย (๑) สฤงการรส รสซาบซึ่งในความรัก
(๒) หาสรส รสสนุกสนาน (๓) กรุณรส รสสงสาร (๔) เราทรรส รสเค้นเคือง (๕) วีรรส รสชื่นชมใน
ความกล้าหาญ (๖) ฃยานกรส รสหวาดหวั่น (๗) พีภัสสรส รสชิงชัง (๘) อัทฤตรส รสอัศจรรย์ (๙)
सानตรส รสสงบ

สันสกฤต จะพบว่า รสเอกของ กฤตส์หาร คือ ศฤงการรส มีรสอื่นๆ อยู่บ้างแต่ก็น้อยมาก เช่นฉันทบ้าง
บท พรรณนาความให้ผู้อ่านเกิดภยานกรสล้อยตามกวี เช่นกวีนิพนธ์จากสรรคที่ ๑

paṭutaradavadāhocchuṣkasasyapraroḥāḥ
puruṣapavana vega utkṣiptasamsuṣkraparṇāḥ |
dinakaraparitāpakṣiṇatoyāḥ samantād
vidaghati bhayamuccāirvikṣyamāḷā vanāntāḥ || I.22 ||

รวงข้าวกล้าในป่าเหี่ยวแห้งเพราะถูกแผดเผาด้วยความร้อน
ใบไม้ที่แห้งกรอบปลิวกระจายไปตามแรงลมที่พัดจัด
น้ำงวดลงเพราะการแผดเผาของดวงอาทิตย์
เมื่อมองดูโดยรอบทำให้รู้สึกกลัวอย่างยิ่ง || I.22 ||

ลักษณะของรติ (rīti) ในกฤตส์หาร

รติเป็นทฤษฎีว่าด้วยลีลาการประพันธ์ของกวีสันสกฤต รติที่สำคัญมี ๓ กลุ่ม ได้แก่

๑. ไวทรรกี (vāidarbhī) มาจากคำว่า ไวทรระ ซึ่งเป็นชื่อแคว้นที่อยู่ทางตอนใต้ของ
ภูเขาวินธัย ไวทรรกี เป็นลีลาของกลุ่มกวีที่นิยมคำประพันธ์ที่มีเสียงไพเราะ ใช้คำสมาสน้อย และนิยม
ให้มีคุณทั้ง ๑๐ ประการ โดยเฉพาะความกระฉ่างชัดเจนของถ้อยคำประเภท ปุรสาท และ เสากุมารุช
นิยมพยัญชนะสติดิล รสเด่นของวรรณกรรมกลุ่มไวทรรกีคือ ศฤงการรส และ หาสยรส กวีกลุ่มในนี้มี
อาทิ กาลิทาส ทัณฑิน

๒. เคาฑี (gāudī) มาจากคำว่า เคาฑะ เป็นชื่อแคว้นอยู่ทางตอนกลางของแคว้นเบง
กอล ลีลาของกวีนิพนธ์แบบคาฑีค่อนข้างรุนแรง นิยมความห้าวหาญ นิยมให้มีคุณประเภทเศษ คือใช้
เสียงหนัก ซ้ำอักษรมาก ใช้สมาสยาวที่สุดเท่าที่จะทำได้ นิยมใช้โวหารประเภท สมาริ คือเป็นนัยและมี
ความหมายคลุมเครือ ที่เด่นคือความเข้มข้นของพลังความหมาย รสเด่นของวรรณกรรมกลุ่มคาฑี ได้แก่
เรทรรส และ วีรรส กวีกลุ่มในนี้มีอาทิ สุพันธ์ุ ภารวี

๓. ปาญจาลี (pañcālī) มาจากคำว่าปัญจาละ ซึ่งเป็นชื่อเผ่าที่กรบทางตอนเหนือของ
อินเดีย เป็นลีลาที่อยู่กึ่งกลางระหว่างไวทรรกีและคาฑี กล่าวคือนิยมทั้งเสียง สติดิล และ ธนิต มีสมาส
ประปราย ใช้คำซ้ำอักษรมากเช่นเดียวกับ คาฑี นิยมศฤงการรส หาสยรส เรทรรส และ วีรรส กวีกลุ่ม
ในนี้มีอาทิ พาณะ มาตฤคูปตะ

อาจถือได้ว่ากวีนิพนธ์ในฤตุสंहารใกล้เคียงกับกลุ่ม ไวทรรถิเพราะใช้คำสมาสน้อยมีศฤงคารรส เป็นรสเอก อาจกล่าวได้ว่าสมบูรณ์ตามทฤชฎีคุณประกอบกับไม่นิยมคุณประเภทที่ใช้พยัญชนะเสียง แข็ง

ฤตุสंहาร มีอสังการด้านต่างๆ ตามทฤชฎีวรรณคดีสันสกฤต ดิเด่นด้วยอรรถาสังการประเภท สวภาโวคติ คือการพรรณนาธรรมชาติตามจริง มีคุณส่วนใหญ่ตามทฤชฎีคุณ มีศฤงคารรสเป็นรสเอก เมื่อพิเคราะห์ตามกลุ่มนักวรรณคดีฝ่ายรติ คือทฤชฎีที่ว่าด้วยลีลาการประพันธ์ ฤตุสंहารอยู่ในกลุ่มกวี นิพนธ์แบบไวทรรถิ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

ชีวิตกับการพรรณนาในฤตุสंहาร

การพรรณนาความเป็นลักษณะประการหนึ่งที่น่าสนใจศึกษาในวรรณคดี กวีผู้นิพนธ์ถือเป็นบุคคลสำคัญที่จะถ่ายทอดสิ่งที่ปรากฏรอบๆตัว ให้ฉายรูปออกมาเป็นวรรณคดีที่ทรงคุณค่าได้นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตแต่โบราณถือว่ากวีนิพนธ์มีองค์ประกอบสำคัญสามประการ ได้แก่ กวี กวีนิพนธ์ และ ผู้อ่าน เมื่อพิจารณาในแง่การสื่อสาร จะพบว่ากวีเป็นบุคคลผู้ส่งสารคือกวีนิพนธ์มีผู้อ่านเป็นผู้รับสาร สารจะมีความหมายหรือจุดประสงค์เป็นเช่นไรจึงขึ้นกับผู้ส่งสาร กวีนิพนธ์เป็นสารที่มีลักษณะประณีต มุ่งถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ของกวีด้วยถ้อยคำที่พิเศษ อมรสึ้ง ให้คำไวพจน์ของคำว่ากวีไว้ใน อมรโกษ ถึง ๑๒ คำ ได้แก่ วิทวัส วิปัสจิต โทษฺ สุธิ โกวิท พุช ธีระ มนิยนิ ชญะ ปราชญ์ สังขยาวัต และบัณฑิต^๑ คำเหล่านี้ล้วนมีความหมายว่าผู้ที่มีความรู้ ผู้เฉลียวฉลาด ทั้งสิ้น

ในบทนี้จะว่าด้วยกลวิธีการสร้างงานกวีนิพนธ์ของกวีในฤตุสंहาร วัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดของฤตุสंहารก็คือ การหมุนเวียนของกาลเวลาเรียกว่า ฤตुकาล ซึ่งมนุษย์กำหนดจากการผันแปรของธรรมชาติ การพรรณนาในฤตุสंहารเริ่มต้นจากช่วงเวลาที่อากาศร้อนจนทำให้ทั้งสัตว์เดือครื้อนและพืชต้องมอดไหม้ด้วยไฟป่าไปสู่ช่วงฤตุฝนที่พืชพรรณค่อยสดชื่นขึ้น จนฝนตกน้อยลงและใบไม้เริ่มร่วง จนเข้าสู่ฤตุหนาวและฤตุน้ำค้างที่มีอากาศหนาวเย็นที่สัตว์ต่างๆเริ่มหายหน้าไป และอากาศก็เริ่มอบอุ่นขึ้น ไม้نانาพันธุ์ผลิดอกออกช่อใหม่เช่นเดียวกับสัตว์ต่างๆ ที่อยู่อย่างเป็นสุข จะเห็นได้ว่าพื้นฐานของการพรรณนาฤตुकาลทั้งหกคือสรรพชีวิต ซึ่งก็คือข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ แต่ส่วนที่อาจกล่าวได้ว่าสำคัญไม่แพ้กัน และทำให้ฤตุสंहารเป็นงานกวีนิพนธ์ ก็คือการพรรณนาข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ ให้เป็นวรรณคดี

ชีวิตในฤตุสंहาร

เป็นธรรมดาอยู่เองเมื่อฤตुकาลผันแปรไป สรรพชีวิตจะได้รับผลกระทบและเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่างๆ กล่าวคือ พืชอาจเปลี่ยนรูปไป สัตว์และมนุษย์จะเปลี่ยนพฤติกรรมไป กวีอาศัย

---

^๑ ทศนีย์ สีนสกุล, “ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต,” วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๓๔): ๑๗.

ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เองมาพรรณนาแสดงเอกลักษณ์ของแต่ละฤดู ชีวิตที่กวีกล่าวถึงในฤดูสหราชอาณาจักรอาจแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ พืช สัตว์ และมนุษย์

๑. พืช

กวีได้สะท้อนปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ว่าการผันแปรของฤดูกาล ทำให้ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปในทุกสรรค อาจกล่าวได้ว่าเมื่ออากาศเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ เช่นนี้ สิ่งมีชีวิตที่แสดงปฏิกิริยาตามการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนมากคือ พืช เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏออกทางรูปร่าง และเมื่อฤดูกาลใหม่หมุนเวียนมา กวีก็จะกล่าวถึงพืชชนิดใหม่ อย่างไรก็ตามยังปรากฏพืชชนิดที่เคยกล่าวถึงแล้ว ในลักษณะที่เปลี่ยนไป เช่น ดอกประยงค์ในสรรคที่ ๓ ฤดูใบไม้ร่วง เป็นดอกแตกออกมาใหม่ๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไปถึงฤดูหนาวซึ่งเป็นส่วนของสรรคที่ ๔ ก็กลายเป็นดอกแก่และซีดเหลืองลง ดังนี้

sīyāmā latāḥ kuṣumabhāranatpravālāḥ

เถาประยงค์ที่ยอดอ่อนโน้มลงเพราะหนักดอก (III:18)

pākam varjanti himajātasītair
ādhūyamānā satatam marudbhiḥ |
priye priyanṅuḥ priyaviprayuktā
vipāṇḍutām yāti vilāsiniva || IV:10 ||

ยอดรัก

เถาประยงค์ที่แก่จัดและถูกลมเย็นเพราะหิมะ
พัดให้แกว่งไกวอยู่ตลอดเวลา
ซีดเหลืองไปเสมือนหญิงผู้พลัดพรากจากคู่รัก

ชีวิตของพืชในแต่ละฤดูมีลักษณะดังนี้

๑.๑ พืชในสรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อน

ในฤดูร้อน กวีตั้งใจกล่าวถึงอากาศที่ร้อนอย่างยิ่ง กวีแทบจะไม่ได้กล่าวถึงพืชชนิดใดชนิดหนึ่งเป็นพิเศษ กวีกล่าวถึงต้นไม้และรวงข้าวกล้าที่เขียวแห่ง^๒ ต้นไม้บางต้นใบไม้ร่วงลงหมดจนมีใบไม้แห้งกรอบปลิวไปทั่ว^๓ ประกอบกับการพรรณนาภาพไฟฟ้าที่เริ่มก่อตัวขึ้นเพราะอากาศที่แห้ง

^๒ I:22

^๓ I:23

ลามไปทั่วบริเวณตามแรงลม^๔ มีเสียงกิ่งไม้ใบไม้แตก ต้นไม้ที่เป็นเชื้อไฟอย่างคิเช่น จิว ไม้แห้ง ส่ง
ให้ไฟลุกโชติช่วงขึ้น

อย่างไรก็ตามกวียังได้กล่าวถึงพืชที่งดงามไว้ด้วยสองชนิดคือ บัวที่บ้านเต็มสระน้ำและ
แคฝอยที่ออกดอกสะพรั่ง^๕

๑.๒ พืชในสรรคที่ ๒ พรรณนาฤดูฝน

ในฤดูฝน สายฝนชุบชีวิตให้แนวป่าดอกไม้ก็เป็นเครื่องช่วยให้ป่าราบรื่น กวีกล่าวถึง
พืชหลายชนิด สมกับที่กวีกล่าวไว้ในฉันทบทสุดท้ายของสรรคว่า ฤดูฝนนั้น

taruṅvitapalatānām bāndhavo nirvikārah

เป็นมิตรแท้ไม่แปรเปลี่ยนของเถาวัลย์และต้นไม้บานาพันธุ์(II:28)

ต้นไม้และดอกไม้ที่กวีกล่าวถึงในฤดูฝนได้แก่ หญ้าอ่อน กันทลี กระทุ่ม รัง กุ่ม ลำเจียก
บุรณาค พิกุล มะลิซ้อน กัดเค้า และเถาวัลย์

๑.๓ พืชในสรรคที่ ๓ พรรณนาฤดูใบไม้ร่วง

แม้ว่าฤดูฝนจะเป็นเวลาที่ดอกไม้หลากชนิดบานสะพรั่งและส่งกลิ่นหอมอบอวล แต่ยังมี
ดอกไม้บางชนิดที่มีดอกเต็มต้นในฤดูใบไม้ร่วงอันเป็นเวลาที่มีน้ำน้อย เช่น ประยงค์ ชงโค และ
ดินเบ็ดน้ำ ในสรรคนี้กวีแสดงให้เห็นว่าเมื่อฤดูกาลหมุนเวียนไป ความงามของธรรมชาติก็
หมุนเวียนไปด้วย กวีใช้กามเทพเป็นตัวแทนของความงาม ดังที่กล่าวว่า

nṛtyaprayogarahitāśikhino vihāya
haṃsānupāiti madano madhurapragītān |
muktavā kadambakuṭajārjunasarjanipān
saptacchadānupagatā kusumodgamaśrīḥ || III:13 ||

กามเทพทรงผลจากฝูงนกยูงที่เลิกฟ้อนรำ
เสด็จไปหาฝูงหงส์ที่ส่งเสียงไพเราะ
ความงามสะพรั่งของดอกไม้บาน ผลจากต้นกระทุ่ม
ต้นมวกเหล็ก ต้นกุ่ม ต้นรัง
และต้นจิก ก้าวไปหาดินดินเบ็ดน้ำ

^๔ I:25

^๕ I:28

เช่นเดียวกับชบาที่คงจะมีมาก ดังที่กวีกล่าวว่แผ่นดินเป็นสีแดงเพราะเกสรดอกชบา^๖

ต้นไม้อะไรและดอกไม้ที่ปรากฏในฤดูใบไม้ร่วงมีดังนี้ หญ้ากาศะที่ออกดอกบานมองเห็นขาวไปทั่วบริเวณ บัวชนิดต่างๆ ได้แก่ บัวแดง บัวเหลือง บัวขาว ดินเป็ดน้ำ มะลิซ้อน ชบา ข้าวกมละ ชงโค ข้าวสาลี กระจู่ม มวกเหล็ก กุ่ม รัง จิก และ โศก

๑.๔ พืชในสรรคที่ ๔ พรรณนาฤดูหนาว

ในสรรคนี้ มีฉันทที่กวีกล่าวถึงสภาพธรรมชาติและต้นไม้โดยตรงเพียง ๕ บท กวีกล่าวถึงต้นไม้อะไรและดอกไม้เพียงไม่กี่ชนิด นี้อาจสะท้อนโลกทัศน์ของกวีต่อฤดูหนาวว่าธรรมชาติไม่งดงามดึงดูดใจเมื่อเปรียบเทียบกับฤดูอื่น กวีแสดงให้เห็นว่า แม้อากาศที่หนาวเย็นจะเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของพืชพันธุ์หลายชนิด อย่างไรก็ตาม กวีกล่าวถึงพืชบางชนิดที่งามพร้อมในฤดูหนาว ได้แก่ ดอกโศก และ บัวนิโลตบล ที่ต่างก็บานสะพรั่ง ดังนี้

navapravālodgamasasyaramyaḥ
praphullalodhraḥ paripakvaśāliḥ

(ฤดูหนาวนี้)นำเพลินใจด้วยต้นข้าวกล้า
และต้นไม้อะไรที่แตกช่ออ่อน
ดอกโศกบานสะพรั่ง ข้าวสาลีสุก(IV:1)

และ

praphullanīlotpalasōbhitāni

(สระน้ำที่)งามด้วยดอกนิโลตบลบาน(IV:9)

๑.๕ พืชในสรรคที่ ๕ พรรณนาฤดูน้ำค้าง

สรรคที่ ๔ กวีกล่าวถึงพืชพรรณต่างๆและเรื่องธรรมชาติไม่มาก กล่าวคือเพียง ๒ ชนิด ได้แก่ ข้าวสาลีที่มีอยู่เต็มท้องนาและอ้อยซึ่งสุกพอที่จะทำขนมหวานได้^๗ นอกจากข้าวสาลีและอ้อยแล้ว กวีมิได้กล่าวถึงพืชพรรณอื่นๆอย่างเจาะจง การที่กวีกล่าวถึงพวงมาลัย^๘ ทำให้ทราบว่ายังมีดอกไม้ที่ร้อยเป็นมาลัยได้อยู่บ้าง

^๖ III:5

^๗ VI:1,16

^๘ VI:5,12

อย่างไรก็ตาม กวีแสดงความอุดมสมบูรณ์ของฤดูน้ำค้างด้วยการกล่าวถึงข้าวสาลีที่มีอยู่เต็มท้องนา และอ้อยซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์^๕ สะท้อนโลกทัศน์เชิงบวกของกวี

๑.๖ พืชในสรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ

พื้นแผ่นดินปกคลุมด้วยพืชหลากชนิด ไม้ดอกออกดอกสะพรั่ง บัวหลายชนิดที่หายไปในฤดูหนาว กลับมาบานเต็มสระ กวีกล่าวถึงดอกไม้หลากชนิด ได้แก่ วรรณิการ์ โศก มะลิซ้อน บานไม่รู้โรย ทองกวาว มลลิจ และมะม่วงที่มีทั้งดอกและใบไม้อ่อนสีแดง ดอกไม้เหล่านี้มีจำนวนมาก จนทำให้ลมที่พัดผ่านไปมีกลิ่นหอม กวีกล่าวว่าลมหอมนี้ปราศจากน้ำค้าง จึงทำให้สดชื่นบริเวณภูเขาอากาศขึ้น ทำให้เกิดตะไคร่น้ำจับไปทั่วหน้าผาในฤดูใบไม้ผลิ อากาศทั้งกลางวันกลางคืนสบาย ไม่นหนาวหรือร้อนจนเกินไป ดังที่กวีกล่าวว่า

sukhāḥ pradoṣā divasāsca ramyāḥ

ยามใกล้ค่ำสุขสบาย และยามกลางวันแสนรื่นรมย์(VI:2)

กวีเปรียบฤดูใบไม้ผลิที่มีดอกทองกวาวสีแดงว่าเหมือนเจ้าสาวในชุดแดง นี่เป็นลักษณะการพรรณนาเช่นเดียวกับฤดูใบไม้ร่วงที่เหมือนเจ้าสาว ทว่าฤดูใบไม้ร่วงถือว่าเป็นเจ้าสาวชุดขาวเพราะเต็มไปด้วยดอกหญ้าอากาศ

๑.๗ สรุปชีวิตพืชในฤดูส่ำหาร

ฤดูกาลส่งผลต่อพืชอย่างยิ่ง มีความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพมองเห็นได้อย่างชัดเจน กวีใช้พืชหลากชนิดแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นความผูกพันระหว่างกวีกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ในบางฤดูกาลที่ธรรมชาติไม่เอื้อให้พืชพรรณทั้งหลายงอกงามสมบูรณ์ เช่นฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูน้ำค้าง กวีแสดงข้อเท็จจริงที่ว่าพืชบางชนิดที่สามารถเอาชีวิตรอดจากสภาพในฤดูนั้นๆได้

กวีแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ โดยใช้พืชพรรณต่างๆเป็นสื่อ กรณีหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อพิสูจน์ของความคิดนี้ คือ กวีกล่าวถึงพืชชนิดหนึ่งเกือบตลอดเรื่องได้แก่ ข้าว*

^๕ Liebert, Gosta. *Iconographic Dictionary of The Indian Religions* (Leiden:E.J.Brill, 1976), p.106.

ในฤดูร้อนกวีกล่าวถึงต้นกล้าของข้าวที่เขียวแห่งโดยมิได้ระบุชนิดไว้^{๑๐} ในฤดูถัดมากวีกล่าวถึงข้าวสาเลที่เติบโตจนออกรวง นำสังเกตว่าในสรรคที่ ๒ พรรณนาฤดูฝน และ สรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ ซึ่งเป็นเวลาที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นพิเศษเนื่องจากน้ำอุดมสมบูรณ์และมีอุณหภูมิพอเหมาะตามลำดับ ไม่ปรากฏว่ากวีกล่าวถึงข้าวสาเลเลย การเช่นนี้คงเป็นเพราะสภาพฤดูกาลได้แสดงความอุดมสมบูรณ์อย่างชัดเจนแล้ว

ดังนั้น ในทัศนะของกวี ฤดูกาลทั้ง ๖ ที่แตกต่างกัน จึงมีลักษณะร่วมอยู่เพียงประการเดียว คือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

๒. สัตว์

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเชิงปริมาณ จะพบว่ากวีกล่าวถึงพันธุ์สัตว์หลากหลายน้อยกว่าพันธุ์พืช อย่างไรก็ตามในแต่ละฤดูมักจะมีสัตว์ที่เป็นตัวแทนแสดงออกถึงความสัมพันธ์กับเวลา ดังนี้

๒.๑ สัตว์ในสรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อน

อาจกล่าวได้ว่า กวีกล่าวถึงสัตว์มากชนิดที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับสรรคอื่น กวีแสดงภาพที่สัตว์หลายชนิดต้องทุกข์ทรมานเพราะอากาศร้อนระอุ สัตว์ชาตญาณที่เคยเป็นศัตรูกันกลับมลายหายไปสิ้นเพราะความร้อน งูที่ได้ชื่อว่าเป็นศัตรูกับนกกยุง สิงโตที่ได้ชื่อว่าเป็นศัตรูกับช้าง** กลับมาอยู่ใกล้ๆกันเพื่อหลบร้อน^{๑๑} กบกระโดดขึ้นจากสระน้ำที่บัดนี้เป็นโคลนตมไปสิ้นเพราะน้ำหายไป

* ในฤดูสารปรารถข้าว ๒ ชนิด ฤดูกาลฝน

^{๑๐} I:22

** ในยวนพ่ายกล่าวถึงสัตว์เหล่านี้ว่าเป็นศัตรูกัน มีคำประพันธ์ว่า

คือคชกลีบกลอกจั่ง	จยูลีห์
คือนาคจยูครุทสรัง	วังวัน
คือไวยิจิตตี	สุรราช
หนีสุราธิปเร็น	ราวหลัง(๑๐๘)

ในกรณี นาคจยูครุท ก็พบว่าเป็นสัตว์ที่มีลักษณะเดียวกัน คือสัตว์เลื้อยคลานประเภทงูกับสัตว์ปีก

^{๑๑} I:13,14

หมดยอมที่จะเข้าไปหลบอยู่ในเงาแม่เบียดที่มันกลัว^{๑๒} ภูษิมิได้ทำร้ายฝูงกบเพราะกระหายน้ำ เช่นกัน^{๑๓} ฝูงหมูป่าใช้จมูกขุดลงดินเพื่อหาความเย็น^{๑๔} ช้างหลายตัวลงไปเบียดเสียดกันอยู่ในสระน้ำ^{๑๕} ลิงหนีไปหลบร้อนที่ซุ่มไม้บนภูเขา ความกระหายน้ำเบียดเบียนสัตว์ต่างๆอย่างยิ่ง ฝูงนางกระบือ วิ่งกรูทั้งถ้ำออกมาหาแหล่งน้ำเช่นเดียวกับวัว นกศรณะที่เห็นแหล่งน้ำต่างบินไปโฉบน้ำมา^{๑๖} และเมื่อเกิดไฟป่าสัตว์ต่างๆที่ครั้งหนึ่งเป็นศัตรูหนีเอาตัวรอดไปอยู่ร่วมกันที่หาดริมแม่น้ำราวกับว่าเป็น สหายกัน ซึ่งอาจมองได้ว่า ในทัศนะของกวี ความร้อนในฤดูร้อนทำให้ธรรมชาติผิดปกติไป และแม้จะพรรณนาภาพที่เป็นทุกข์ แต่เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมของสัตว์ที่กวีเลือกมาพรรณนา ก็จะพบว่า แม้ว่าสัตว์ต่างๆจะต้องเดือดร้อนเพราะธรรมชาติที่แห้งแล้ง จึงไม่คุกคามกันเอง ดังที่กวีกล่าวว่า

gajagavayamrgendrā vahnisaṃtaptadehāḥ
suhṛda iva sametā dvandvabhāvaṃ vihāya |
hutavahaparikhedādāsū nirgatya kaksāḍ
vipulapulinalesāṃ nimnagāṃ saṃvisanti || I:27 ||

ฝูงช้าง ฝูงวัว และฝูงสิงโตที่ร่างถูกไฟเผา
ต่างละทิ้งความเป็นปรปักษ์ เดินทางร่วมกันราวกับเป็นมิตรสหาย
พวกมันออกเดินทางอย่างรวดเร็ว
จากทุ่งหญ้าที่แห้งแล้งและโรยราเพราะไฟ
จนมาถึงแม่น้ำกว้างและมีหาดทราย

๒.๒ สัตว์ในสรรคที่ ๒ พรรณนาฤดูฝน

ต่างจากในฤดูร้อนที่สัตว์ต่างก็ลำบากอย่างสาหัส กวีกล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายต่างสดชื่นรื่นเริง ในฤดูฝน นกกระจาบฝนที่กระหายน้ำได้ร้องขอให้เมฆคล้อยต่ำลงเพื่อจะได้กินน้ำฝน^{๑๗} ตามความเชื่อโบราณที่ว่านกชนิดนี้ดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะกินน้ำฝน^{๑๘} ฤดูฝนยังเป็นเวลาขยายเผ่าพันธุ์ของสัตว์ บางชนิด เช่นนกยูง ฝูงของมันเริ่มจับคู่เต้นรำราวกับในงานฉลอง ต่างใกล้ชิดจุมพิตกันและกัน^{๑๙} กวี

^{๑๒} I:18

^{๑๓} I:20

^{๑๔} I:17

^{๑๕} I:19

^{๑๖} I:23

^{๑๗} II:2

^{๑๘} Liebert Gosta, *Iconographic Dictionary of The Indian Religions* (Leiden:E.J.Brill,1976),

p.58.

^{๑๙} II:6

กล่าวถึงแพนหางของนกยูงที่งดงามจนผึ้งบินมาตอมเพราะเข้าใจผิดว่าเป็นดอกบัว^{๒๐} ซึ่งในฤดูนี้โรยไปสิ้นเพราะต้องสายฝน นอกจากนั้นยังมีช้างที่เริ่มตมมันส่งเสียงร้องแข่งกับเมฆฝนตลอดเวลา เช่นเดียวกับที่แพนหางนกยูง ขมับช้างที่มีน้ำมันก็มีผึ้งมาตอม^{๒๑} ลักษณะเช่นนี้ ทำให้อาจิติความได้ว่าผึ้งเป็นสัญลักษณ์ของเจริญพันธุ์

ผึ้งและแมลงชนิดอื่นๆเป็นสิ่งที่กวีมิได้กล่าวถึงในฤดูร้อน ผึ้งเองก็เริ่มหากินซึ่งเป็นการออกผสมเกสรให้ดอกไม้มานานาพันธุ์ตามธรรมชาติ ตามทัศนะของกวีฤดูฝนทำให้สัตว์กลับไปมีสัญชาตญาณตามธรรมชาติเช่นเดิม เช่นเมื่อกบที่ความร้อนเคยทำให้ไม่กลัวงู เมื่อเห็นลำธารมีน้ำล้นจางๆ ไหลคดเคี้ยว ก็กลับระแวงภัยเช่นเดิม^{๒๒} เช่นเดียวกับกวางที่อาศัยอยู่ใกล้โป่งใช้ดวงตาเหลือบเลไปมาอย่างระแวงภัย^{๒๓}

สัตว์ที่กวีกล่าวถึงในฤดูนี้ได้แก่ ช้าง นกกระจาบฝน นกยูง แมลงค่อมทอง ผึ้ง กบ และ กวาง

๒.๓ สัตว์ในสรรคที่ ๓ พรรณนาฤดูใบไม้ร่วง

กฤษ์หาร สรรคที่ ๓ กล่าวถึงสัตว์ก่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบกับสรรคที่ ๑ และ ๒ กวีมักกล่าวถึงนกชนิดต่างๆที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ นกเป็ดน้ำ หงส์ทั้งขาวและดำ นกกระโถน นกกระสา นกยูง กวีกล่าวเป็นนัยว่าหงส์จะเริ่มผสมพันธุ์ในฤดูใบไม้ร่วง^{๒๔} หลังจากที่นกยูงผสมพันธุ์ไปแล้วในฤดูฝน นอกจากนั้นก็ยังมีปลาเค้า กวางและโค

๒.๔ สัตว์ในสรรคที่ ๔ พรรณนาฤดูหนาว

กวีกล่าวถึงสัตว์เพียงสามชนิด คือ กวางซึ่งมีอยู่ในฤดูก่อนๆ นกกระเรียนซึ่งกวีเพิ่งกล่าวถึงเป็นครั้งแรก กวีกล่าวชมเชยเสียงที่ไพเราะของนกกระเรียนว่าช่วยเร้าความปรารถนาขึ้นในหัวใจ^{๒๕}

^{๒๐} II:14

^{๒๑} II:15

^{๒๒} II:13

^{๒๓} II:9

^{๒๔} III:11

^{๒๕} IV:8

เป็นสิ่งดีงามในฤดูหนาวที่กวีขอให้อำนวยความสุขแก่ผู้อ่าน^{๒๖} และหงส์คำที่นัยว่าฤดูหนาวจะเป็นเวลาผสมพันธุ์

เช่นเดียวกับต้นไม้อื่นๆ แม้กวีจะกล่าวถึงสัตว์จำนวนน้อย แต่กวีก็ยังตั้งใจกล่าวถึงสัตว์ที่อยู่ในฤดูเจริญพันธุ์ คือหงส์คำ

๒.๕ สัตว์ในสรรคที่ ๕ พรรณนาฤดูน้ำค้าง

กวีกล่าวถึงสัตว์เพียงชนิดเดียวคือนกกระเรียน ซึ่งตรงกับในฤดูหนาว ในฤดูน้ำค้างกวียังคงกล่าวถึงนกกระเรียนว่าร้องระงมดังไปทั่วบริเวณ^{๒๗} นัยว่ายังคงเป็นฤดูผสมพันธุ์

๒.๖ สัตว์ในสรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ

พร้อมกับดอกไม้ที่ผลิบานและมีน้ำหวาน ผึ้งเริ่มปรากฏออกผสมเกสรส่งเสียงนำฟัง^{๒๘} นกคูเหว่าร้องเพลงหาคู่เสียงหวานไพเราะ กวีกล่าวว่าสัตว์เหล่านี้เมื่อน้ำหวานจากดอกไม้^{๒๙}

เป็นธรรมดาที่ในฤดูใบไม้ผลิซึ่งธรรมชาติงดงามและอากาศอบอุ่นเช่นนี้ จะต้องมีสัตว์น้อยใหญ่หลากหลายชนิดออกหากิน แต่กวีเลือกที่จะกล่าวถึงสัตว์ ๒ ชนิด คือผึ้งและนกคูเหว่า อยู่บ่อยครั้ง นี้อาจเป็นเพราะเป็นสัตว์เล็กที่มีพฤติกรรมน่ารัก ส่งเสียงที่สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และบางครั้งกวียังตั้งใจพรรณนาให้เห็นว่าสัตว์มีกริยาอย่างมนุษย์ กล่าวคือเมื่อกวีพรรณานา นกคูเหว่าตัวผู้ที่เมื่อน้ำหวานจากช่อมะม่วง ร้องเพลงรักและจุมพิตนางนก^{๓๐}

๒.๗ สรุปลักษณะสัตว์ในฤดูต่างๆ

^{๒๖} IV:18

^{๒๗} V:1

^{๒๘} VI:24

^{๒๙} VI:27

^{๓๐} VI:14

เช่นเดียวกับที่กวีกล่าวถึงเพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงอะไรบางอย่าง อาจกล่าวได้ว่า กวีใช้สัตว์แสดงออกถึงความรัก ชีวิตสัตว์ที่ปรากฏในฤตสุภาษรมีอยู่ ๒ ระดับ ได้แก่

๒.๗.๑ ชีวิตตามธรรมชาติทั่วไป

๒.๗.๒ ชีวิตตามธรรมชาติที่แสดงออกถึงความรัก

๒.๗.๑ ชีวิตตามธรรมชาติทั่วไป

ปรากฏให้เห็นเมื่อสัตว์แสดงพฤติกรรมต่างๆไป เช่น วิ่ง กินอาหาร หวาดกลัว อันตราย เป็นต้น สรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อน กล่าวถึงชีวิตตามธรรมชาติทั่วไปอย่างชัดเจนที่สุด ฤดูร้อน เป็นฤดูที่สัตว์อยู่กันอย่างทรมาณ เพราะความร้อน ความกระหายน้ำ

๒.๗.๒ ชีวิตตามธรรมชาติที่แสดงออกถึงความรัก

ตั้งแต่ฤดูฝนเป็นต้นไป กวีเลือกที่จะกล่าวถึงสัตว์บางชนิดเป็นพิเศษที่แสดงอารมณ์รักใคร่ ในฤดูหนึ่งๆ จะมีสัตว์ที่อยู่ในเวลาเจริญพันธุ์ และแม้ในสรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อนจะมีได้กล่าวถึงความรักในแง่ของอารมณ์เสนาหา แต่ก็กล่าวถึงความเอื้ออาทรของสัตว์ต่างชนิดที่ครั้งหนึ่งเคยประหัดประหารเช่นฆ่ากัน

๓. มนุษย์

ชีวิตมนุษย์ที่ปรากฏในฤตสุภาษรมีชีวิตประจำวันของบุคคลที่สาม กวีไม่ได้แสดงประเพณีที่แสดงให้เห็นสภาพสังคมหรือความเชื่อไว้เป็นพิเศษ แต่เป็นความผันแปรทางพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีเหตุมาแต่ธรรมชาติเป็นสำคัญ ในการกล่าวถึงชีวิตมนุษย์นั้น กวีได้แสดงอารมณ์สำคัญที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญในฤตสุภาษรมีไว้ตลอด คืออารมณ์และกิริยาอาการต่างๆที่เกิดจากความรัก มีการแสดงภาพของความรักของหญิงชายที่อยู่พร้อมหน้ากันและที่ต้องพรากจากกัน เป็นต้น ไว้ในทุกสรรค

๓.๑ มนุษย์ในสรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อน

อากาศร้อนทำให้ คนทั่วไปทิ้งหญิงชายนิยมอาบน้ำบ่อยๆ^{๓๑} ห้องอาบน้ำที่มีฝักบัวจึงเป็นที่ให้ความสำราญได้เช่นเดียวกับบนศาลฟ้าเวลาในยามกลางคืน^{๓๒} คนอินเดียโบราณนิยมประดับแก้วมณีต่างๆในตุคร้อน เพราะเชื่อกันว่ามีคุณสมบัติทำให้เย็น โดยเฉพาะไข่มุก ซึ่งบางครั้งก็ทำด้วยกระแจะจันทน์ทำให้ผู้สวมใส่รู้สึกเย็น สบายตัว

สำหรับบุรุษนั้น กวีแสดงความเห็นว่า ความงามของสตรีนั่นเองที่ทำให้ร่างกายที่ต้องทรมาณเพราะความร้อนกลับเย็นลงได้ ร่างกายที่งามของหญิงย่อมงามขึ้นไปอีกได้ด้วยการประดับประดาอภรณ์และเครื่องประดับต่างๆ เช่นผ้าทูลพัศตร์ เข็มขัด^{๓๓} อัญมณีโดยเฉพาะไข่มุกขาว^{๓๔} กำไลเท้าที่มีกระพรวน^{๓๕} กระแจะจันทน์^{๓๖} น้ำมันใส่ผม^{๓๗} ครั่งแดงข้อมเท้า^{๓๘} สิ่งเหล่านี้เองที่ปลูกอารมณ์เสน่ห์ในเวลาที่อารมณ์รักสงบลงเช่นในตุคร้อนนี้ เช่นเดียวกับ ลมหอมจากพัดทากระแจะจันทน์ เสียงเพลงจากพิณ^{๓๙}

ในทัศนะของกวี ความทุกข์ทรมาณในใจมีมากกว่าความทุกข์ทางกาย ดังจะเห็นได้จากชายที่ต้องจากเรือนไปต้องทุกข์ทรมาณอย่างยิ่ง แม้เขาสามารถที่จะอดทนความร้อนระอุในตุคร้อนนี้ได้ แต่หัวใจของเขามีไฟคือการพลัดพรากจากคู่รักเฝ้าอยู่^{๔๐} ในเวลากลางคืนที่ความร้อนหายไปอากาศเริ่มเย็นสบายขึ้น มีพระจันทร์ที่เป็นเหมือนดวงตาและดวงหน้าของสตรี ชายทั้งหลายจึงรู้สึกถึงอารมณ์เสน่ห์^{๔๑}

๓.๒ มนุษย์ในสรรพคดี ๒ พรรณนาตุศุฝน

^{๓๑} I:1

^{๓๒} I:2

^{๓๓} I:4

^{๓๔} I:6,8,28

^{๓๕} I:5

^{๓๖} I:6, 8

^{๓๗} I:4

^{๓๘} I:5

^{๓๙} I:8

^{๔๐} I:10

^{๔๑} I:12

ในทัศนะของกวี ไม่มีสิ่งใดที่จะขัดขวางความรักเอาไว้ได้ ดังจะเห็นได้จาก ผู้หญิงที่ปกติ มักกลัวเสียงฟ้าร้อง ดังที่กล่าวว่า เมื่อฟ้าร้องหญิงจะกอดคนรักไว้นั่น ^{๔๒} แต่เพราะความรักพวก หล่อนมิได้หวาดกลัวฟ้าแลบฟ้าร้อง กลับอาศัยแสงจากฟ้าแลบช่วยนำทางไปสู่คนรักของตน ^{๔๓}

และในทำนองเดียวกัน หญิงที่ต้องพรากจากคนรักก็อยู่อย่างสิ้นหวัง ร้องไห้คร่ำครวญ ไม่สวมเครื่องประดับ ไม่ใช่เครื่องสำอาง ^{๔๔} แม้ฤดูฝนจะอุดมด้วยดอกไม้หอมนานาชนิด นางก็ไม่สวม พวงมาลัยประดับดอกไม้เหมือนหญิงที่มีสุขคนอื่น ^{๔๕} ในทัศนะของกวี หญิงสาวเปรียบประดุจ แผ่นดิน ฤดูฝนคือคนรักที่จะคอยประดับมาลัยประดิษฐ์จากดอกไม้ต่างๆให้ ^{๔๖} บัดนี้ฝนตกทั่วทั้ง แผ่นดินมีดอกไม้บานสะพรั่งไปทั่ว แต่สำหรับหญิงที่ต้องพรากจากคนรัก ฤดูฝนของหล่อนคือชาย ขอดรักยังมิได้หวานคืนมา ใจของพวกนางว่าวุ่นเพราะคิดถึงแต่คนรัก เมฆที่ลอยอยู่เต็มฟ้าก็เหมือน ลักเอาหัวใจนางลอยไปด้วย ^{๔๗}

ก่อนเมฆมีสายฟ้าแลบและรุ่งกินน้ำ ทำให้ชายที่จากบ้านมาคิดถึงหญิงงามสวมสายรัดเอว และตุ้มหูแก้ว ^{๔๘} กวียังคงยืนยันเช่นเดิมว่าศูนย์กลางของความรักก็คือผู้หญิงงาม ความงามของหญิง ตามทัศนะของกวีก็คือ ผมที่ยาวปรกสะโพก ทรวงอกเต่งตึง ไโรขนอ่อนบนบั้นเอวที่มีรอยย่นดู งดงาม รวมถึงปากที่มีกลิ่นหอม ^{๔๙} นางประทับนพิศด้วยเครื่องหอมประดับพวงมาลัย หัดดอกไม้ ไข่มุก ไช่มุก

๓.๓ มนุษย์ในสรรพที่ ๓ พรรณนาฤดูใบไม้ร่วง

^{๔๒} II:11

^{๔๓} II:10

^{๔๔} II:12

^{๔๕} II:20,21

^{๔๖} II:24

^{๔๗} II:22

^{๔๘} II:19

^{๔๙} II:25

สตรียังคงประดับร่างกายด้วยดอกไม้และเครื่องประทีนผิวเช่นผงจันทน์พร้อมทั้งสวมสร้อยไข่มุก คຸ້ມหู เข็มขัด กำไลมือและเท้า เหมือนกับในฤดูก่อนๆ กวียังคงใช้กลวิธีพรรณนาแบบกล่าวถึงหญิงหรือชายที่มีชีวิตอยู่ในลักษณะต่างๆ น่าสังเกตว่าในสรรคนี้อีกก็กล่าวอย่างชัดเจนถึงหญิงที่อยู่คนเดียว และชายที่เดินทางไปตามลำพัง^{๕๐}

ยังกวีแสดงทัศนะเช่นเดิมว่าแม้ธรรมชาติรอบตัวจะนำรื่นรมย์เพียงใด แต่หากว่าบุคคลยังคงพลัดพรากจากคนรัก ก็ไม่สามารถหาความสุขได้ ดังที่แสงเย็นของพระจันทร์ที่ควรจะเป็นเหตุแห่งความเบิกบาน กลับกลายเป็นเหมือนศรอาบยาพิษคือความพลัดพรากจากคนรัก แผลเผาหญิงสาวให้ทรมานทลายอยู่เดียวดาย^{๕๑}

เช่นเดียวกับชายผู้เดินทางไกลที่ต้องรำไห้เพราะธรรมชาติรอบตัวสื่อให้เขานึกถึงหญิงคนรัก เขาเห็นดวงตาของหล่อนในดอกบัว เรียวปากของหล่อนในดอกชบา เขาได้ยินเสียงกำไลของหล่อนจากเสียงร้องของหงส์ที่ร้องหา^{๕๒}

๓.๔ มนุษย์ในสรรคที่ ๔ พรรณนาฤดูหนาว

ในฤดูหนาว ผู้หญิงมิได้สวมสร้อยไข่มุก ^{๕๓} เพราะเป็นอัญมณีที่ทำให้ร่างกายเย็นดังที่ปรากฏในฤดูก่อนๆ ที่อากาศยังไม่หนาวเย็น เช่นเดียวกับกำไลมือ กำไลต้นแขน และกำไลเท้าที่มีกระพรวน ผ้าทูลงพัสดร์ซึ่งเป็นผ้าที่นิยมใช้ในฤดูร้อน เสื้อผ้าบางๆ เข็มขัดทองประดับเพชรพลอยหลากสี^{๕๔} ผู้หญิงนิยมทาผิวด้วยผงจากหญ้าฝรั่น อบรมำศิระด้วยไม้กฤษณา สวมพวงมาลัย และยังนิยมเขียนใบหน้าเป็นลวดลายอีกด้วย การแต่งกายเช่นนี้ กวีกล่าวว่าเพื่อความบันเทิงสุขในความรัก^{๕๕}

^{๕๐} III:9,10,23,24

^{๕๑} III:9

^{๕๒} III:24

^{๕๓} IV:2

^{๕๔} IV:3,4

^{๕๕} IV:5

กวีอาศัยอากาศที่หนาวเย็นที่จะพรรณนา ชายหญิงซึ่งอยู่แนบชิดกันในเวลาค่ำ กามกริษาของคณหุ่มสาวนั้นร้อนแรง ^{๕๖} กวีกล่าวว่าสิ่งนี้ทำให้หญิงบางคนถึงกับเหนียวอ่อน มีไบหน้าซิดเซียวและดวงตาแดงกำเพราะอดนอน มานอนหลับได้ก็ในยามเช้า ^{๕๗} ริมฝีปากของหล่อนก็เป็นแผลเพราะชายคนรักขบกัด ^{๕๘} เช่นเดียวกับทรวงอกที่เป็นแผลเพราะถูกข่วน ^{๕๙} และหญิงบางคนก็ยังนวดน้ำมันเพราะปวดเมื่อยในยามรุ่ง ^{๖๐}

แม้ร่างกายจะต้องทรมานจากกามกริษา แต่กวีกล่าวว่าหญิงเหล่านั้น เป็นสุขอย่างยิ่งเมื่อได้เห็นร่างกายที่คนรักเชยชม พวกนางยังคงแต่งร่างกายเสียใหม่ให้งดงามดังเดิม ^{๖๑} นี้แสดงให้เห็นว่าความงามของสตรีเป็นส่วนหนึ่งของความรักตามทัศนะของกวี

ในสรรคนี กวีตั้งใจกล่าวถึงคู่รักที่ได้อยู่ร่วมกันด้วยการสะท้อนภาพผ่านผู้หญิง กวีมิได้พรรณนาโดยฉากกรักของชายหญิง แต่ให้นำหนักไปที่สภาพร่างกายที่ต้องเหนียวอ่อน เปรียบเทียบกับจิตใจที่เป็นสุขอย่างหาที่เปรียบมิได้ของหญิง ที่อยู่ร่วมกันในคำคืนแห่งฤดูหนาว

ความหนาวเย็นแม้จะเป็นอุปสรรคต่อพืชพรรณและสัตว์ต่างๆบ้าง แต่คนยอมแสวงความสุขได้จากการอยู่ใกล้ชิดคู่รัก กวีเปรียบเทียบดอกประยงค์แก่จัดที่ซิดเซียวด้วยไกล้จะร่วงโรยเพราะความหนาวเย็น ว่าจะเหมือนกับหญิงงามที่ต้องพรากจากคนรัก นี้แสดงให้เห็นถึงทัศนะของกวีว่าความรักนั้นเปรียบเสมือนชีวิต หญิงที่ต้องจากคนรัก ภายของนางมิได้เจ็บป่วย แต่ก็กลับซิดเซียวลงไปด้วยเหมือนกับชีวิตหลุดลอยตามคนรักไป ต่างจากการพรรณนาภาพที่มีชีวิตชีวาของหญิงที่อยู่พร้อมหน้ากับชายคนรักที่แม้ร่างกายของนางต้องเจ็บปวดอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นเพราะทำให้ชายคนรักเป็นสุขและตัวนางเองก็ร่วมอยู่ในความสุขนั้นด้วย

^{๕๖} IV:12

^{๕๗} IV:14

^{๕๘} IV:13

^{๕๙} IV:12

^{๖๐} IV:17

^{๖๑} IV:16

๓.๕ มนุษย์ในสรรคที่ ๕ พรรณนาฤดูน้ำค้าง

อากาศหนาวเย็นทำให้ผู้คนต่างปรารถนาความอบอุ่น คนอยู่แต่ในบ้านที่ปิดประตูหน้าต่าง มิดชิด ผิงไฟ ผิงแดด สวมเสื้อผ้าหนาๆ^{๖๒} ไม่มีใครทากระแจะจันทร์ที่เคยใช้มาเกือบตลอดปี และไม่ขึ้นไปอยู่บนคาคฟ้า^{๖๓}

คนเราอาจแสวงหาความอบอุ่นได้จากเสื้อผ้าหนาๆ การผิงไฟ ฯลฯ ทว่าความอบอุ่นอย่างหนึ่งที่วิกกล่าวถึงตลอดเวลาและเป็นความปรารถนาของคนทั้งหลายนั้น คือการได้อยู่ใกล้ชิดกับคนรัก ดังที่วิกกล่าวว่าคุณน้ำค้างเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ทรมานใจของผู้ต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก^{๖๔}

หญิงชายอยู่ร่วมกันในหอที่อบอุ่นด้วยไม้กฤษณา ดมกลิ่นที่ใส่กลีบบัวทำให้หอมยิ่งขึ้น ผมของนางอบด้วยกลิ่นดอกไม้ สวมพวงมาลัย^{๖๕}

แม้ว่าวิกมิได้กล่าวถึงพรรณไม้ซึ่งถือเป็นเครื่องประดับของฤดูกาลมากนักในฤดูน้ำค้าง แต่วิกกล่าวว่าการที่หญิงตกแต่งร่างกายอย่างงดงาม นั้นถือว่าเป็นการตกแต่งฤดูหนาว เพราะเมื่อยามอยู่นอกหอนอน หญิงสวมเสื้อผ้าปิดบังทรวงอก นุ่งผ้าไหมย้อมสี^{๖๖}

ความอบอุ่นสำหรับคนหนุ่มนั้นเกิดขึ้นจากสองสิ่ง คือความร้อนแรงในกายของเขาเอง และการได้นอนเบียดทรวงอกของหญิงคนรัก^{๖๗} เพราะอากาศที่หนาวเย็นเช่นในฤดูน้ำค้างนี้ทำให้คนไม่อาจห้ามใจที่จะอยู่ใกล้ชิดกันได้ หญิงที่เคยโกรธคนรักลืมความผิดที่เขาเคยนอกใจไปสิ้น เช่นเดียวกับชายที่ยังตัวสั่นเทาอยู่เพราะถูกนางต่อว่า เมื่อเขามีความปรารถนาเพียงแค่เล่าโลมนาง คนทั้งสองก็ได้ร่วมอภิรมย์กัน^{๖๘}

^{๖๒} V:2

^{๖๓} V:3

^{๖๔} V:16

^{๖๕} V:5

^{๖๖} V:8

^{๖๗} V:2

^{๖๘} V:6

หญิงต่างอยู่ร่วมกับคนรักอย่างมีความสุข ยามกลางคืนที่ยาวนาน แม้จะหนาวเหน็บกว่ากลางวันเป็นอันมาก แต่กลับเป็นเวลาทั้งคู่รักได้อยู่ร่วมกัน ในยามเช้าแม้นางจะเมื่อยล้าและเหนื่อยอ่อน จนต้องเคลื่อนไหวอย่างช้าๆ แต่ก็มีความสุขอย่างยิ่งที่ได้อยู่ร่วมกับคนรักมาตลอดคืน และแต่งกายให้งามดังเดิม เหตุนี้กวีจึงกล่าวว่าในยามเช้า หญิงเหล่านี้งามราวกับพระลักษมีประทับอยู่ในบ้าน^{๖๕}

กวีใช้การดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ร่วมกันของคู่รักบรรยายสภาพของฤดูหนาวเป็นหลัก นี่คงเป็นเพราะในฤดูหนาว ความงามของต้นไม้ใบหญ้าไม่โดดเด่นและพบเห็นสัตว์น้อย อย่างไรก็ตาม เราอาจมองข้ามสาส์นที่ตั้งท้องว่าราวกับหญิงตั้งครรภ์ อ้อยที่สุกหมายถึงความสุขในการอยู่ร่วมกัน ความหวานชื่น และนกกกระเรียนที่ร้องหาคู่ ว่าเป็นสิ่งแสดงฤดูผสมพันธุ์ กวีตั้งข้อสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติ ฤดูน้ำค้างคือฤดูที่เริ่มชีวิตหลังจากความนิ่งในฤดูหนาว

๓.๖ มนุษย์ในสรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ

ดังที่อุณหภูมิต่ำในฤดูใบไม้ผลิก่อนข้างพอเหมาะ ผู้หญิงจึงกลับมาแต่งตัวทูลพัสดร์และบนทรวงอกใช้ผ้ามัดสิน^{๖๖} คงมีบางครั้งที่อากาศหนาวเย็นลงบ้าง ดังที่กวีกล่าวถึงเสื้อผ้าหนาๆ เสื้อผ้าที่สตรีสวมใส่ นิยมย้อมด้วยพืชที่มีสีเช่น หญ้าฝรั่น ดอกคำฝอย และอบร่ำ^{๖๗} เครื่องประดับต่างๆ เริ่มนำออกมาใช้อีกครั้ง เช่น สร้อยไข่มุกทาคั่วด้วยกระแจะจันทร์ กำไลมือ กำไลแขน สายสะอั้ง

หญิงประดับบริเวณศีรษะด้วยดอกไม้หอมนานาชนิดได้แก่ ดอกกรรณิการ์ โศก มะลิซ้อน ทาทรวงอกด้วย กระแจะจันทร์ผสมไม้ประยงค์ ไม้กฤษณา หญ้าฝรั่น และชะมดเชียง หญิงบางคนเขียนใบหน้าด้วยสีต่างๆเป็นรูปใบไม้^{๖๘}

ธรรมชาติในฤดูใบไม้ผลิต่างผลให้เกิดอารมณ์ทั้ง โศก และ สุข ถ้าฟังแต่ธรรมชาติที่งดงามย่อมอำนวยความสุขใจได้ แต่เมื่อคนเริ่มหวนคิดถึงคนรักที่มีได้อยู่ด้วยกัน ธรรมชาติที่งดงามกลับยังให้เกิดความโศกได้

^{๖๕} V:13

^{๖๖} VI:4

^{๖๗} VI:13

^{๖๘} VI:7

ฤดูที่ธรรมชาติรอบตัวงดงามนี้ย่อมทำให้การอยู่ร่วมกับคนรักเป็นความสุขอย่างยิ่ง สิ่งทีภีมองเห็นว่าเป็นความงดงามของฤดูใบไม้ผลินอกจากธรรมชาติก็คือ สตรีที่ตกอยู่ในห้วงรัก ดังที่กล่าวว่ำ

drumāḥ sapuṣpāḥ salilaṃ sapadmam
striyaḥ sakāmāḥ pavanaḥ sugandhiḥ |
sukhāḥ pradoṣā divasāśca ramyāḥ
sarvaṃ priye cārutaramḥ vasante || VI:2 ||

ยอดรัก

ในฤดูใบไม้ผลิ ทุกสิ่งทุกอย่างข้างงดงามยิ่ง
ต้นไม้สะพรั่งด้วยดอกไม้ น้ำสะพรั่งด้วยดอกบัว
ลมมีกลิ่นหอม หญิงอยู่ในห้วงรัก
ยามใกล้ค่ำสุขสบาย และยามกลางวันแสนรื่นรมย์

ในฤดูใบไม้ผลิ ภีกกล่าวถึงหญิงสองแบบ แบบหนึ่งคือหญิงที่อยู่ร่วมกับคนรัก นางประดับร่างกายด้วยดอกไม้บานาชนิด กับหญิงที่คนรักมิได้อยู่ด้วยในเวลาทีธรรมชาติงดงามพร้อมและอำนวยให้เกิดความรัก ภีกกล่าวว่ำหญิงประเภทนี้ต้องทรมาณใจเพราะกามเทพซึ่งก็คือบุคลาธิษฐานของความรักร นางประดับทรวงอกด้วยสร้อยไข่มุกที่ชุ่มกระจะจันท่นขาว ประดับแขนด้วยกำไลมือและกำไลแขน และประดับสะโพกด้วยสายสะอิ่ง^{๓๓} ซึ่งล้วนเป็นของใช้ทีหาได้ในฤดูอื่น โดยมีต้องพึ่งพาธรรมชาติเหมือนดอกไม้ ชวนให้คิดว่า แม้ธรรมชาติฤดูใบไม้ผลิจะงดงามเพียงใด แต่หากมิได้อยู่ร่วมกับคนรัก ดอกไม้บานาพันธุ์ที่หอมชวนดม สมควรทีจะนำมาประดับร่างกายก็ไม่มีควาหมาย

ในทีสนะของภีก ในฤดูใบไม้ผลิ ความรัก หรือดังทีภีกกล่าวว่ำ กามเทพ มีอิทธิพลอย่างสูงเหนือสรรพชีวิต เรือนกายทีงดงาม ท่าทางเข้าชวนใจของสตรี แม้กระทั่งความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากกามกริษา ล้วนมีเหตุแต่กามเทพ^{๓๔}

การทีภีกเรียกกานเทพระกามเทพว่ำ ผู้ชนะโลก^{๓๕} ในฉันทบทสุดท้าย สมดังทีภีกพรรณนามาโดยตลอด โดยทั่วไปเราอาจคิดว่ากามเทพเป็นสัญลักษณ์ของ ความงดงาม ความรัก แต่การทีศรดอกไม้ของกามเทพทีมแทงสรรพชีวิต ไม่เลือกแต่เฉพาะผู้ทีมีคนรักอยู่พร้อมหน้า กามเทพจึงอาจหมายถึง ความว้าวุ่นใจ ความเศร้าโศก และน้ำตา

^{๓๓} VI:6

^{๓๔} VI:9

^{๓๕} VI:28

ในทัศนะของกวี แท้จริงแล้วกามเทพมิได้อยู่ในรูปของบุคคล แต่หมายถึงอารมณ์ของมนุษย์ ที่มีลักษณะเป็นอัตวิสัย มีความรัก ความชอบ ความโศกเศร้า ที่อยู่บนพื้นฐานประสบการณ์ของแต่ละคน ดังจะเห็นได้จากภาพธรรมชาติที่งามเลิศในฤดูใบไม้ผลิ มิได้ทำให้เกิดแต่เฉพาะอารมณ์รัก แต่ยังมีความเศร้าโศกปวดร้าว นี้เพราะมีมนุษย์ เป็นตัวแปรสำคัญ

กวีมีความเข้าใจอย่างดีว่า คนรักมีทั้งโศกและสุขปะปนกันไป เช่นเดียวกับเมื่อจะจบสรรคอื่นๆ นั้นทับทสุดท้ายมีเนื้อหาแสดงลักษณะที่ทรงอำนาจของกามเทพ ว่าเป็นเหมือนกษัตริย์ที่มาพร้อมกระบวนทัพ กวียังแสดงความอาทรแก่ผู้อ่านว่า ให้ได้รับพรจากกามเทพให้มี ความสุขความเจริญอย่างเต็มเปี่ยม

๓.๗ สรุปลักษณะมนุษย์ในฤตูลีลา

ดังที่แสดงไว้ในหัวข้อว่าด้วยฉันทกภาพย์ว่า ฉันทกภาพย์เรื่องเอกๆ นั้นล้วนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรักอันมุ่งให้เกิด ศฤงคารรส ทั้งสิ้น กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงชีวิตมนุษย์ในฤตูลีลาได้อาศัยการพรรณนาชีวิตที่เกี่ยวข้องด้วยอารมณ์รัก คนที่เป็นสื่อถ่ายทอดอารมณ์มีทั้ง ชายหญิงที่อยู่ร่วมกัน และชายหญิงที่ต้องมีอันมาพลัดพรากจากกัน การอยู่ร่วมกันของชายหญิงมีเหตุมาจากความรัก ความพลัดพรากยิ่งทำให้ต่างระลึกถึงเวลาที่เคยได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้ปรารภลักษณะความรักทั้ง ๒ ชนิดนี้ไว้ ความปรากฏใน อธิษายที่ ๖ ในนาฏยศาสตร์ของกรตมุนีว่า

tasya dve adhiṣṭhāne, sambhogō vipralambhaśca

ที่ตั้งของสิ่งนั้น(ศฤงคารรส) มี ๒ อย่าง,
คือ สมโภค(การได้อยู่ร่วมกัน) และ วิปรลมภ(การพลัดพรากจากกัน)

ลักษณะของวิประลัมภะ ออกไปอีก ๔ ชนิด ดังนี้^{๓๖}

๑. อโยค (ayoga) ความรักก่อนจะถึงขั้นสมหวัง
๒. ปฺรณยมาน (pranayamāna) ความพลัดพรากอันเกิดจากการผัดใจกัน หรือการระบายอารมณ์โกรธของคู่รัก

^{๓๖} ทัศนีย์ สิ้นสกุล, อมรศตตะของกวีอมร (กรุงเทพมหานคร:ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ช.

๓. อิริชยามาน (Irīṣyamāna) ความพลัดพรากที่ร้ายแรงกว่า เป็นความพลัดพรากที่เกิดจากความรู้สึกที่ว่า ตนเสียเกียรติที่คู่รักไม่ซื่อสัตย์และไม่มั่นคง
๔. ปรวาส (pravāsa) ความพลัดพรากเมื่อคู่รักเดินทางไป แสดงอารมณ์ของหญิงก่อนที่คู่รักจะไป และเมื่อคู่รักไปแล้วจริงๆ

ลักษณะความรักของมนุษย์ในฤตสุตำหาร

๓.๗.๑ สมุโภก

ในฤตสุตำหาร การอยู่ร่วมกันของชายหญิงถือเป็นความสุขอย่างหนึ่งของมนุษย์ เมื่อภวีกกล่าวถึงความสุข การอยู่ร่วมกับคนรักถือเป็นองค์อย่างหนึ่งด้วย เช่น

สรรคที่ ๑ พรรณนาฤตสุตำหาร

suvāsitaṃ harmyatalaṃ manoharam
priyāmukhocchvāsavikampitaṃ madhu |
 sutantrigitaṃ madanasya dīpanaṃ
 śucau niśithe `nubhavanti kāmīnaḥ || I.3 ||

ยามค่ำในฤตสุตำหาร หมูชายที่มีคู่รักแสวงหาความบันเทิงสุข
 จากดาดฟ้าสวยงามที่อบร่ำด้วยกลิ่นหอม
เหล้าองุ่นที่กระเพื่อมไหว
ด้วยแรงลมหายใจจากปากของหญิงคู่รัก
 และเสียงเพลงไพเราะที่เราอารมณ์รัก

สรรคที่ ๕

niruddhavātāyanamandirodaraṃ
 hutāsāno bhānumato gabhastayaḥ |
 gurūṇi vāsāṃsyabalāḥ **sayāuvanāḥ**
 prayānti kāle `tra janasya sevyatām || V:2 ||

ในฤตสุตำหาร

บุรุษหาความสำราญจากการอยู่ภายในบ้าน
 ที่หน้าต่างปิดมิดชิด ผิงไฟ ผิงแดด สวมเสื้อผ้าหนาๆ
และอิงแอบหญิงแรกอรุณ

เมื่อกล่าวถึงชายหญิงที่อยู่ร่วมห้องกัน การพรรณนาของภวีกก็เพียงแต่มีนัยไปถึงความรักภาคปฏิบัติเท่านั้น มิได้บรรยายการมีความสัมพันธ์ของชายหญิงโดยตรง นัยดังกล่าวมีทั้งที่กล่าวถึง

เหตุการณ์ที่ผ่านไปแล้ว เหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ และเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต คั่งตัวอย่าง
ต่อไปนี้

กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ผ่านไปแล้ว

dantacchadāiḥ savraṇadantacihnāiḥ
stanāiśca pāṇyagrakṛtābhilekhāiḥ |
samsūcyate nirdayamaṅganānām
ratopabhogo navayāuvanānām || IV:12 ||

ความบันเทิงสุขในรสรักของหญิงแรกรุ่นดรุณี
ที่เป็นไปอย่างรุนแรงเร้าร้อนนั้นมีประจักษ์พยาน
คือ รอยแผลที่ริมฝีปากจากฟันขบ
และรอยแผลที่ทรวงอกจากเล็บจิก

กวีนิพนธ์บทนี้กล่าวถึงรอยฟันและเล็บที่เกิดจากความสัมพันธ์ของชายหญิงในครั้งก่อน ว่า
บอกให้รู้ว่าการร่วมอภิรมย์ของหญิงสาวรุนแรงเพียงใด

กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ดำเนินอยู่

puṣpāsavāmodasugandhivaktro
niḥśvāsavātāiḥ surabhikṛtāṅgaḥ |
parasparāṅgavyatiṣaṅgāsāyī
śete janaḥ kāmarasānuviddhaḥ || IV:11 ||

คนที่ตกอยู่ในห้วงรัก
ปากมีกลิ่นหอมด้วยน้ำหอมที่กลั่นจากดอกไม้
และแขนขาหอมกรุ่นด้วยลมหายใจนั้น
ยอมนอนกอดคอกะหวัดรัดร่างกันและกัน

กวีนิพนธ์บทนี้พรรณนาภาพที่ชายหญิงกอดคอกะหวัดกัน จนแขนขาหอมกรุ่นเพราะลม
หายใจที่มีกลิ่นหอม กวีตั้งใจใช้คำว่า janaḥ kāma-rasa-anuviddhah คนที่ตกอยู่ในห้วงรัก มีนัย
ถึงกามารมณ์

กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงหญิงที่จะเตรียมตัวในการอยู่ร่วมกับชายว่า

gātrāṇi kāliyakarcitāni
sapatralekhāni mukhāmbujāni |
śīrāṃsi kālāgurudhūpitāni
kurvanti nāryaḥ suratotsavāya || IV:5 ||

หญิงทั้งหลายทรา้งด้วยหญ้าฝรั่น
เขียนลายบนหน้างามดจดอกบัวเป็นรูปใบไม้
และอบร่ำศิระด้วยไม้กฤษณาตา
เพื่อความบันเทิงสุขในความรัก

กวีนิพนธ์ที่พูดถึงการแต่งกายของสตรีด้วยเครื่องประดับต่างๆ ว่าเป็นไปเพื่อ
suratotsavā ความบันเทิงสุขในความรัก

๓.๓.๒ วิปรตมก ปราภฏในฤตส์หามี ๒ ลักษณะ คือ อโยค และ ปรวาส ดังนี้

๓.๓.๒.๑ อโยค ความรักก่อนจะถึงขั้นสมหวัง

abhikṣṇamuccāirdhvanatā payomucā
ghanāndhakārikṛtaśarvarīṣvapi |
taditprabhādarśitamārgabhūmayah
prayānti rāgādabhisārikāḥ striyah || II: 10 ||

เพราะความรัก แม้ในเวลากลางคืนที่มีดมิด
ด้วยเมฆฝนที่ส่งเสียงคำรามตลอดเวลา
หญิงที่นัดคูรักไว้ก็ยังมุ่งหน้าไปตามทางที่มองเห็น
ได้แต่ในเวลาที่มีแสงฟ้าแลบเท่านั้น

กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงหญิงที่นัดคนรักไว้ อาศัยแสงฟ้าแลบส่องทางไปหาคนรักของตน

๓.๓.๒.๒ ปรวาส ความพลัดพรากเมื่อคูรักเดินทางไป แสดงอารมณ์ของ-
หญิงก่อนที่คูรักจะไป และเมื่อคูรักไปแล้วจริงๆ ในฤตส์หามีปราภฏันท์ที่มีเนื้อหาแสดงอารมณ์
ของคนรักที่ต้องพรากจากกัน เช่น

vilocanendīvaravāribindubhir
niṣiktabimbādharacāruballavāḥ |
nirastamālyābharanūnulepanāḥ
sthitā nirāsāḥ pramadāḥ pravāsīnām || II:12 ||

บรรดาภรรยาของชายผู้เดินทางจากบ้านไปไกล
จะมีชีวิตอยู่อย่างสิ้นหวัง
หยดน้ำตาของพวกนางไหลรินจากดวงตาที่งามราวดอกบัว
และพรางพรมอยู่บนริมฝีปากที่แดงดังผลตาสีสุกหรือราวใบไม้อ่อน
พวกนางไม่สวมพวงมาลัย ไม่สวมเครื่องประดับ และไม่ใช้เครื่องสำอาง

กวีนิพนธ์ที่พรรณนาการดำรงชีวิตของบรรดาสตรีที่สามีจากถิ่นไป ว่าสิ้นหวังจนทำให้
ไม่ประดับประดาตกแต่งร่างกาย เช่นหญิงที่รักสวयรักงามทั่วไป

เมื่อพิจารณาความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตในฤตุสัหารแล้วจะพบว่า พืชและสัตว์ในฤตุสัหาร ล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจของธรรมชาติอย่างไม่อาจขัดแย้งได้ ธรรมชาติบังคับให้ชีวิตพืชและสัตว์ เป็นไปด้วยประการต่างๆ ทั้งในทางบวกและลบ เมื่อพิจารณาฤตุสัหารในแง่ของวรรณคดีที่มุ่ง นำเสนอความสุข ในฤตุแต่ละฤตุ กวีได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงทั้งพืชและสัตว์ ชนิดที่เป็นตัวแทนของ ความสุขในเวลานั้นๆ กวีกล่าวถึงไม้ดอกที่ออกดอกสะพรั่งเต็มต้น เช่นเดียวกับพืชล้มลุกเช่นข้าว สาลีที่กวีกล่าวถึงแทบจะทุกฤตุ กวีกล่าวถึงสัตว์ที่อยู่ในฤตุผสมพันธุ์ เพื่อแสดงออกถึงความรักที่เผย โลมออกมาในธรรมชาติ ซึ่งการปรากฏของพืชและสัตว์โดยนัยนี้ล้วนมีฤดูกาลที่หมุนเวียนไป เป็น ปัจจัย

ส่วนการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น โดยทั่วไปย่อมประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ มากมาย ซึ่งกวี ได้นำเสนอภาพชีวิตต่างๆ ไปของคนตกอยู่ใต้อิทธิพลของฤดูกาลไว้ด้วย แต่ที่อาจกล่าวได้ว่ากวี ตั้งใจนำเสนอไว้เป็นพิเศษคือ ชีวิตมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับความรัก จากการศึกษาพบว่าโดยนัยแห่ง ฤตุสัหาร ชีวิตมนุษย์หมายถึงความรักนั่นเอง ยิ่งกว่านั้น ฤตุสัหารยังได้แสดงว่าความทุกข์ในใจมี มากกว่าความทุกข์ทางกาย กล่าวคืออารมณ์ของมนุษย์มิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติที่แปร เปลี่ยนไป เพราะเมื่อธรรมชาติโหดร้าย เช่นในฤตुरूน แม้คนจะยังมีชีวิตอยู่ได้ แต่ทว่าแทบจะมอด ไหม้ลงไปเพราะไฟในหัวใจของตนเอง และเมื่อยามธรรมชาติงดงามเช่นในฤตุใบไม้ผลิ ชายที่ต้อง จากคนรักเดินทางไปไกล ก็กลับคร่ำครวญหวนไห้อย่างรุนแรง กวีนิพนธ์บทหนึ่งของภราวตีที่ รวบรวมไว้ในสุภยัตร์ตนโกศกล่าวความรู้สึกของมนุษย์ที่เป็นอิสระจากธรรมชาติได้อย่างน่าสนใจ และไพเราะว่า

ātape dhṛtimatā saha vadhavā yāminīvirahinī vihagena |
sehire na kirṇā himarāśmesduḥkhite manasi sarvamasahyam ||

นกที่มีความสุขอยู่กับคู่ของมันในแสงแดดที่แจ่มจ้า นั้น เมื่อต้องพรากจากกันในยามราตรี ย่อมไม่อาจจะทนทานแม้แสงจันทร์อันเย็นรื่น

ผู้ที่หัวใจตรมตรอมก็เช่นเดียวกัน จะแลดูสิ่งใดก็ชวนให้ตรมใจไปเสียทุกอย่าง^{๓๖}

จึงอาจสรุปได้ว่า ชีวิตในฤตุสัหารมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือชีวิตตามครรลองของธรรมชาติ กับ ชีวิตที่มีความทุกข์ทางใจมากกว่าความทุกข์ทางกายเพราะธรรมชาติรอบตัว ซึ่งเป็นการสะท้อนโลก ทัศน์ของกวีต่อชีวิตว่าชีวิตกับความรักเป็นของที่ควรอยู่คู่กัน ความรักเป็นเหตุแห่งความสุข ดังนั้น

^{๓๖} สุภยัตร์ตนโกศ : ๑๖๖๒, อังใน ศักดิ์ศรี เข้มแน่นคดา, ศักดิ์ศรีนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โอ เดียนสโตร์), หน้า ๑๕๔.

ชีวิตที่ไร้ความรักก็คือชีวิตที่หาความสุขมิได้และบางครั้งการไร้ความรักเป็นเหตุให้ชีวิตสูญสิ้นไป
ด้วย

การพรรณนาในฤตุสंहาร

กวีผู้นิพนธ์ฤตุสंहารใช้การพรรณนาที่ต้องยกย่องว่าชาญฉลาด เพราะใช้วัตถุคือฤดูกาล
มาเป็นตัวแปรสำคัญของกวีนิพนธ์ เมื่อเทียบเคียงเชิงกลวิธีกับวรรณคดีไทย ทวาทศมาส ซึ่งใช้
กาลเวลาเป็นตัวแปรเช่นกัน ยังมีผู้ยกย่องว่า เป็นความคิดหรือประดิษฐ์กรรมใหม่ของกวี ด้วยเป็น
โคลงพรรณนาความอาลัยรัก ซึ่งใช้ฤดูกาลเป็นพื้นฐานของการพรรณนา^{๑๘} ในการวิเคราะห์การ
พรรณนา มีประเด็นที่น่าสนใจพิจารณา ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. การลำดับความ

๒. การใช้ถ้อยคำ

๑. การลำดับความ

เมื่อพิจารณาการวางลำดับความในเรื่อง จะพบว่า การพรรณนาในฤตุสंहาร นั้น
ปรารภความสุขเป็นสำคัญ ซึ่งอาจพิจารณาได้ ๒ ระดับ

๑.๑ ระดับการลำดับความในเรื่อง การลำดับสรรคตามฤดูกาลมิได้เริ่มต้นตามการ
ลำดับฤดูที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่ วรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่กล่าวว่าฤดูใบไม้ผลิ
(วสันต) เป็นฤดูแรกของปี^{๑๙} ทว่าฤตุสंहารเริ่มด้วยฤดูที่ ๒ ของปี คือฤดูร้อนที่พรรณนาถึงความร้อน
ที่ทรมานสรรพชีวิต ตามด้วยฤดูฝน ฤดูใบไม้ร่วง ฤดูหนาว ฤดูเย็น และจบด้วยฤดูใบไม้ผลิซึ่งเป็น
เวลาแห่งความสุข ทั้งนี้ปรากฏในอรรถกถาสรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิว่า

madhureṇa samāpayediti
nyāyēnānte vasantam varṇayati
ในลำดับสุดท้าย จึงได้พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ
ด้วยเหตุว่ามาพร้อมกับความหวานชื่น

^{๑๘} เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช), หน้า ๑๓๑.

^{๑๙} วิสุทษ์ บุญยกุล, “เดือนและฤดูในวรรณคดีสันสกฤต,” ใน บาลีสันสกฤตวิชาการ, หน้า

นี้แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ต้องการให้เรื่องจบลงในฤดูใบไม้ผลิ เพราะเป็นช่วงเวลาที่ธรรมชาติงดงามและคนมีความสุข

๑.๒ ระดับการลำดับความในสรรค เนื้อความในแต่ละสรรคประกอบด้วยภาพพรรณนาภาพที่เป็นสุขและเป็นทุกข์ของสิ่งต่างๆ กลวิธีการลำดับความในแต่ละสรรคแม้จะปรากฏไม่ชัดเจน แต่เมื่อถึงกวีนิพนธ์บทสุดท้ายของแต่ละฤดู กวีจะกล่าวเฉพาะสิ่งที่พึงปรารถนา และอวยพรให้ ผู้อ่านเป็นสุข

๒. การใช้ถ้อยคำ

การใช้ถ้อยคำถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในงานนิพนธ์ เพราะเป็นสื่อของจินตนาการของกวีที่จะส่งไปยังผู้อ่าน เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้่อลังการชนิดต่างๆ งดงาม สมบูรณ์ จากการศึกษาพบว่าอรรถาธิบายที่เด่นที่สุดคือศัพท์อรรถาธิบายชนิดสวภาโวक्ति ในศัพท์อรรถาธิบายประเภทนี้มีศัพท์อรรถาธิบายประเภท อุปมาและรูปกะ เป็นเครื่องเสริมจินตนาการแก่ผู้อ่านอยู่เสมอ

ในการพรรณนาฤดูทั้ง ๖ ให้เป็นกวีนิพนธ์ กวีได้ใช้คำศัพท์ว่าด้วยสิ่งต่างๆ รอบตัว ซึ่งเป็นการแสดงภาพที่แท้จริงตามที่กวีแลเห็นถ่ายทอดลงเป็นศัพท์ชนิดต่างๆ อาจจำแนกคำศัพท์เหล่านี้ออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๒.๑ คำศัพท์กลุ่มที่ว่าสี กลิ่น เสียง และ กายสัมผัส

๒.๒ คำศัพท์กลุ่มที่ว่าด้วยอาการและรูปทรง

๒.๑ คำศัพท์กลุ่มที่ว่าด้วยสี กลิ่น เสียง และ กายสัมผัส

๒.๑.๑ คำศัพท์ว่าด้วยสี ได้แก่สีสันต่างๆ เช่น สีของดิน ต้นไม้ดอกไม้ ฟ้า เสื้อผ้าอาภรณ์ และปรากฏการณ์ทางแสง มีความมืด ความสว่าง เป็นต้น เช่น

niśāḥ śāsāṅkaksatanīlarājayah
kvacidvicitraṃ jalayantramandiram |
maniprakārah sarasam ca candanam
śucāu priye yānti janasya sevyatām ||I.2||

ยอดรัก

ในฤดูร้อนคนหาความสำราญจากยามค่ำ
ที่มีดวงจันทร์ขจัดความมืด

ห้องอาบน้ำสวยงามที่มีฝักบัว
แก้วมณีหลากหลายชนิด และไม่จันทน์ที่ชุ่มน้ำ

ฉันทน์ที่ใช้นี้ใช้ศัพทาลังการสวภาโวคติกว่าถึงความสว่างในยามกลางคืนที่เกิดจาก
แสงจันทร์ ห้องอาบน้ำสวยงามมีฝักบัว กวีเลือกใช้คำว่า vicitra สวยงาม หรือ หลากสี เพื่อแสดง
ภาพพจน์นี้ ประกอบกับคำว่า maṇiprakāra แก้วมณีหลากชนิด ซึ่งทำให้นึกถึงอัญมณีสีต่างๆ

vikacanavakusumbhasvacchasindūrābhāsā
prabalapavanavegoddhūtavegena tūrṇam |
taruviṭapalatāgrāliṅganavyākulena
diśi diśi paridagdhā bhūmayah pāvakena || I.24 ||

แผ่นดินทุกสารทิศถูกเผาไหม้ด้วยไฟที่โชติช่วง
ราวกับดอกคำฝอยที่สดและบานเต็มที่
หรือเหมือนสีย้อมแดงสดสว่าง
ไฟเพิ่มความร้อนขึ้นอย่างรวดเร็วตามแรงลม
และลูกไฟไหม้บนยอดกิ่งไม้และเถาวัลย์

แม้ฉันทน์ที่พรรณนาภาพไฟป่า แต่กวีให้น้ำหนักไปที่การพรรณนาภาพพจน์นี้
มากกว่าความร้อน กวีพรรณนาว่าสีของไฟเหมือนกับ vikacanavakusumbha ดอกคำฝอยที่สด
และบานเต็มที่ และ sindūra สีย้อมแดง จึงถือว่าฉันทน์ที่ใช้นี้ใช้ศัพทาลังการอุปมาประกอบ

nitāntanīlopalapatrakāntibhiḥ
kvacitprabhinnāḷījanarāsisamṇibhāiḥ |
kvacitsagarbhapramadāstanaprabhāiḥ
samācitaṃ vyoma ghanāiḥ samantataḥ || II:2 ||

ท้องฟ้าทุกด้านปกคลุมด้วยเมฆงามราวใบบัวขาบ
ในบางด้าน ดูราวกองผงทาดตา
และในบางด้านก็ปรากฏราวทรวงอกของหญิงมีครรภ์

ฉันทน์ที่กล่าวถึงท้องฟ้าในฤดูฝนที่มีดครีม กวีแสดงภาพพจน์นี้ท้องฟ้าด้านต่างๆ
ว่างดงามเหมือน nitāntanīlopalapatra ใบบัวขาบ* prabhinnāḷījana ผงทาดตา และ
sagarbhapramadāstana ทรวงอกของหญิงมีครรภ์ จะเห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงธรรมชาติ เปรียบกับ

* ความเปรียบว่าท้องฟ้ามีสีเข้ม มีปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายว่า

คัคนานต์นฤราสร้าง	ราคิน
คือระเบียบรัตนอินทนิล	ดาดไฉ
บริสุทธีสร้างมลทิน	ถ่องโทษ อยู่เนา
นักรัศมีสวัสดิเดชไฉ	โชคชัยสุกผล (๒๘๖)

ทั้งธรรมชาติด้วยกัน คือดอกบัว และ ธรรมชาติของสิ่งของและร่างกายของมนุษย์ คือ ผงทาดา และทรวงอกของหญิงมีครรภ์ จึงถือว่าฉันทน์ทับทนีใช้ศัพทาลังการอุปมาประกอบ

prabhinnavāidūryanibhāistrṅṅāṅkurāiḥ
samācitāḥ protthitakandalīdalāiḥ |
vibhāti sukletararatnabhūṣitā
varāṅganeva kṣītirindragopakāiḥ || II:5 ||

พื้นแผ่นดินปกคลุมด้วยหญ้าอ่อน ดูราวแก้วไพฑูรย์ที่แตกกระจายไปทั่ว และปกคลุมด้วยใบแรกผลิของต้นกันทลีและแมลงค่อมทอง พื้นแผ่นดิน ดูประหนึ่งหญิงงามผู้ประดับอัญมณีหลากสีแว่นสีขาว

กวีเปรียบเทียบหญ้าอ่อนๆสีเขียวที่ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณว่าดูเหมือน prabhinna-vāidūrya แก้วไพฑูรย์ที่แตกกระจาย กวียังกล่าวถึงพืชและแมลงได้แก่ protthita-kandalī-dala ใบของต้นกันทลีแตกใหม่ ซึ่งมีสีเขียว^{๘๐} และ indragopaka แมลงค่อมทอง ซึ่งเป็นแมลงปีกแข็งจำพวกแมลงทับทว่าตัวเล็กมีสีเหลือง กวีกล่าวเปรียบเทียบ kṣīti พื้นแผ่นดิน ในสภาพดังกล่าวว่าดูประหนึ่ง varāṅganā หญิงงาม ที่ประดับ sukletararatna อัญมณีหลากสี เว่นสีขาว ฉันทน์ทับทนีใช้ศัพทาลังการอุปมาประกอบ

kāsāṃsukā vikacapadmamanojḡavaktrā
sonmādahaṃsaravanūpurānādarāmyā |
āpakvaśālirucirānatagātrayaṣṭiḥ
prāptā śarannavavadhūriva rūparāmyā || III:1 ||

ถึงฤดูใบไม้ร่วงแล้ว ฤดูนี้งามน่ารักประดุจเจ้าสาว ที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน มีดอกหญ้าอากาศเป็นพัสดราภรณ์สีขาว มีดอกบัวบานเป็นดวงหน้างามแจ่ม มีเสียงร้องของหงส์ที่ตกอยู่ในห้วงรักเป็นเสียงไพเราะของกำไลเท้า และมีรวงข้าวสาส์นสุขเป็นร่างบอบบางงดงามยามโน้มกายลง

ฉันทน์ทับทนีพรรณนาฤดูใบไม้ร่วงว่าเหมือน nava-vadhū เจ้าสาวที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน ฉันทน์ทับทนีแสดงภาพพจน์สีขาวอย่างชัดเจน กวีได้ร้อยสิ่งต่างๆที่มีสีขาวตามธรรมชาติมาพรรณนาเป็นพิเศษ ได้แก่ kāsā-āṃsukā ดอกหญ้าอากาศเป็นพัสดราภรณ์ vikaca-padma-manojḡa-vaktrā ดอกบัวบานเป็นดวงหน้าแจ่ม sa-unmāda-haṃsa-rava-nūpura-nādarāmyā มีเสียงร้องของหงส์ที่ตกอยู่ในห้วงรักเป็นเสียงไพเราะของกำไลเท้า และ āpakvaśālirucirānatagātrā รวงข้าวสาส์นสุขเป็นร่างบอบบางงดงามยามโน้มกายลง ฉันทน์ทับทนีใช้ศัพทาลังการอุปมาและรูปกะประกอบ

^{๘๐} Kale, M.R., *The Ritusamhara of Kalidasa* (Delhi : motilal Banarsidass, 1967), notes

kāsāirmahī śísiradīdhitinā rajanyo
 haṃsāirjalāni saritāṃ kumudāiḥ sarāṃsi |
 saptacchaddāiḥ kusumabhāranatāirvanāntāḥ
 śuklikṛtānyupavanāni ca mālatībhiḥ || III:2 ||

พื้นแผ่นดินดูขาวพราวด้วยดอกหญาภาสะ คำคินสว่างด้วยแสงจันทร์
 น้ำในแม่น้ำพร่างพราวด้วยฝูงหงส์ ทะเลสาบใสด้วยดอกบัวขาว
 ชายป่าสะพรั่งด้วยต้นตีนเป็ดน้ำที่กิ่งโน้มลงเพราะหนักดอก
 และสวนดอกไม้ก็ขาวสะพรั่งด้วยดอกมะลิซ้อน

ฉันทบทนี้ต่อจากบทที่แล้ว กวียังคงพรรณนาความงามเด่นของสีกา ในฤดูใบไม้
 ร่วงโดยใช้คำกริยากรตุต śuklikṛta อันทำให้เป็นสีขาวแล้ว เป็นหลักแล้วกล่าวว่า mahī พื้นแผ่นดิน
 เป็นสีขาวด้วย kāsā หญาภาสะ rajani rajani เวลากลางคืน สว่างด้วย śísira-dīdhitī แสงจันทร์
 jala น้ำ เป็นสีขาวด้วยฝูง haṃsa หงส์ vanānta ชายป่า ก็สะพรั่งด้วย saptacchadda ต้นตีนเป็ด
 น้ำ ที่ kusuma-bhāra-nata โนมลงเพราะหนักดอก upavana สวน ก็ขาวสะพรั่งด้วย mālatī
 มะลิซ้อน ฉันทบทนี้ใช้ศัพทาลังการสวภาโวทืออย่างเดียว

pākaṃ varjantī himajātasītair
 ādhūyamānā satataṃ marudbhiḥ |
 priye priyaṅguḥ priyaviprayuktā
 vipāṇḍutāṃ yāti vilāsinīva || IV:10 ||

ยอดรัก

เถาประยงค์ที่แกจัดและถูกลมเย็นเพราะหิมะ
 พัดให้แกวงไกวอยู่ตลอดเวลา
 ชิดเผือดไปเสมือนหญิงผู้พลัดพรากจากคู่รัก

ในฉันทบทนี้แม้กวีจะกล่าวถึงความเย็นใน hima-jāta-sīta ทยเย็นเพราะหิมะ ทำ
 ให้ priyaṅgu ดอกประยงค์ vipāṇḍutāṃ yāti ไปสู่ความชิดเผือด ซึ่งสอดคล้องกับสีกา ของ
 หิมะไปโดยปริยาย ฉันทบทนี้ใช้ศัพทาลังการอุปมาประกอบ

tuṣārasaṃghātanipātasītālāḥ
 śāsāṅkabhābhiḥ śísirikṛtāḥ punaḥ |
 vipāṇḍutārāṅacārubbhūṣaṅḍā
 janasya sevyaṃ na bhavanti rātrayaḥ || V:4 ||

ราตรีที่หนาวเหน็บเพราะหิมะตก
 พลันหนาวหนักขึ้นอีกเพราะแสงจันทร์
 และมีหมู่ดวงดาราแสงสลัวเป็นเครื่องประดับนั้น
 ไม่เป็นสิ่งให้ความสำราญใจแก่ผู้คน

ฉันทบทนี้กวีถ่ายทอดสัมผัสของความหนาวเย็นผ่าน śasāṅka-bhā แสงจันทร์ และ vipāṇḍu-tārā ดวงดาวสีสลัว ฉันทบทนี้ใช้ศัพทาลังการสวภาโวคตัวอย่างเดียว

kusumbharāgāruṇitāirdukūlāir
nitambabimbāni vilāsinīnām |
tanvaṃśukāiḥ kuṅkumarāgagāurāir
alaṃkriyante stanamaṇḍalāni || VI:4 ||

หญิงงามประดับสะโพกกลมกลิ้ง
ด้วยผ้าทูลพัสดร์สีแดงด้วยสีย้อมดอกคำฝอย
และประดับทรงอกกลมกลิ้งด้วยผ้ามีสลินสีเหลือง
ด้วยสีย้อมหญ้าฝรั่น

ฉันทบทนี้กล่าวถึงผ้า dukūla ทูลพัสดร์ ย้อม rāgāruṇita สีแดง ของ kusumbha ดอกคำฝอย และผ้า tanvaṃśuka มีสลิน ย้อม rāgagāura สีเหลือง ของ kuṅkumarā หญ้าฝรั่น ฉันทบทนี้ใช้ศัพทาลังการสวภาโวคตัวอย่างเดียว

sapatralekheṣu vilāsinīnām
vaktreṣu hemāmburuhopameṣu |
ratnāntare māuktikasaṅgaramyaḥ
svedāgamo vistaratāmupāiti || VI:7 ||

เหงื่อเริ่มปรากฏมากขึ้นเรื่อยๆ
บนดวงหน้าตั้งดอกบัวทองของหญิงงามที่เขียนเป็นลายใบไม้
ดูงามราวไข่มุกที่ฝังอยู่กลางแก้วมณีหลากสี

ฉันทบทนี้เปรียบ sveda-āgama การปรากฏของเหงื่อ บน vaktra ใบหน้า ที่งาม ตั้ง hema-amburuha ดอกบัวทอง ซึ่ง sa-patra-lekha เขียนลายใบไม้ ว่าดูงามราว māuktika ไข่มุก ที่ ratna-antara อยู่ท่ามกลางแก้วมณี จึงถือว่าฉันทบทนี้ใช้ศัพทาลังการอุปมาประกอบ

เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีใช้ภาพพจน์สีพรรณนาสภาพธรรมชาติเป็นหลัก มีที่พรรณนามนุษย์ บ้างก็แต่น้อย ดังนั้น ในสรรคที่พรรณนาธรรมชาติมาก กล่าวคือ สรรคที่ ๑ สรรคที่ ๒ และสรรคที่ ๓ จึงพบการใช้ภาพพจน์แสดงสีมาก จะเห็นได้ว่าการพรรณนาสีอาจมีได้ ๒ ลักษณะคือ

๒.๑.๑.๑ การพรรณนาสีตามความเป็นจริง หมายถึงการใช้ศัพทาลังการสวภาโวคตัวอย่างเดียว

๒.๑.๑.๒ การพรรณนาสีด้วยการเปรียบเทียบ หมายถึง การใช้ศัพทาลังการอุปมาและรูปกะประกอบ

๒.๑.๒ คำศัพท์ว่าด้วยกลิ่น

กลิ่นในฤดูहारว่าด้วยกลิ่นหอมเท่านั้น และมีกลิ่นจากดอกไม้เป็นหลัก มีกลิ่นหอมจากสิ่งอื่นบ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย เช่น กลิ่นเหล้า กลิ่นจากเครื่องหอม เป็นต้น

kadambasarjārjunaketakīvanam
vikampayamstatkusumadhivāsitaḥ |
saśīkarāmbhodharasaṅgāsītalaḥ
samīraṇaḥ kaṃ na karoti sotsukam || II:17 ||

ลมที่พัดผ่านดงต้นกระทุ้ม ต้นรัง ต้นกุ่ม และต้นลำเจียก
รำเพยกลิ่นหอมของดอกไม้เหล่านี้
และเย็นเพราะพัดผ่านเข้าไปใกล้เมฆที่มีละอองน้ำ
ลมเช่นนี้จะไม่ทำให้ใครว่าวนใจดอกหรือ

กลิ่นหอมที่กวีกล่าวถึงมักมีลมเป็นสื่อ ฉันทบทนี้กล่าวถึงดอกไม้ ถึง ๔ ชนิด ได้แก่
kadamba กระทุ้ม sarja รัง arjuna กุ่ม และ ketakī ลำเจียก

puṣpāsavāmodasugandhivaktro
niḥśvāsavātāiḥ surabhikṛtāṅgaḥ |
parasparāṅgavyatiṣaṅgāsāyī
śete janaḥ kāmarasānuvidhaḥ || IV:11 ||

คนที่ตกอยู่ในห้วงรัก
ปากมีกลิ่นหอมด้วยน้ำหอมที่กลั่นจากดอกไม้
และแขนขาหอมกรุ่นด้วยลมหายใจนั้น
ย่อมนอนกอดกระหวัดรัดร่างกันและกัน

ในฉันทบทนี้ กวีแสดงภาพพจน์กลิ่นของ puṣpa-āsava-āmoda เครื่องหอมที่
กลั่นจากดอกไม้ ลมที่เป็นสื่อของความหอมในบทนี้คือ niḥśvāsa-vāta ลมหายใจ ของคู่รักที่อยู่
แนบชิดกัน

grhītatāmbūlavilepanasrajaḥ
puṣpāsavāmoditavaktrapaṅkajāḥ |
prakāmakālāgurudhūpavāsitaṃ
viśanti śayyāgrhamutsukāḥ striyaḥ || V:5 ||

หญิงผู้มีความปรารถนา
ดวงหน้าจดอกบัวอบร่ำกลิ่นหอมที่กลั่นจากดอกไม้
นางถือหมาก เครื่องสำอาง และพวงมาลัย
เดินเข้าไปในห้องนอนที่อบร่ำด้วยเครื่องหอม
คือไม้กฤษณาที่เราความปรารถนา

ฉันทับทนี้ใช้ภาพพจน์กลิ่นจากเครื่องหอมเป็นหลัก กวีกล่าวถึงใบหน้าที่
 puṣpāsavāmodita อบร่ำด้วยกลิ่นที่กลั่นจากดอกไม้และ śayyāgrha ห้องนอน ที่
 kālāgurudhūpavāsita อบร่ำด้วยเครื่องหอมคือไม้กฤษณา

จะเห็นได้ว่ากวีมิได้ใช้ความเปรียบกับกลิ่นหอมเลย เมื่อพรรณนากลิ่นจึงปรากฏแต่ศัพท์พาลังการสวภาโวคติ

๒.๑.๓ คำศัพท์ว่าด้วยเสียง

เสียงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่กวีพรรณนาถึง ในบางเหตุการณ์ เช่น ไฟป่า ที่คนส่วนมากมักนึกถึงสีแดงฉานของไฟและความร้อน กวีมิได้ละเลยที่จะพรรณนาเสียงไฟป่าด้วย ดังนี้

jvalati pavanavṛddhaḥ parvatānām darīṣu
 sphutati patuninādaḥ śuṣkavamsasthalīṣu |
 prasarati tṛṇamādhye labdhavṛddhiḥ kṣaṇena
 glapayati mrgavargam prāntalagno davāgniḥ || I.25 ||

ไฟป่าที่ชายป่าทำให้สัตว์ป่าเดือดร้อน
 ไฟลุกลามขึ้นด้วยแรงลม ส่องแสงโชติช่วงอยู่ในถ้ำของภูเขา
 ปะทุเสียงแหลมบนที่ราบสูงซึ่งมีต้นไม้แห้งกรอบลุกวาบขึ้นในชั่วขณะ
 แล้วลามไปในกลางพงหญ้า

กวีพรรณนาว่าเกิด patu-ninādaḥ เสียงปะทุ ขึ้นใน śuṣka-vamsa-sthalī บนที่
 ราบสูงซึ่งมีต้นไม้แห้งกรอบ

หรือเมื่อพรรณนาเหตุการณ์ที่ตื่นเต้นด้านเสียง เช่นการพรรณนาฤดูฝน

saśīkarāmbhodharamattakuñjaras
 taditpatāko `śanīśabdamaṛdalah |
 samāgato rājavaduddhatadyuti
 ghanāgamah kāmijanapriyah priye || II:1 ||

ยอดรัก ถึงฤดูฝนแล้ว
 ฤดูนี้งามสง่าราวราชาผู้มีเมฆอุ่มน้ำเป็นข้างดมมัน
 มีสายฟ้าแลบเป็นธงทิว มีเสียงฟ้าร้องเป็นเสียงกลอง
 ฤดูนี้เป็นที่รักของคู่รักทั้งหลาย

กวีพรรณนาว่าฤดูฝนเป็นเหมือนพระราชาเสด็จมาพร้อมด้วยกระบวาทัพ asani-
 śabda เสียงฟ้าร้อง เป็น maṛdala เสียงกลองในกระบวาทเสด็จ

เสียงสัตว์เป็นสิ่งที่กวีกล่าวถึงเสมอ เมื่อกวีกล่าวถึงสัตว์ที่อยู่ในเวลาผสมพันธุ์ ก็จะบรรยายอากัปกริยาของสัตว์นั้น และแสดงภาพพจน์เสียงไว้ด้วย การพรรณนาเสียงของสัตว์ที่ตกอยู่ในห้วงรักมิให้เห็นตั้งแต่สรรคที่ ๒ ไปตลอด ดังนี้

สรรคที่ ๒ ฤคฺฝน เป็นฤคฺผสมพันธุ์ของนกยูงและช้าง

นกยูง

sadā manojña svanadutsavotsukam

vikīrṇavistīrṇakalāpasobhitam |
sasambhramālinīganacumbanākulam
pravṛttanṛtyam kulamadya barhinām || II:6 ||

บัดนี้ ฝูงนกยูงปรารถนางานเฉลิมฉลอง
มันเริ่มฟ้อนรำ **ส่งเสียงไพเราะตลอดเวลา**
พวกมันนั่งดงามด้วยแพนหางอันแผ่กว้าง
และต่างสาละวนอยู่กับการกอดและจุมพิตกันอย่างอลหม่าน

ช้าง

vanadvipānām navavāridasvanāir

madānvitānām dhvanatām muhurmuḥuḥ |
kapoladesā vimalotpalaprabhāḥ
sabhrṅgayūthāirmadavāribhiścītāḥ || II:15 ||

เหล่าช้างป่าดกมันแผดเสียงโต่ดอบเสียงคำรามของเมฆฝน
ตลอดเวลา

ขมับของพวกมันเลื่อมระยับด้วยน้ำมัน ดูแวววาวดังดอกบัวสดสะอาด
และฝูงผึ้งหลวงก็มาตอมเต็ม

สรรคที่ ๓ ฤคฺโบไม่ร่ว่ง เป็นฤคฺผสมพันธุ์ของหงส์

asitanayanalakṣmīm lakṣayitvotpaḥṣu

kvaṇitakanakakāñcīm mattahamsasvaneṣu

adhhararuciraśobhām bandhujīve priyāñām
pathikajana idānīm roditi bhrāntacittāḥ || III:24 ||

บัดนี้ ชายที่เดินทางจากบ้านมีใจว่าวุ่น
เมื่อเห็นความงามของดวงตาดำขลับของนางผู้เป็นที่รักในดอกบัว
เห็นกำไรเฝ้าที่มีเสียงกรังกรังในเสียงร้องของหงส์ตัวดกมัน
และเห็นความงามของริมฝีปากในดอกชบา และแล้วพวกเขาก็รำให้

สรรคที่ ๔ ฤดูหนาว เป็นฤดูผสมพันธุ์ของนกกระเรียน

prabhūtasāliprasavāīscitāni
mṛgāṅganāyūthavibhūsitāni
manoharakrāuñcanināditāni
sīmāntarāṇyutsukayanti cetaḥ || IV:8 ||

ท้องทุ่งนาที่บริบูรณ์ด้วยข้าวสาลี ตกแต่งประดับประดาด้วยฝูงนางกวาง
และระงมด้วยเสียงร้องไพเราะของนกกระเรียนนั้น
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจ

น่าสังเกตว่า นอกจากนกกระเรียนแล้ว ฤดูหนาวยังเป็นฤดูผสมพันธุ์ของหงส์ดำ
ด้วย ทว่ากวีมิได้กล่าวถึงเสียงหงส์ดำเลย ดังนี้

praphullanīlotpalaśobhitāni
sonmādakādambavibhūsitāni |
prasannatoyāni susītanlāni
sarāṃsi cetāṃsi haranti puṃsām || IV:9 ||

สระน้ำที่งามด้วยดอกนิโลตบลบาน
ตกแต่งประดับประดาด้วยหงส์ดำตัวตกอยู่ในห้วงรัก
และมีน้ำใสเย็นสะอาดนั้น ย่อมดึงดูดใจของชายทั้งหลาย

สรรคที่ ๕ ฤดูน้ำค้าง ยังเป็นฤดูผสมพันธุ์ของนกกระเรียน

prarūḍhasālikṣucayāvṛtakṣitiṃ
kvacitsthitakrāuñcaninādarājitam |
prakāmakāmaṃ pramadājanapriyaṃ
varoru kālaṃ sīsīrahvayaṃ śṛṇu || V:1 ||

โฉนางผู้มีขาอ่อนอวบงาม จงฟังเรื่องฤดูที่ชื่อว่าฤดูน้ำค้าง
ฤดูนี้ พื้นดินสะพรั่งด้วยต้นข้าวสาลีและกออ้อยที่เติบโตเต็มที่
บางบริเวณ ระงมด้วยเสียงร้องของนกกระเรียน
ฤดูนี้เป็นฤดูแห่งความรักและเป็นที่ยินชอบของหญิงผู้ตกอยู่ในห้วงรัก

สรรคที่ ๖ กวีมิได้บ่งชี้ว่าเป็นฤดูผสมพันธุ์ของสัตว์ชนิดใด แต่กล่าวถึงนกเหว่าที่ร่าเริง
และฝูงที่เมาน้ำหวาน

pumṣkokilāiḥ kalavacobhirupāttaharṣāiḥ
kūjadbhirunmadakalāni vacāṃsi bhṛṅgāiḥ |
lajjānviṭaṃ savinayaṃ hṛdayaṃ kṣaṇena
paryākulaṃ kulagrhe `pi kṛtaṃ vadhūnām || VI:21 ||

หญิงมีสกุลแม้ได้รับการอบรมมาดีและมีความอาย
กระนั้นก็ยังว่าจุนใจชั่วขณะ

เมื่อได้ยินเสียงเพลงของนกเดหว่าตัวรำเรียง
และเสียงหึ่งๆของผึ้งตัวเมาน้ำหวาน

สื่อที่ทำให้เสียงกระจายไปทั่วบริเวณคือลม เช่นเดียวกับกลิ่น

ākampayan kusumitāḥ sahakārasākhā
vistārayanparabhrtasya vacāmsi dikṣu |
vāyurvivāti hṛdayāni harannarāṅkām
nīhārapātavigmātsubhago vasante|| VI:22 ||

เพราะปราศจากน้ำค้าง ลมในฤดูใบไม้ผลิจึงสดชื่น
มันพัดพาไวกิ่งมะม่วงที่มีดอกสะพรั่ง
พัดเสียงเพลงของนกเดหว่าให้ก้องกังวานไปทั่วทิศ
และพัดพาใจของคนไปด้วย

นอกจากเสียงสัตว์ชนิดต่างๆ กวียังกล่าวถึงเสียงที่มนุษย์ทำขึ้นคือเสียงดนตรี ดังนี้

suvāsitaṃ harmyatalaṃ manoharaṃ
priyāmukhocchvāsavikampitaṃ madhu |
sutantrigītaṃ madanasya dīpanaṃ
śucau nīśīthe `nubhavanti kāmīnaḥ || I.3 ||

ยามค่ำในฤดูร้อน
หมู่ชายที่มีศรัทธาแสวงหาความบันเทิงสุข
จากดาดฟ้าสวยงามที่อบร่ำด้วยกลิ่นหอม
เหล่าองุ่นที่กระพือมโหวกด้วยแรงลมหายใจจากปากของหญิงศรัทธา
และ**เสียงเพลงไพเราะที่เราอารมณ์รัก**

และ

sacandamāmvuyajanodbhavānilāiḥ
sahārayaṣṭīstanamaṇḍalārpaṇāiḥ |
savallakīkākaligītanisvanāir
vibodhyate supta ivādyā manmathaḥ || I.8 ||

บัดนี้ ลมอันเกิดจากพัดที่ประพรมด้วยน้ำกระแจะจันทน์
ออกกลมกลิ้งที่มีสร้อยไข่มุก
และเสียงเพลงจากพิณวัลลภีและกากลี
ปลุกความรักที่เสมือนหลับอยู่ให้ตื่นขึ้น

เช่นเดียวกับกลิ่น การพรรณนาเสียงเป็นการพรรณนาตามจริงทั้งสิ้น จึงไม่มีศัพทาลังการอุปมาและรูปกะเลย

๒.๑.๔ คำศัพท์ว่าด้วยกายสัมผัส เป็นคำศัพท์ที่แสดงกายสัมผัส มีความ
ร้อนความเย็น เป็นต้น

ความร้อน

mrgāḥ pracandātapatāpitā bhr̥śaṃ
ṭṛṣā mahatyā parisūskatālavah |
vanāntare toyamiti pradhāvitā
nirīksya bhinnāḥijanasam̐nibhaṃ nabhaḥ || I.11 ||

ลำสัตว์ถูกแผดเผาด้วยแสงแดดที่ร้อนแรง
เพดานปากของมันแห้งผากด้วยความกระหายอย่างรุนแรงยิ่ง
พวกมันวิ่งไปในกลางป่า มองดูท้องฟ้าที่ปรากฏเหมือนสียาหาดา
และคิดว่ามันน่าจะคือน้ำ

ฉันทบทนี้แสดง pracanda-ātapa-tāpita การเผาไหม้จากแสงแดดที่ร้อนแรง
ความร้อนนี้ทำให้สัตว์ป่าต่าง parisūskatālavah คอแห้ง และ ṭṛṣā กระหายน้ำ

ravermayūkhāirabhitāpito bhr̥śaṃ
vidahyamānaḥ pathi taptapāṃsubhiḥ |
avāṅmukho jihmagatiḥ śvasanmuhuh
phaṇi mayūrasya tale niṣīdati || I.13 ||

งูกถูกแผดเผาด้วยแสงแดดอันร้อนแรง
และถูกเผาไหม้ด้วยดินที่ร้อนจัดบนหนทาง
มันก้มหน้าลงต่ำเลื้อยคดเคี้ยว ถอนหายใจซ้ำแล้วซ้ำเล่า
และนอนลงใต้ร่มเงาของยูงรำแพน

ความร้อนที่ทรมาณงูในฉันทบทนี้มาจาก ๒ แห่ง กล่าวคือ raves mayūkhāis
abhitāpita แสงอาทิตย์ โดยตรง และ vidahyamāna ถูกแผดเผาอย่างยิ่ง ด้วย tapta- pāṃsu ดิน
หรือทรายร้อนที่แสงแดดเผา ซึ่งต่างก็เกิดจากดวงอาทิตย์ทั้งสิ้น

ในฤคสูตรที่ ๑ พรรณนาฤคสูรอน เมื่อต้องการจะสื่อความร้อนกวีเลือกใช้
คำศัพท์เพื่อนำให้ผู้อ่านเข้าถึงภาพฤคสูรอน ใน I:1 กวีเรียกฤคสูรอนว่า nidāghakāla เวลาของการ
เผาไหม้ นอกจากนั้นกวียังใช้คำศัพท์ที่ประกอบขึ้นจากธาตุ tap เเผา ตลอดเรื่อง กล่าวคือใน
I:10 I:11 I:13 I:15 I:17 I:18 I:20 I:22 และ I:24 คำศัพท์ต่างๆเหล่านี้ เมื่อกวีใช้กับคน การ
เผาไหม้เป็นอาการของนามธรรม คือการพลัดพรากจากคนรัก นอกนั้น ทั้งสัตว์และธรรมชาติ
อื่นๆเช่นต้นไม้ การเผาไหม้เป็นรูปธรรม คือจากดวงอาทิตย์และไฟฟ้า

นอกจากนี้ กวียังใช้ธาตุ ṭṛṣ กล่าวถึงสัตว์ที่กระหายน้ำที่มีสาเหตุจากความร้อนอยู่บ่อยครั้ง เช่นใน I:11 I:14 I:15 I:18 I:20 I:21

ความเย็น

na candanaṃ candramarīcīśīṭalaṃ
na harmyaṃprṣṭhaṃ śaradindunirmalam |
na vāyavaḥ sāndratuṣāraśīṭalā
janasya cittaṃ ramayanti sāṃpratam || V:3 ||

บัดนี้ ไม้จันทน์ที่เย็นด้วยแสงจันทร์
ดาดฟ้าปราสาทที่สว่างนวลด้วยแสงจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วง
และลมที่เย็นเพราะหิมะตกหนัก ย่อมไม่ทำให้คนสุขใจ

กวีใช้คำว่า candra-marīci-śīṭala *เย็นด้วยแสงจันทร์* เพื่อแสดงสัมผัสเย็นที่มาจากธรรมชาติ และยังกล่าวถึง vāyū *ลม* ที่ sāndra-tuṣāra-śīṭalā *เย็นเพราะหิมะตกหนัก*

tuṣārasaṃghātanipātaśīṭalāḥ
śāsāṅkabhābhīḥ śīśīrīkṛtāḥ punaḥ |
vipāṇḍutārāgaṇacārubbhūṣaṇā
janasya sevyā na bhavanti rātrayaḥ || V:4 ||

ราตรีที่หนาวเหน็บเพราะหิมะตก
พลันหนาวหนักขึ้นอีกเพราะแสงจันทร์
และมีหมุดดวงดาราแสงสลัวเป็นเครื่องประดับนั้น
ไม่เป็นสิ่งให้ความสำราญใจแก่ผู้คน

ฉันทน์บทนี้กล่าวถึง rātri *ราตรี* ที่ tuṣāra-saṃghāta-nipāta-śīṭala *หนาวเหน็บเพราะหิมะตก* อัน śāsāṅka-bhā *แสงจันทร์* śīśīrīkṛta *กระทำให้หนาวหนักขึ้น* punaḥ *อีก* แสดงให้เห็นธรรมชาติที่ส่งเสริมความหนาวเย็นให้ทวีขึ้น

น่าสังเกตว่า กวีใช้ศัพท์พรรณนาให้รู้สึกถึงความอบอุ่นด้วย

kācidvibhūṣayati darpaṇasaktahastā
bālātapeṣu vanitā vadanāravindam |
dantacchadam priyatamena nipītasāraṃ
dantāgrabhinnamavakṛṣya nirīkṣate ca || IV:13 ||

หญิงคนหนึ่ง มือถือกระจก

แต่งหน้าที้งามดูดอกไม้กลางแสงแดดในยามเช้า
เมื่อนางทำปากย่น ก็สังเกตเห็นริมฝีปากที่สามีจูบอย่างดูดดื่มมัน
แตกเป็นแผลเพราะฟันขบ

anyā prakāmasurataśramakhinnadehā
rātriprajāgaravipātalanetrapadmā
srastāṃsadeśalulitākulakeśapāsī |
nidrāṃ prayāti mṛdusūryakarābhitaptā || IV:14 ||

หญิงบางคน
ร่างอ่อนล้าเพราะความเหน็ดเหนื่อยจากความบันเทิงสุขในรสรักอย่าง
เหลือล้น
ตานางแดงก่ำดูดอกไม้แดงเพราะอดนอนในยามราตรี บานางลูล่ง
ผมดกสยายยุงเหยิง และเมื่อโดนแสงแดดอ่อนๆ นางก็ผลอยหลับไป

ฉันท์ทั้งสองบทนี้มาจากสรรคที่ ๔ ฤดูหนาว ซึ่งกวีพรรณนาถึงอากาศที่หนาวเย็น
แต่เมื่อกวีกล่าวถึง bālātapa แสงแดดในยามเช้า (IV:13) และ mṛdusūryakarābhitapta แสงแดด
อ่อน ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความอบอุ่น

เช่นเดียวกับกลิ่นและเสียง เมื่อกวีกล่าวถึงความร้อนความเย็นและความอบอุ่น
ส่วนมากกวีใช้สวภาโวคติ มีการใช้อุปมาอยู่บ้างแต่น้อย เช่น

hutāgnikalpāiḥ saviturgabhastibhiḥ
kalāpinaḥ klāntasārīracetasah |
na bhoginaṃ ghnanti samīpavartinam
kalāpacakreṣu niveśitānanam || I.16 ||

ฝูงนกยูงมีกายและใจที่อ่อนล้าด้วยแสงแดด
ที่ร้อนแรงเสมอไฟในยัชญพิธิ
มันไม่ขวางที่เลื้อยมาอยู่ใกล้ๆ
และยื่นหัวเข้าไปในแพนของมัน

ที่น่าสังเกตคือศัพท์บางศัพท์ เช่น ศัพท์ที่หมายความถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์
บางครั้งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงความร้อนความเย็นอยู่ด้วย ซึ่งอาจถือว่าเป็นรูปกะได้เช่นกัน
อย่างไรก็ตามมีจำนวนน้อยมาก

๒.๒ คำศัพท์กลุ่มที่ว่าด้วยอาการและรูปทรง

อาการและรูปทรงเป็นสิ่งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมตามจริง การพรรณนาให้เห็นสภาพที่เป็นจริงถือเป็นศัพท์ดั่งการประเภท สว-ภาโวคติ

๒.๒.๑ คำศัพท์ว่าด้วยอาการ ในอุตฺตสํหารอามีได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๒.๒.๑.๑ คำศัพท์ที่แสดงการเคลื่อนไหวไปมา

๒.๒.๑.๒ คำศัพท์ที่แสดงอาการคล้อยลงต่ำ

๒.๒.๑.๑ คำศัพท์ที่แสดงการเคลื่อนไหวไปมา

ในอุตฺตสํหาร ได้กวีเลือกใช้คำศัพท์แสดงอาการบางคำเพื่อแสดงลักษณะร่วมของอาการที่เป็นนามธรรมกับอาการที่เป็นรูปธรรม ทั้งกับอาการเคลื่อนไหวของสิ่งเดียวกันและสิ่งที่ต่างกันสองสิ่ง ลักษณะเช่นนี้ ใกล้เคียงกับศัพท์ดั่งการประเภทที่ปกะ ที่ใช้กริยาหลายๆ ตัว แต่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง หรือมีกริยาตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง ดังนี้

๒.๒.๑.๑.๑ คำที่แสดงอาการต่างๆ กันของสิ่งๆ เดียว เช่น

viśuṣkakaṅṭhodgataśīkararāmbho
gabhastibhirbhānumato `bhitāpitāḥ |
pravṛddhatṛṣṇopahatā jalārthino
na dantinaḥ kesariṇo `pi bibhyati || I.15 ||

หมูข้างมีล่าคอแห้งผากเพราะปราศจากน้ำ
มันถูกแผดเผาด้วยแสงแดด
ถูกทรมานด้วยความกระหายที่ทวีมากขึ้น
มันกระหายน้ำจนไม่กลัวสิงโต

samuddhṛtāsēṣamṛnājalakam
vipannamīnam drutabhītasārasam |
parasparotpīḍanasamhatāirgajāiḥ
kṛtam sarah sāndravimardakardamam || I.19 ||

โขลงข้างต่างเบียดกันและกัน
มันทิ้งไหลบัวขึ้นมากองเต็มสระ ทำให้ปลาตาย
ฝูงนกกกระสาบินหนีไปเพราะความกลัว
และโคลนถูกย่ำอย่างรุนแรง

ฉันท์สองบทนี้กล่าวถึงช้างเหมือนกัน กวีใช้กริยากรตุสองคำที่คล้ายกัน คือ upahata และ samhata ตามความในฉันท์บทแรกคำแรกมีความหมายว่าถูกเบียดเบียน ด้วย pravṛddhatṛṣṇa ความกระหายที่ทวีมากขึ้น ซึ่งแสดงอาการที่ค่อนข้างไปทางนามธรรม เนื่องจากความกระหายเป็นอาการที่มองไม่เห็น ส่วนฉันท์บทที่สองแสดงภาพที่ช้างลงไปเบียดกันอยู่ในสระ กวีใช้คำว่ากริยากรตุ samhata เบียดกันและกัน แสดงอาการเป็นนามธรรมอย่างชัดเจน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในฉันท์ทั้งสองบท คำกริยากรตุทั้งสองคำ อยู่ตำแหน่งเดียวกัน ตามด้วยคำศัพท์ jalārthin และ gaja ช้าง

๒.๒.๑.๑.๒ คำเดียวกันที่แสดงอาการต่างกัน

ของหลายสิ่ง

savibhramāḥ saṁmitajihmavīkṣitāir
vilāsavatyo manasi pravāsinām |
anaṅgasamūdiṣṇamāśu kurvate
yathā pradoṣāḥ śāsīcarubhūṣaṇāḥ || I.12 ||

ยามคำที่มีอาการอันงามคือดวงจันทร์
เป็นเช่นเดียวกับหญิงเจ้าเสน่ห์ที่เราความรักให้เกิดขึ้น
อย่างรวดเร็วในใจของชายผู้จากบ้านมา
ด้วยการชำเลืองมองและด้วยรอยยิ้ม

ravermayūkhāirabhitāpito bhr̥śam
vidahyamānaḥ pathi taptapāṁsubhiḥ |
avāṅmukho jihmagatiḥ śvasanmuhuh
phanī mayūrasya tale niṣīdati || I.13 ||

งูถูกแผดเผาด้วยแสงแดดอันร้อนแรง
และถูกเผาไหม้ด้วยดินที่ร้อนจัดบนหนทาง
มันก้มหน้าลงต่ำเลื้อยคดเคี้ยว ถอนหายใจช้าแล้วช้าเล่า
และนอนลงใต้ร่มเงาของยูงรำแพน

aṅgāni nidrālasavibhramāṇi
vākyāni kiṁcinamadirālasāni |
bhr̥kṣepajihmāni ca vīkṣitāni
cakāra kāmāḥ pramadājanānām || VI:11 ||

กามเทพทรงทำให้หญิงเคลื่อนกายอย่างอ่อนล้าเพราะความง่วงนอน
ทรงทำให้หญิงพูดแผ่วเบาเพราะฤทธิ์เหล้า
และทรงทำให้หญิงหรีดาเพราะคิ้วขมวด

ฉันท์ ๒ บทแรก แม้จะไม่มีเนื้อความที่ต่อเนื่องกัน แต่ราวกับว่ากวีตั้งใจใช้
คุณศัพท์ jihma *คดไปมา* หรือ *มีเลศนัย* มาขยายอาการของคนและสัตว์ กล่าวคือ sa-smita-jihma-
vīkṣita *การชำเลื่องมองและรอยยิ้ม* แสดงอาการมองของสตรี และ jihma-gati *เลื้อยคดเคี้ยว* แสดง
อาการเลื้อยคดไปมาของงู การเลื้อยคดไปมาของงูแสดงอาการที่ มองเห็นได้ แต่การชำเลื่อง
มอง หรือมองอย่างมีเลศนัย มีความหมายเชิงนามธรรม และเมื่อพิจารณาฉันท์บทที่ ๓ จากสรรคที่ ๖
พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ จะเห็นว่ากวีใช้คำนี้กับมนุษย์ให้แสดงออกเป็นรูปธรรมเช่นกัน

trṣā mahatyā hatavikramodyamaḥ
śvasanmuhurdūraavidaritānaḥ |
na hantyaḍūre `pi gajānmṛgeśvaro
vilolajihvaścalitāgrakesaraḥ || I.14 ||

สิงโตสูญเสียความกล้าและพลังกำลัง
เพราะความกระหายอย่างรุนแรง
มันหอบตลอดเวลา อ้าปากกว้าง
ลิ้นสั้นไปมา และปลายแผงคอสั้นไหว
มันไม่ฆ่าช้างแม้จะอยู่ไม่ไกลกัน

raviprabhodbhinnaśiromaṇiprabho
vilolajihvādvayalīḍhamārutah |
viśāgnisūryātapatāpitaḥ phaṇī
na hanti maṇḍūkakulam trṣākulaḥ || I.20 ||

งูที่แสงแก้วมณีบนหัวส่องแสงแรงกล้าด้วยแสงอาทิตย์
สุดลมด้วยลิ้นสองแฉกที่ตวัดไปมา
มันถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดด
และไฟของพิษที่อยู่ในตัวของมันเอง
มันกระหายน้ำจึงไม่ฆ่าฝูงกบ

vilolanetropalaśobhitānanāir
mṛgāiḥ samantādupajātasādhvasāiḥ |
samācitā sāikatinī navasthālī
samutsukatvaṃ prakaroti cetaśaḥ || II:9 ||

ใจคนตื่นเต้นกับทางเดินในป่าที่เป็นหาดทราย
ทุกๆ ด้านจะมีหมู่กวาง ดวงหนางามราวดอกบัว
และดวงตาเหลือบแลไปมาอย่างระแวงภัย

ฉันท์ทั้งสามบทนี้ กวีใช้คำว่า vilola *สั้นไหว* ซึ่งล้วนเป็นอาการของสัตว์ ในฉันท์
สองบทแรกที่ยกมา หมายถึง jihva *ลิ้น* ที่สั้นไหว ของ mṛgeśvara *สิงโต* และ phaṇin *งู* เพราะ
ความกระหาย ในฉันท์บทที่สาม หมายถึงดวงตาที่หลุกหลิกของ mṛga *กวาง* เพราะความระแวงภัย

๒.๒.๑.๒ คำที่แสดงอาการคล้อยลงต่ำ

เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวไปมา อาการคล้อยลงต่ำเป็นอาการรูปธรรม กวีใช้คำศัพท์ที่แปลว่าคล้อยลง ห้อยลง ค้อมลง บ่อยครั้ง หมายถึงหลายสิ่ง เช่น ร่างกายสตรี ทรงอก ทรงผม ก้อนเมฆ ต้นไม้ที่สะพรั่งดอก เป็นต้น จึงจำเป็นต้องยกมากล่าวไว้เป็นพิเศษ คำศัพท์เหล่านี้มีต่างๆกันตามธาตุ ดังนี้

๒.๒.๑.๒.๑ คำที่ประกอบขึ้นจากธาตุ lamb

ห้อย แขนง

tr̥ṣākulāīscatakapaḥṣiṇam kulāiḥ
prayācitāstoyabharāvalambinaḥ |
prayānti mandam bahudhāraḥvarṣiṇo
balāhakāḥ śroramanoharasvanāḥ || II:3 ||

นกกระจาบนั่นแสนกระหายน้ำ
ได้วิ่งวอนเมฆที่คล้อยต่ำลงเพราะความหนักของน้ำ
เมฆฝนแตกกระจายอย่างซำๆ
ไหลหลั่งลงมาเป็นธารน้ำกว้างใหญ่
ส่งเสียงไพเราะเสนาะโสต

taḍillatāsākradhanurvibhūṣitāḥ
payodharāstoyabharāvalambinaḥ |
striyaśca kāñcīmanikuṇḍalojjvalā
haranti ceto yucapatpravāsinām || II:19 ||

เมฆที่ประดับด้วยสายฟ้าแลบ
และรุ่งซึ่งย้อยต่ำลงมาเพราะหนักน้ำ
และหญิงที่แพรวพราวด้วยสายรัดเอวและดัมพแก้ว
ยอมตั้งดูดีใจของชายผู้ไกลบ้าน

śīroruhāiḥ śronitaḥāvalambibhiḥ
krtāvataṃsāiḥ kusumāiḥ sugandhibhiḥ |
stanāiḥ saḥāīvadanāiḥ saśīdhubhiḥ
striyo ratim samjanayanti kāminām || II:18 ||

หญิงเร้าความรักให้เกิดขึ้นในใจของคู่รัก
ด้วยผมยาวปรกสะโพก ด้วยดอกไม้หอมที่ทัดหู
ด้วยทรงอกที่สวมสร้อยไข่มุก
และด้วยปากที่มีกลิ่นหlanda

anyā priyeṇa paribhuktamavekṣya gātram
 harṣānvitā viracitādharacāruśobhā |
 kūrṇpāsakaṃ paridadhāti nakhakṣatāṅgī
vyālbambinīlālītālākakuñcitāksī || IV:16 ||

หญิงบางคน เมื่อมองดูร่างของตนที่คนรักเชยชมแล้ว
 ก็รู้สึกเบื่อกับใจ ร่างของนางมีรอยเล็บข่วน
 ตานางปรือ ผมดกัดสลายสยายลง
 นางตกแต่งริมฝีปากที่งดงามน่ารักและสวมเสื้อ

คำที่ประกอบขึ้นจากธาตุ lamb มีคำว่า avalambi และ vyālbambi ในฉันทสัทสนธิ
 แสดง อาการคล้อยหรือย้อยลงมาเบื้องล่าง ใน II:3 และ II:19 กล่าวถึงอาการของเมฆฝน ใช้
 คำประกอบในสมาสคำเดียวกันทั้งสิ้น กล่าวคือ

II:3 toya-bhara-avalambi และ

II:19 toya-bhara-avalambi

ส่วนใน II:18 และ IV:16 กล่าวถึงผมยวปรกลงมา ในเฉพาะฉันทที่มาจากสรรคที่ ๒
 พรรณนาฤดูฝน แม้จะใช้คำต่างกันเพราะหมายถึงสิ่งที่ต่างกัน แต่ตำแหน่งของคำสมาสเป็นตำแหน่ง
 เดียวกัน ดังนี้

II:18 śroni-taṭa-avalambi

๒.๒.๑.๒.๒ คำที่ประกอบขึ้นจาก ธาตุ nam

น้อมลง โคลงลง

จากการศึกษา พบว่ากวีใช้คำจำนวนมากที่ประกอบขึ้นจากธาตุ nam โดย
 ไวยากรณณ์คำเหล่านี้อาจอยู่ในฐานะต่างๆกัน แต่ล้วนมีความหมายถึงอาการน้อมลง โคลงลงเหตุเพราะ
 น้ำหนักของสิ่งหนึ่งๆ ได้แก่ น้ำ(เมฆ) ดอก(ต้นไม้) ทรวงอก(ร่างกายสตรี) เว้นแต่จะมีคำอุปสรรค
 อื่นให้มีความหมายต่างไป เช่น unnata ประกอบด้วยอุปสรรค ud จึงมีความหมายว่าลอยขึ้นไป
 เป็นต้น

kuvalayadalanīlāirunnatāistoyanamrāir
 mṛdupavanavidhūtāirmandamandaṃ caladbhiḥ |
 apahṛtamiva cetastoyadāiḥ sendracāpāiḥ
 pathikajanavadhūnām tadviyogākulānām || II:22 ||

ใจของภรรยาผู้สามีเดินทางไปไกล
 ว่าจะวนเพราะการพลัดพราก ราวใจนั้นถูกเมฆลักพาไป
 เมฆที่มีสีคล้ายเหมือนสีใบบัว มีรุ่งทาบ ลอยขึ้นไปสูง

แล้วลดต่ำลงเพราะอุ้มน้ำ

สะเทือนไหวด้วยสายลมอ่อน และลอยไปอย่างช้าๆ

ฉันทับทนต์นี้ใช้คำว่า namra กล่าวถึง toyada เมฆ ที่ตกลงต่ำเพราะอุ้ม toya น้ำ

navajalakaṇasaṅgānacchītatāmādhānaḥ
kusumabharanatānām lāsakaḥ pādapānām |
 janitaruciragandhaḥ ketakīnām rajbhiḥ
 pariharati nabhasvānproṣitānām manāṃsi || II:26 ||

สายลมเย็นเพราะพัดผ่านละอองน้ำฝนที่เพิ่งตกลงมา
 ทำให้ต้นไม้ที่ค่อมลงเพราะหนักดอก โอนเอนไปมา
 และกระจายกลิ่นหอมด้วยละอองเกสรดอกกล้าเจียก
 ย่อมพัดพาใจของคนไกลบ้านไปด้วย

ฉันทับทนต์นี้ใช้คำว่า nata กล่าวถึง pādapa ต้นไม้ ที่ kusuma-bhara-nata ค่อม

ลงเพราะหนักดอก

kāsīṃsukā vikacapadmamanojīvaktrā
 sonmādahaṃsaravanūpuranādaramyā |
āpakvaśālrucirānatagātrayaṣṭiḥ
 prāptā śarannavavadhūriva rūparamyā || III:1 ||

ถึงฤดูใบไม้ร่วงแล้ว ฤดูนี้งามน่ารักประดุจเจ้าสาว
 ที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน มีดอกหญ้าอากาศเป็นพัสดรภรณ์สีขาว
 มีดอกบัวบานเป็นดวงหน้างามแจ่ม
 มีเสียงร้องของหงส์ที่ตกอยู่ในห้วงรักเป็นเสียงไพเราะของก่าไลเท้า
 และมีรวงข้าวสาส์นเป็นร่างบอบบางงดงามยามโน้มกายลง

ฉันทับทนต์นี้กล่าวเปรียบ āpakva-śāli ข้าวสาส์น ว่าเหมือน yaṣṭi หญิงสาว ที่มี
 rucira-anata-gātra ร่างบอบบางยามโน้มกายลง ทำให้ผู้อ่านทราบไปโดยปริยายว่าเหตุที่ ข้าว
 สาส์นโน้มลงก็เพราะรวงที่สุกนั่นเอง

kāsāirmahī śīśīradīdhitinā rajanyo
 haṃsāirjalāni saritām kumudāiḥ sarāṃsi |
 saptacchaddāiḥ **kusumabharanatāirvanāntāḥ**
 śuklikṛtanyupavanāni ca mālatībhiḥ || III:2 ||

พื้นแผ่นดินดูขาวพราวด้วยดอกหญ้าอากาศ คำคืนสว่างด้วยแสงจันทร์
 น้ำในแม่น้ำพราวพราวด้วยฝูงหงส์ ทะเลสาบใสด้วยดอกบัวขาว
 ชายป่าสะพรั่งด้วยต้นดินเบ็ดน้ำที่กิ่ง โนมลงเพราะหนักดอก
 และสวนดอกไม้ก็ขาวสะพรั่งด้วยดอกมะลิซ้อน

ฉันทับทนต์นี้ใช้คำว่า nata กล่าวถึง saptacchaddā ต้นดินเบ็ดน้ำ ที่ kusuma-
 bhara-nata โนมลงเพราะหนักดอก

ākampayan**phalabharānataśālijālāny**
 ānartayaṃstaruvarān**kusumāvanamrān** |
 utphullapaṅkajavanāṃ nalinīm vidhunvan
 yūnāṃ manāścalayati prasabhaṃ nabhasvān || III:10 ||

ลมที่โบกสะบัดแนวต้นข้าวสาลีที่โน้มลงเพราะหนักรวง
 พัดหมู่ไม้ที่กิ่งโน้มลงเพราะหนักดอก
 และไหวสั่นสรวบที่สะพรั่งด้วยบัวบาน
 ย่อมทำให้ชายหนุ่มสะเทือนใจอย่างรุนแรง

ฉันทับทน์ใช้คำว่า ānata โนม้ลงอย่างยิ่ง ใน phala-bhara-ānata โนม้ลงเพราะ
 หนักรวง และคำว่า avanamra โนม้ลงเบื้องล่าง ใน kusuma-avanamra โนม้ลงเพราะหนักดอก

śyāmā latāḥ**kuṣumabhāranatapravālāḥ**
 strīṅāṃ haranti dhṛtabhūṣaṇabhūhukāntim |
 dantāvabhāsaviśadasmitacandrakāntim
 kaṅkelipuṣparucirā navamālati ca || III:18 ||

เถาประยงค์ที่ยอดอ่อนโน้มลงเพราะหนักดอก
 งามกว่าแขนของหญิงที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ
 ดอกมะลิซ้อนสดและดอกโคศ
 งามกว่ารอยยิ้มของหญิงผู้นำรักที่แจ่มกระจ่างจากประกายฟัน

ฉันทับทน์ใช้คำว่า nata ใน kuṣuma-bhāra-nata โนม้ลงเพราะหนักดอก

nirmālyadāma paribhuktamanojīgandhaṃ
 mūrdhno `panīya ghananīlāsīroruhāntāḥ |
 pīnonnata**stanabharānatagātra**yaṣṭyaḥ
 kurvanti keśaracanāmaparāstaruṇyaḥ || IV:15 ||

สาวรุ่นคนอื่นๆ มีผมดกดำ
 และเรือนร่างบอบบางค้อมลงเพราะหนักเต้าที่เต่งตึง
 เมื่อนางปลดพวงมาลัยที่สวมเมื่อคืนก่อน
 และได้ดอมดมกลิ่นหอมแล้วออกจากศิระษะ
 นางก็เริ่มจัดแต่งทรงผมให้งดงามดังเดิม

ฉันทับทน์ กล่าวถึงร่างสตรีที่หนักทรวงอกจนค้อมลง กวีใช้คำว่า stana-bhara-
 ānata-gātra ร่างที่ค้อมลงเพราะหนักทรวงอก

น่าสังเกตว่าลักษณะการพรรณนาในฉันทับทน์ เหมือนกับการพรรณนาเมฆใน
 สรรคที่ ๓ พรรณนาฤดูฝน ที่ยกไว้แล้วข้างต้น ถอดสนธิแล้วมีความว่า

II:22 kuvalaya-dala-nīlāis **unnatāis** toya-**namrāis** (บาทที่ ๑)
เมฆที่มีสีคล้ำเหมือนสีใบบัว ลอยขึ้นไปสูง แล้วลดต่ำลงเพราะอุ้มน้ำ

IV:5 pīna-**unnata**-stanabhara-**ānata**-gātra-yaṣṭyas(บาทที่ ๓)
เรือนร่างบอบบางค่อมลงเพราะหนักเต้าที่เต่งตึง

กวีใช้การเล่นคำที่ประกอบจากธาตุเดียวกัน คือคำว่า unnata ลอยขึ้น เชิดขึ้น กับ คำว่า namra และ ānata ค่อมลง ต่ำลง แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวในทางตรงกันข้ามในแนวตั้ง กล่าวคือใน II:22 (เมฆ) unnata ลอยขึ้นสูง แล้วก็ toya-namrāis ลดต่ำลงเพราะอุ้มน้ำ และใน IV:5 pīna เต้านม ที่ unnata เต่งตึง เชิดขึ้น มี stanabhara น้ำหนัก คือทรวงอก ที่ทำให้ gātra ร่างกาย ānata ค่อมลง

bahugunaramanīyo yoṣitāṃ cittahārī
parīnatabahuśālivyākulagrāmasīmā |
vinipatitatusāraḥ krāuṅcānādopagītaḥ
pradīśatu himayuktastveṣa kālaḥ sukhaṃ vaḥ || IV:18 ||

ขอลดทรวงอกที่นารี نرمย์ด้วยสิ่งดีงามมากมาย เป็นลดที่ตรงใจหญิง
ท้องทุ่งนาในหมู่บ้านบริบูรณ์ด้วยแนวต้นสาละที่หนักกรวง
หิมะตก และหม่นกกระเรียนส่งเสียงเจื้อยแจ้ว
จงอำนวยความสุขแด่ท่านทั้งหลาย

ฉันทบทนี้เป็นฉันทบทสुकทัยของสรรคที่ ๔ พรรณนาถดูหนาว ซึ่งทุกสรรคล้วนมีฉันทบทสुकทัยที่จะอวยพรและดูเหมือนจะใช้สรูปความเช่นนี้ น่าสังเกตว่ากวีใช้คำว่า parīnata ซึ่งแสดงให้เห็นอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ และวางคำนี้ไว้ต่างจากฉันทบทอื่นในสรรคเดียวกัน และฉันทในสรรคอื่นๆที่อยู่กลางสรรค ดังปรากฏตัวอย่างข้างต้น

๒.๒.๒ คำศัพท์ที่แสดงรูปทรง

รูปทรงที่ปรากฏในถดูสัหารเป็นรูปทรงกลม ความโค้ง ความเว้า ทั้งนี้มาจากเหตุที่ ถดูสัหาร เป็นกวีนิพนธ์ที่ใช้สภาพธรรมชาติเป็นพื้นฐานการพรรณนา การพรรณนารูปทรงปรากฏเด่นชัดเมื่อกวีกล่าวถึง ส่วนต่างๆบนเรือนร่างสตรีมีใบหน้า ทรวงอก และสะโพก มีบ้างที่กล่าวถึงพระจันทร์เด่น้อยครั้ง

๒.๒.๒.๑ รูปทรงของใบหน้า

กวีใช้คำว่า *bimba กลม* กล่าวถึงความงามของ *vadana ใบหน้า*

kanakakamalakāntāiscārutānmrādharoṣṭāiḥ
śraṇatatanīṣaktāiḥ pātalopāntanetrāiḥ |
uṣasi **vadanabimbā**iramaṣasamsaktakeśāiḥ
śriya iva grhamadhye samsthitā yoṣito `dya || V:13 ||

ยามเช้าในฤดูน้ำค้าง
หญิงทั้งหลายดูประหนึ่งพระลักษมีประทับอยู่ในบ้าน
ด้วยเหตุที่ดวงหน้าของนางกลมงามน่ารักดุจดอกบัวทอง
ริมฝีปากแดงงาม ขอบตาสีแดงอ่อนกว้างจรดขอบหู
และผมยาวประป่า

๒.๒.๒.๒ รูปทรงของสะโพก

nitambabimbāiḥ sadukūlamekhalāiḥ
stanāiḥ sahrābharaṇāiḥ sacandanāiḥ |
śiroruhāiḥ snānakaṣāyavāsītāiḥ
striyo nidāghaṃ śamayanti kāminam || I.4 ||

บรรดาหญิงทั้งหลายบรรเทาความร้อนของคู่รักให้คลายลง
ด้วยสะโพกกลมกลิ้งที่ประดับด้วยผ้าไหมและเข็มขัด
ด้วยทรวงอกที่อบร่ำด้วยผงจันทร์และประดับสร้อยไข่มุก
และด้วยผมที่ชะโลมน้ำหอมในยามอาบน้ำ

คำว่า *bimba กลม* ในบทนี้ใช้ขยาย *nitamba สะโพก* เช่นเดียวกับที่ปรากฏใน
สรรคที่ ๒ พรรณนาฤดูฝน และในสรรคที่ ๓ พรรณนาฤดูใบไม้ร่วง ความว่า

dadhati varakucāgrāirunnatāirhārayastim
pratanusitadukūlānyāyatāiḥ **śronibimbāiḥ** |
navajalakanasekādudgatām romarājim
lalitavalivibhaṅgāirmadhyadesāiśca nāryaḥ || II:25 ||

หญิงทั้งหลายทานสร้อยไข่มุกไว้ด้วยทรวงอกงามเต่งตึง
ทานผ้าขาวละเอียดบางเบาไว้ด้วยสะโพกกลมกลิ้ง
ทานไรขนอ่อนที่มองเห็นชัดหลังจากอาบน้ำมาใหม่ฯ
ไว้ด้วยเอวที่มีรอยย่นงามน่ารัก

cañcanmanojtīśapharīrasanākalāpāḥ
paryantasamsthitasitāṇḍajapañkīhārāḥ |
nadyo viśālapulināntan**itambabimbā**
mandam prayānti samadāḥ pramadā ivādyā || III:3 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง แม่น้ำไหลไปอย่างช้าๆ
 เสมือนหญิงสาวที่ตกอยู่ในห่วงรัก
 มีปลาเค้างามน่ารักที่กำลังกระโดดเป็นเข็มขัดเงิน
 มีหงส์ขาวเรียงรายเป็นสร้อยไข่มุก
 และมีหาดทรายกว้างเป็น**สะโพกกลมกลิ้ง**

ฉันทน์ทนต์ กวีเปรียบฤดูกาลว่าเหมือนหญิงสาว สะโพกกลมกลิ้งของหล่อนได้แก่ pulinānta หาดทราย ที่ viśāla กว้างใหญ่ไพศาล ซึ่งเป็นการบ่งชี้ลักษณะภูมิประเทศอีกประการหนึ่ง

๒.๒.๒.๓ ทรวงอก

นอกจากสะโพกแล้วกวียังใช้คำว่า maṇḍala มณฑล กลม แสดงความงามของ
 ทรวงอก ดังนี้

hārāiḥ sacandanarasāiḥ **stanamaṇḍalāni**
 śroṇitātam suvipulaṃ rasanākalāpāiḥ |
 pādāmbujāni kalanūpurasēkharāiśca
 nāryaḥ prahr̥ṣtamanaso `dya vibhūṣayanti || III:20 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง บรรดาหญิงผู้มีใจเบิกบาน
 ต่างตกแต่ง**ทรวงอกกลมกลิ้ง**ด้วยสร้อยไข่มุกและผงจันทน์
 ประดับสายเข็มขัดตรงบริเวณส่วนลาดของสะโพก
 และสวมกำไลเท้าที่งามและมีเสียงไพเราะที่สุด
 ตรงข้อเท้าที่งามดุดอกบัว

และใช้คำเดียวกันนี้ในสรรคที่ ๔ พรรณนาฤดูหนาว

manoharāiścandanarāgagāurāis
 tuṣārakundunibhāiśca hārāiḥ |
 vilāsinīnām stanaśālinīnām
 nālaṃkriyante **stanamaṇḍalāni** || IV:2 ||

หญิงทรงเสน่ห์ทั้งหลายผู้มีอกอวบงาม
 ไม่ประดับ**อกกลมกลิ้ง**ด้วยสร้อยไข่มุกที่งามตรึงใจ
 มีสีขาวดจสีไม้จันทน์ หิมะ มะลิซ้อน และดวงจันทร์

และฉันทน์ทนต์ต่อไปนี้พรรณนาสะโพกกลมกลิ้งและทรวงอกกลมกลิ้งไว้ร่วมกัน

kusumbharāgāruṇitāirdukūlāir
 nitambabimbāni vilāsinīnām |
 tanvaṃśukāiḥ kuṅkumarāgagāurāir
 alaṃkriyante **stanamaṇḍalāni** || VI:4 ||

หญิงงามประดับสะโพกกลมกลิ้งด้วยผ้าทูลพัสดร์
 สีแดงด้วยสีย้อมดอกคำฝอย
 และประดับทรงอกกลมกลิ้งด้วยผ้ามีสลิน
 สีเหลืองด้วยสีย้อมหญ้าฝรั่น

นอกจากนี้ เมื่อกวีกล่าวถึงดวงจันทร์ที่งดงาม กวีก็จะใช้คำเดียวกันนี้พรรณนา
 ปรากฏในสรรคที่ ๓ ว่า

divasakaramayūkhāirbodhayamānam prabhāte
 varayuvatimukhābham pañkajam jrbmhate `dya |
 kumudamapi gate `stam liyate **candrabimbe**
 hasitamiva vadhūnām prositesu priyesu || III:23 ||

ในยามเช้า ดอกบัวที่บานด้วยแสงอาทิตย์
 วันนี้เบ่งบานดุจหน้าของหญิงงาม
เมื่อจันทร์พิมพ์ลับหายไปแล้ว บัวขาวก็หุบกลีบ
 ดุจรอยยิ้มของหญิงที่มลายหายไปยามชายคนรัก
 เดินทางจากบ้านไปไกล

คำว่าจันทร์พิมพ์หมายความว่าวงกลมของพระจันทร์

จะเห็นได้ว่าคำศัพท์ที่กวีนำมาประกอบกวีนิพนธ์แล้วปรากฏเป็นอสังการสวภาโวคติซึ่ง
 อาจกล่าวได้ว่าเป็นหนึ่งในอสังการหลักของกตฺสฺหาร เป็นคำศัพท์ที่ช่วยส่งเสริมจินตนาการของ
 ผู้อ่าน ไม่เพียงแต่มุ่งให้เห็นภาพ แต่กวีมิได้ละเลยที่จะนำเสนอเสียง กลิ่น และ กายสัมผัสด้วย เมื่อกวี
 ต้องการให้เห็นภาพ กวีใช้ศัพท์ทางการอุปมาและรูปกะเป็นหลัก เมื่อกล่าวถึง เสียง กลิ่น และ กาย
 สัมผัส กวีใช้การพรรณนาไปตามจริง มิได้ใช้อุปมาและรูปกะ เหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิด
 ปรากฏการณ์เช่นนี้อาจได้แก่การที่เสียง กลิ่น และความร้อนความเย็นไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่าง
 ชัดเจน การใช้อุปมาและรูปกะประกอบจึงทำได้ยาก

รูปทรงเป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ตา เช่นเดียวกับสี ทว่ารูปทรงในกตฺสฺหารไม่หลากหลาย การ
 กล่าวถึงรูปทรงจึงอาจไม่จำเป็นต้องใช้อุปมาและรูปกะให้เห็นภาพในลักษณะต่างๆ เมื่อพิจารณา
 คำศัพท์ที่แสดงรูปทรงจะพบว่า รูปทรงทั้งสิ้นในกตฺสฺหารเป็นรูปทรงกลมและโค้ง อันเป็นรูปทรงที่
 มีพื้นฐานมาจากธรรมชาติ ไม่เพียงแต่ความงามของต้นไม้ใบหญ้า แต่ทัศนคติต่อความงามของ
 มนุษย์ก็ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติด้วย

ข้อสังเกตเรื่องการประพันธ์

ตลอดเรื่อง มีปรากฏการอย่างหนึ่งที่สมควรกล่าวถึง คือการใช้คำศัพท์หรือวลีซ้ำๆ กัน มีให้เห็นบ่อยครั้งตั้งแต่สรรคที่ ๑ พรรณนาฤดูร้อน จนถึงสรรคที่ ๖ พรรณนาฤดูใบไม้ผลิ การใช้คำศัพท์หรือวลีที่ซ้ำๆ กันนั้น อาจจำแนกโดยลักษณะได้ดังนี้

๑. การซ้ำทั้งบาท

ravermayūkhāirabhitāpito bhṛśam
vidahyamānaḥ pathi taptapāmsubhiḥ |
avāṅmukho jihmagatiḥ śvasanmuhuh
phaṇī mayūrasya tale niṣīdati || I.13 ||

งูกถูกแผดเผาด้วยแสงแดดอันร้อนแรง
และถูกเผาไหม้ด้วยดินที่ร้อนจัดบนหนทาง
มันก้มหน้าลงต่ำเลี้ยวคดเคี้ยว ถอนหายใจซ้ำแล้วซ้ำเล่า
และนอนลงใต้ร่มเงาของยูงรำแพน

กับ

sabhadramustaṃ parīśuṣkakardamaṃ
saraḥ khanannayatapotramaṅḍalāiḥ |
ravermayūkhāirabhitāpito bhṛśam
varāhayūtho viśatīva bhūtaḥ || I.17 ||

ฝูงหมูป่าถูกแสงแดดแผดเผาอย่างรุนแรง
มันขุดสระที่ดินแตกกระแหว่งและมีต้นเหี่ยวหมู
ด้วยสันจมูกยาวราวกับจะแทรกเข้าไปในแผ่นดิน

๒. การใช้รูปสมาสที่คล้ายกัน

asahyavātodghatareṇumaṅḍalā
pracaṅḍasūryātapatpitā mahī |
na śakyate draṣṭumapi pravāsibhiḥ
priyāvīyogānaladagdhamānasāiḥ || I.10 ||

ชายที่จากบ้านมาใจเร่าร้อนด้วยไฟคือการพลัดพรากจากคูรัก
ไม่สามารถแม้แต่จะมองดูพื้นดิน
ที่ร้อนระอุด้วยแสงแดดที่แผดกล้า
และมีฝุ่นฟุ้งกระจายด้วยแรงลม

กับ

raviprabhodbhinnaśīromaniprabho
vilolajihvādvayalīḍhamārutah |
viśāgnisūryātapatāpitaḥ phanī
na hanti maṇḍūkakulamḥ trṣākulah || I.20 ||

งูที่แสงแก้วมณีบนหัวส่องแสงแรงกล้าด้วยแสงอาทิตย์
สุดลมด้วยลื่นสองแจกที่ตวัดไปมา
มันถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดดและไฟของพิษ
ที่อยู่ในตัวของมันเอง มันกระหายน้ำจึงไม่ฆ่าฝูงกบ

ฉันท์ทั้ง ๒ บทนี้ มีการใช้สมาสที่โครงสร้างคล้ายกัน คือให้คำประกอบเข้ากับ
กริยากรตุ อติตกาล เมื่อถอดสมาสแล้วมีโครงสร้างดังนี้

pracaṇḍa-sūrya-ātapa-tapita
ร้อนระอุด้วยแสงแดดที่แผดกล้า

viśāgni-sūrya-ātapa-tāpita
ถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดดและไฟของพิษ

๑. การใช้คำเดียวกันวางลงตำแหน่งเดียวกัน

mrgāḥ pracanḍātapatāpitā bhr̥śam
trṣā mahatyā pariśuśkatālavaḥ |
vanāntare toyamiti pradhāvitā
nirīkṣya bhinnāḥgījanasamṇibhamḥ nabhaḥ || I.11 ||

สำสัตว์ถูกแผดเผาด้วยแสงแดดที่ร้อนแรง
เพดานปากของมันแห้งผากด้วยความกระหายอย่างรุนแรงยิ่ง
พวกมันวิ่งไปในกลางป่า มองดูท้องฟ้าที่ปรากฏเหมือนสียาทา
และคิดว่านั่นละคือน้ำ

กับ

trṣā mahatyā hatavikramodyamah
śvasanmuhurdūraavidaritānanah |
na hantyaḍūre `pi gajānmrgesvaro
vilolajihvaścalitāgrakesarah || I.14 ||

สิงโตสูญเสียมความกล้าและพลังกำลัง
เพราะความกระหายอย่างรุนแรง
มันหอบตลอดเวลา อ้าปากกว้าง ลื่นลื่นไปมา
และปลายแฉกคอสั้นไหว มันไม่ฆ่าช้างแม้จะอยู่ไม่ไกลกัน

balāhakāścāsaniśabdāmadalāḥ
 surendracāpam dadhatastadidguṇam |
 sutikṣṇadhārāpatanograsāyakāis
 tudanti cetaḥ **prasabham** pravāsinam ||II:4 ||

เมฆฝนที่มีเสียงฟ้าร้องเป็นเสียงกลอง
 ถือธนูของพระอินทร์ซึ่งมีสายธนูคือฟ้าแลบ
 ทิมแทงหัวใจของชายผู้จากบ้านมาอย่างรุนแรง
 ด้วยศรที่แหลมคม
 คือสายฝนที่ตกกระหน่ำ

กับ

ākampayanphalabharānataśālijālāny
 ānartayamstaruvarāṅkusumāvanamrān |
 utphullapaṅkajavanām nalinīm vidhunvan
 yūnām manāścalayati **prasabham** nabhasvān || III:10 ||

ลมที่โบกสะบัดแนวต้นข้าวสาลีที่โน้มลงเพราะหนักรวง
 พัดหมู่ไม้ที่กิ่งโน้มลงเพราะหนักดอก
 และไหวสั่นสะระบัวที่สะพรั่งด้วยบัวบาน
 ย่อมทำให้ชายหนุ่มสะเทือนใจอย่างรุนแรง

śephālikākusumagandhamanoharāṅi
svasthasthitāṅḍajakulapratināditāni |
 paryantasamsthitamṅginayanotpālani
 protkaṅthayantyupavanāni manāṅsi puṅsām || III:14 ||

สวนที่งามตรึงใจด้วยกลิ่นดอกกรรณิการิ
 ระงมด้วยเสียงแจ้วเจื้อยของฝูงนกที่เกาะอยู่อย่างสุขสบาย
 และมีนางกวางตางามเหมือนดอกบัวยืนอยู่ตรงริมสวน
 ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจของชายหนุ่ม

กับ

sampanasālinicayāvṛtabhūtalāni
svasthasthitāpracuragokulāsobhitāni |
 haṅsāiḥ sasārasakulāiḥ pratināditāni
 sīmāntarāṅi janayanti nṛṅām pramodam || III:16 ||

ทุ่งนาที่พื้นดินบริบูรณ์ด้วยกองข้าวสาลี
 งดงามด้วยฝูงโคมากมายที่อยู่อย่างมีความสุข
 และระงมด้วยเสียงร้องของฝูงหงส์และฝูงนกกระเรียนนั้น
 ย่อมทำให้คนเกิดความสุข

prabhūtaśāliprasavāīscitāni
mṛgāṅganāyūthavibhūṣitāni
manharakrāurīcanināditāni
sīmāntarāṅyutsukayanti cetaḥ || IV:8 ||

ท่องทุ่งนาที่บริบูรณ์ด้วยข้าวสาลี
ตกแต่งประดับประดาด้วยฝูงนางกวาง
และระงมด้วยเสียงร้องไพเราะของนกกระเรียนนั้น
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจ

กับ

praphullanīlotpalaśobhitāni
sonmādakādambavibhūṣitāni |
prasannatoyāni suśītanlāni
sarāṃsi cetāṃsi haranti puṃsām || IV:9 ||

สรณะที่งามด้วยดอกดอกนิโลตบลบาน
ตกแต่งประดับประดาด้วยหงส์ตัวดอกอยู่ในห้วงรัก
และมีน้ำใสเย็นสะอาดนั้น ย่อมดึงดูดใจของชายทั้งหลาย

และ

na bāhuyugmeṣu vilāsinīnām
prayānti **saṅgaṃ valayāṅgadāni** |
nitambabimbeṣu navam dukūlam
tanvaṃśukam pīnapayodhareṣu || IV:3 ||

นางมิได้สวมกำไลมือและกำไลแขนบนแขนสองข้าง
มิได้สวมผ้าทูลพัสดร์ผืนใหม่บนสะโพกกลมกลิ้ง
และมิได้สวมเสื้อผ้าบางเบาบนทรวงอกอวบอ้อม

กับ

staneṣu hārāḥ sitacandanārdrā
bhujēṣu **saṅgaṃ valayāṅgadāni** |
prayāntyanarīgāturamānasāgām
nitambinīnām jaghaneṣu kāṅcyah || VI:6 ||

หญิงผู้ทุกข์ทรมานใจเพราะกามเทพ
ประดับทรวงอกด้วยสร้อยไข่มุกที่ข่มกระและจันทน์ขาว
ประดับแขนด้วยกำไลมือและกำไลแขน
และประดับสะโพกด้วยสายสะอั้ง

ลักษณะเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่ากวีมิได้ตั้งใจให้เกิดขึ้น แต่การใช้ถ้อยคำเช่นนี้มี

ลักษณะเป็นกลุ่มข้อความที่อาจวางลงได้ตามคณะฉันทที่มีจำนวนเท่าๆ กัน

๔. การใช้คำที่มีโครงสร้างคล้ายกันวางลงตำแหน่งเดียวกัน

nrtyaprayogarahitāḥśikhino vihāya
 haṃsānupāiti madano madhurapragitān |
 muktvaḥ kadambakuṭajārjunasarjanīpān
 saptacchadānupagatā **kusumodgamaśrīḥ** || III:13 ||

กามเทพทรงผลจากฝูงนกยูงที่เลิกฟ้อนรำ
 เสด็จไปหาฝูงหงส์ที่ส่งเสียงไพเราะ
 ความงามสะพรั่งของดอกไม้บาน ผลจากต้นกระทุ่ม
 ต้นมวกเหล็ก ต้นกุ่ม ต้นรัง
 และต้นจิก ก้าวไปหาต้นตีนเป็ดน้ำ

กับ

strīṇāṃ vihāya vadaneṣu śāśāṅkalakṣmīṃ
 kāmyaṃ ca haṃsavacanāṃ maṇinūpuresu
 bandhūkakāntimadhareṣu manohareṣu
 kvāpi prayāti subhagā **saradāgamaśrīḥ** || III:25 ||

ความงามแห่งการมาของฤดูใบไม้ร่วงที่ตรึงใจ
 ทิ้งความงามของดวงจันทร์ไว้ในดวงหน้าของหญิง
 ทิ้งเสียงร้องไพเราะของหงส์ไว้ในกำไลแก้ว
 และเมื่อทิ้งความงามของดอกชบาไว้ในริมฝีปาก
 อันงามยวนใจแล้วก็จะจากไปสู่ที่อื่น

ปรากฏการณ์นี้อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ส่วนใหญ่เกิดกับฉันท์ที่อยู่ใกล้กัน อย่างไรก็ตามมี
 บางครั้งที่เกิดกับฉันท์ซึ่งอยู่คนละสรรคแต่ก็มีน้อยและเป็นระดับคำสั้นๆ อาจตั้งข้อสังเกตได้ ๔
 ประการดังนี้

๑. ปรากฏการณ์นี้อาจสนับสนุนความเห็นของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่เห็นว่าฤดูสุทวารเป็น
 งานของกาลิทาสในวัยหนุ่ม เพราะปรากฏการณ์เช่นนี้อาจเกิดขึ้นเพราะกวีไม่สามารถหาคำอื่นมาใช้
 แทนได้ ด้วยสาเหตุที่ยังไม่เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในการแต่งกวีนิพนธ์ไม่เพียงพอ

๒. การใช้ถ้อยคำ หรือรูปประโยคซ้ำๆ อาจถือได้ว่าเป็นการเน้นย้ำความคิดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
 เหมือนกับการกล่าวซ้ำย้ำความในภาษาไทย

๓. ปรากฏการณ์นี้คงจะเกิดขึ้นจากความต่อเนื่องของฉันท์ที่แต่งกวีนิพนธ์ ดังนั้นจึงมีคำซ้ำๆ
 กันอยู่ในตำแหน่งเดียวกันหรือที่มีลักษณะใกล้เคียงกันกับฉันท์ที่อีกบทหนึ่ง

๔. ปรากฏการณ์นี้อาจแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์เป็นบุคคลคนเดียวกันตลอดเรื่อง อย่างไรก็ตามก็ต้องอาศัยการเทียบเคียงอีกมาก

ข้อสังเกตเรื่องกริยาอาชยาด

๑. กวีมีกวางกริยาอาชยาดไว้ต้นบาทที่ ๔ ปรากฏการณ์นี้พบในฉันท์ทุกประเภทในฤตสุ-
หาร

๒. ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อว่าด้วยทฤษฎีริติในบทที่ ๒ ว่า กวีผู้ประพันธ์ฤตสุหารอยู่ในกลุ่ม
ไวทรรถิ เพราะใช้คำสมาสน้อย มี ศกฺขการรศ เป็นรศเอก อาจกล่าวได้ว่าสมบูรณ์ตามทฤษฎีคุณ
ประกอบกับไม่นิยมคุณประเภทที่ใช้พยัญชนะเสียงแข็ง นั้น พบว่า มีกวีนิพนธ์บางบทที่มีลักษณะ
คล้ายกวีนิพนธ์กลุ่มเถาฑิ เพราะมีใช้สมาสยาว จากการศึกษาพบว่า การใช้สมาสแปรผกผันกับการ
ใช้กริยาอาชยาด กล่าวคือพบว่า มีฉันท์บางบทที่ใช้สมาสยาวทั้งบาท แต่เมื่อปรากฏกริยาอาชยาดใน
บาทใด บาทนั้นก็มักไม่มีสมาส มีการสนธิอยู่บ้างกับกริยาอาชยาดที่แต่น้อย เช่น

raviprabhodbhinnaśiromaṇiprabho
vilolajihvādvayalīḍhamārutah |
viṣāgnisūryātapatāpitaḥ phaṇī
na **hanti** maṇḍūkakulamḥ ṭṛṣākulah || I.20 ||

งูที่แสงแก้วมณีบนหัวส่องแสงแรงกล้าด้วยแสงอาทิตย์
สุดลมด้วยลิ้นสองแฉกที่ตวัดไปมา
มันถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดด
และไฟของพิษที่อยู่ในตัวของมันเอง
มันกระหายน้ำจึงไม่ฆ่าฝูงกบ

mandānilākulitacārutarāgrasākhah
puṣpodgamapracayakomalapallavāgrah |
mattadvirephaparipitamadhuprasekaś
cittam **vidārayati** kasya na kovidārah || III:6 ||

ปลายกิ่งต้นขงโคที่แสนงามสั้นไหวในสายลม
ยอดช่ออ่อนอันอ่อนนุ่มมีดอกบานสะพรั่ง
และหมู่ผึ้งหลวงที่พากันดูดตีม้น้ำหวานอย่างคลั่งไคล้
จะไม่ทำให้ใจของใครเล่าแตกสลาย

ในสรรคที่ ๑ พรรณนาฤคฺฐรือน มีฉันท์ที่อยู่บทหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่าจะสะท้อนปรากฏการณ์ว่า
หากมีกริยาอาชยาดในฉันท์บาทใด ฉันท์บาทนั้นจะมีสมาสน้อย ดังนี้

jvalati pavanavṛddhaḥ parvatānāṃ darīṣu
sphuṭati patuninādaḥ śuṣkavamsasthalīṣu |
prasarati tṛṇamādhye labdhavṛddhiḥ kṣaṇena
glapayati mṛgavargam prāntalagno davāgniḥ || I.25 ||

ไฟป่าที่ชายป่าทำให้สัตว์ป่าเดือดร้อน
 ไฟลุกลามขึ้นด้วยแรงลม ส่องแสงโชติช่วงอยู่ในถ้ำของภูเขา
 ปะทุเสียงแหลมบนที่ราบสูงซึ่งมีต้นไม้แห้งกรอบลุกวามขึ้นในช่วงขณะ
 แล้วลามไปในกลางพงหญ้า

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๕

ถอดสํารกับวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียง

การพรรณนาถือเป็นหัวใจของวรรณคดี การพรรณนาที่เป็นหัวใจของถอดสํารนั้น คือฤดูกาลที่มีสภาพธรรมชาติ ซึ่งก็คือชีวิตของพืช สัตว์ และมนุษย์เป็นทัศนียภาพรายทาง ในวรรณคดีไทยมีการพรรณนาธรรมชาติและชีวิตเรื่อยไปจนถึงโลกทัศน์ที่มีพื้นฐานอยู่บนธรรมชาติตลอดเวลา นี่เองเป็นสิ่งสะท้อนภาพที่คนไทยมีชีวิตอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ในบทนี้จะเป็นการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างถอดสํารกับวรรณคดีไทย ๓ เรื่องที่ใช้ฤดูกาลเป็นพื้นฐานของการพรรณนา ได้แก่ ทวาทสมาสโคลงคั่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และ นิราศเดือน

กวีนิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่องนี้ ทางทฤษฎีวรรณคดีไทยถือว่าเป็นนิราศ สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายลักษณะของ นิราศ ไว้ว่า วรรณคดีที่ใช้ชื่อว่า “นิราศ” เป็นเรื่องที่กวีแต่งเพื่อพรรณนาอารมณ์เมื่อต้องจากนาง หรือนางจากไปก็อาจเกิดอารมณ์ได้เช่นกัน กวีจึงจับเอาความเศร้าเพราะร้างรัก มาเป็นแก่นของเรื่องและนำรายละเอียดในการเดินทางมาเป็นกระพี้ หรือส่วนประกอบของเรื่อง จึงปรากฏเป็นวรรณคดีนิราศขึ้น^๑ นักวรรณคดีไทย แบ่งนิราศออกเป็นประเภทต่างๆตามลักษณะการประพันธ์ เรียงลำดับตามสมัยก่อนหลัง^๒ ดังนี้

๑. นิราศคำโคลง คือ นิราศที่แต่งขึ้นด้วยโคลงตลอดเรื่องเริ่มมีขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นในสมัยแรกสุดนิยมโคลงคั่น ทั้งโคลงคั่นวิวิธมาติ และโคลงคั่นบาทกฤษณร ในสมัยต่อมานิยมโคลงสี่สุภาพด้วย นิราศคำโคลงเรื่องเด่นๆได้แก่ ทวาทสมาสโคลงคั่น กำสรวลโคลงคั่น และนิราศนรินทร์ เป็นต้น

๒. นิราศคำกาพย์ คือ นิราศที่แต่งขึ้นด้วยกาพย์ห่อโคลง คือกาพย์ยานี ๑ บท ตามด้วยโคลงสี่สุภาพ ๑ บท ตลอดเรื่อง นิราศคำกาพย์เรื่องเด่นๆได้แก่ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก กาพย์ห่อโคลงนิราศประพาศธารทองแดง

^๑ สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ ๑๕, หน้า ๕๗๘๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๘๖.

๓. นิราศคำกลอน คือ นิราศที่แต่งขึ้นด้วยกลอน นิราศคำกลอนเรื่องแรกเกิดในสมัยอยุธยาตอนปลายคือ นิราศเมืองเพชร ของหม่อมพิมเสน กวียุคต่อมานิยมแต่งนิราศคำกลอนกันอย่างแพร่หลาย นิราศเรื่องเด่นๆในสมัยหลังได้แก่ นิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับนิราศคำกลอน คือ การพรรณนาการเดินทางเริ่มไปพร้อมกับการพรรณนาอารมณ์ต่างๆและจบลงเมื่อการเดินทางสิ้นสุดลง ต่างจากนิราศในยุคแรกๆ เช่นนิราศคำโคลงที่นิยมขึ้นด้วยบทเกริ่น ชมบ้านชมเมือง และบทคร่ำครวญถึงนางเสียดก่อน

๔. นิราศลิลิต คือนิราศที่แต่งอย่างลิลิต คือใช้ร้อย สลับกับโคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่ นิราศลิลิตมีเพียงเรื่องเดียวคือ นิราศพ่ายฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖

๕. นิราศร้อยแก้ว คือนิราศที่เป็นความเรียง เช่น นิราศนครวัดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทวาทศมาสโคลงคั่นซึ่งเป็นนิราศคำโคลงถือเป็นนิราศที่เก่าที่สุด^๓ เชื่อกันว่าผู้ประพันธ์ทวาทศมาสโคลงคั่นคือพระยาวาราช ซึ่งเป็นพระโอรสที่เกิดด้วยพระสนมในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^๔ เปลื้อง ณ นคร กล่าวว่า ทวาทศมาสนับเป็นความคิดหรือประดิษฐ์กรรมใหม่ของกวี ด้วยเป็นโคลงพรรณนาความอาลัยรัก ซึ่งใช้ฤดูกาลเป็นพื้นฐานของการพรรณนา เช่น เมื่อถึงเดือนแปดก็กล่าวถึงการเข้าพรรษา การทำบุญไหว้พระในพรรษา กวีที่แต่งก็ได้ไปบำเพ็ญกุศลในเทศกาลนี้ด้วย แต่ในยามที่ไหว้พระอยู่นั้น จิตใจก็หวนรำลึกถึงนางที่รัก ที่ต้องพรากกัน^๕ จันทิชย์ กระแสสินธุ์ กล่าวว่า โคลงทวาทศมาสเป็นโคลงที่มีแนวคิดก้าวหน้าเป็นอันมากสำหรับยุคนั้น เป็นโคลงกำสรวลสวาทเรื่องแรกที่อาศัยขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีเป็นมูลฐานในการแต่งบรรยายความรัก ความอาลัย ที่ต้องจากหญิงอันเป็นที่รัก โดยเอาวันเวลาที่ผ่านไปอย่างกำสรวลโศกมารำพัน^๖ ทวาทศมาสโคลงคั่น เป็นโคลงคั่นยาว ๒๕๕ บทและจบด้วยร้อย ๑ บท รวมเป็นกวีนิพนธ์ ๒๖๐ บท

^๓ สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๕, หน้า ๕๗๘๖.

^๔ ดูรายละเอียดได้ใน ชลดา เรื่องรักกลลิลิต, วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

^๕ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช), หน้า ๑๓๑.

^๖ จันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงคั่น (พระนคร: ลักขณา ดุษฎีวิจัย, ๒๕๑๒), หน้า ๕๒.

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกซึ่งเป็นนิราศคำกาพย์ เป็นผลงานของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ พระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประพันธ์ขึ้นด้วยกาพย์ห่อโคลง คือกาพย์ยานี ๑๑ บทหนึ่ง ตามด้วยโคลงสี่สุภาพบทหนึ่ง นิราศธารโศกมีกาพย์ห่อโคลง ๘๘ บท ใช้โคลงสี่สุภาพ นำ ๒ บทและจบ ๓ บท เนื้อหาของกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกเป็นเรื่องชายที่ต้องจากหญิงคนรักไป เมื่อเห็นสิ่งต่างๆรอบตัวก็คร่ำครวญเป็นกวีนิพนธ์ มีบทนำและบทชมโฉม จากนั้นกวีก็เริ่มคร่ำครวญผ่าน เวลา วัน เดือน ถูกลมไม้ ชมกระบวนทัพ และ ชมสัตว์ การใช้กาลเวลาเป็นเครื่องพรรณนาจึงเป็นส่วนหนึ่งของนิราศเท่านั้น

นิราศเดือนอันเป็นนิราศกาลตอนเป็นกวีนิพนธ์ของ นายมี กวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เปลื้อง ณ นคร ได้จัดให้นายมีเป็นพวกนักกลอนนิราศสมัยหลังสุนทรภู่^๓ จำนวนกลอนของนายมีนั้นคล้ายกับของสุนทรภู่ที่นิยมสัมผัสในทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ แก่นเรื่องคล้ายกับนิราศอื่นๆ คือกวีมิได้อยู่ร่วมกับคนรัก แปลกว่าตรงที่ นายมีกล่าวอยู่บ่อยครั้งว่าเป็นคนอกำพเรื่องคู่ นิราศเดือนของนายมีใช้การเดินทางผ่านเวลา เริ่มต้นที่เดือน ๕ จนไปถึงเดือน ๔ ของอีกปีหนึ่ง ประพันธ์ขึ้นด้วยกลอนนิราศ ยาว ๑๕๓ บท

ชีวิตในทวาทศมาสโคลงต้น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน

ชีวิตในทวาทศมาสโคลงต้นอาจจำแนกได้เป็น ๓ กลุ่มได้เหมือนกับในฤตสุ์หารคือ พืช สัตว์ และมนุษย์ ซึ่งก็คือตัวของกวีเอง ชีวิตในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกเมื่อครวญตามเวลาเป็นชีวิตของตัวละครเอกในเรื่องซึ่งผูกพันอยู่กับกิจวัตรประจำวันและพิธีกรรมทางประเพณี ทั้งนี้คงเป็นเพราะกวีกล่าวชมไม้ ชมสัตว์ ไว้เป็นส่วนเฉพาะแล้ว ส่วนนิราศเดือน กวีผู้แต่งคือนายมีคงจะเป็นชาวกรุง ภาพที่สะท้อนให้เห็นในนิราศเดือนจึงเป็นภาพของชุมชน ชีวิตมนุษย์ผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีอยู่มาก กล่าวถึงธรรมชาติน้อย นายมีมักตั้งประเพณีหรือวิถีชีวิตคนมากกว่าถึงเสมอ

การพรรณนาในทวาทศมาสโคลงต้น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และ นิราศเดือน

ในการพิจารณานิราศทั้ง ๓ เรื่องเทียบกับฤตสุ์หาร จะใช้หลัก ๒ ประการที่ได้ใช้พิจารณาฤตสุ์หารมาแล้วในบทก่อน ได้แก่

^๓ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย, หน้า ๔๕๕-๕๐๐.

๑. การลำดับความ

๒. การใช้ถ้อยคำ

๑. การลำดับความ

การลำดับความในทวาทสมาสโคลงสั้น และนิราศเดือนนั้น เป็นไปตามการลำดับเวลาอย่างปกติ คือเริ่มการพรรณนาในเวลาที่ยุคใหม่อย่างไทย คือเริ่มต้นด้วยเดือน ๕ และจบลงด้วยเดือน ๕ กับเดือน ๔ ตามลำดับ ส่วนกาพย์ห่อโคลงนิราศประพาสธารโศกนั้น พรรณนาอาศัยเวลาอย่างละเอียดตั้งแต่หน่วยเล็กไปหาหน่วยใหญ่ กล่าวคือตั้งแต่เวลานับเป็นโมงอันเริ่มที่ ๖ โมง พรรณนาเป็นวันเริ่มที่วันอาทิตย์ พรรณนาเป็นเดือนเริ่มต้นที่เดือน ๕ พรรณนาเป็นฤดูเริ่มต้นที่ฤดูร้อน และพรรณนาเป็นปีเริ่มตั้งแต่ปีชวดเรื่อยไปจนจบที่ปีกุน แม้ว่าการพรรณนาจะจำแนกเวลาเป็นต่างๆ แต่จะเห็นได้ว่าการลำดับเวลานั้นเป็นวิธีการลำดับอย่างทั่วไป มิได้เหมือนกับกวีผู้ตั้งใจเริ่มการพรรณนาในฤดูร้อน เพื่อให้เวียนไปจบที่ต้นปีของอินเดียคือฤดูใบไม้ผลิเพราะเป็นเวลาที่ธรรมชาติงดงามและคนเป็นสุข

แม้การลำดับความในกวีนิพนธ์ไทยทั้ง ๓ เรื่องจะปรากฏเป็นไปตามการลำดับอย่างทั่วไป แต่การที่ทวาทสมาสจบลงในเดือน ๕ นั้นมีประเด็นที่สมควรกล่าวถึง ว่าด้วยเหตุใดกวีจึงกล่าวถึงเดือน ๕ ซ้ำเมื่อตอนจบเรื่อง ดวงมน ปริบูรณ์ ผู้ศึกษาเรื่อง ความงามในทวาทสมาส กล่าวว่า หัวใจของอารมณ์สะท้อนใจในทวาทสมาส ก็คือความร้อนอย่างรุนแรงที่แผ่ตัวอยู่ทุกขณะและแทบจะทุกหนทุกแห่งที่กวีมองเห็นหรือเหยียบย่างเข้าไป^๔ แม้จะกล่าวถึงเดือนที่มีอากาศเย็นซึ่งอาจจะดับความร้อนได้ แต่ในทัศนะของกวี ความเย็นไม่อาจหักล้างความร้อนได้เลย กลับเสริมอำนาจนั้นให้เด่นขึ้น ความร้อนที่วาทนี้ก็คือความร้อนออกร้อนใจเพราะความพลัดพรากจากคนรัก

ในการพรรณนาฤดูร้อนของทวาทสมาสนั้น กวีนิยมใช้การกล่าวเกินจริง กวีใช้ภาพพจน์การแตกทำลายของโลก ดวงมน ปริบูรณ์ กล่าวว่า การเริ่มต้นเรื่องและจบลงด้วยฤดูร้อนเช่นนี้ทำให้กวีมีโอกาสกล่าวถึงกลีบบรรลัยได้ถึง ๒ ครั้ง ทำให้เห็นได้ว่ากวีผูกพันกับความร้อนของ

^๔ ดวงมน ปริบูรณ์, ความงามในทวาทสมาส (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑๔.

ไฟบรรลัยกัลป์ซึ่งก็หมายถึงความทุกข์เพราะพลัดพรากจากคนรักนั่นเอง^๕ แท้จริงแล้วเราไม่อาจทราบได้ว่ากวีพลัดพรากจากคนรักหรือไม่ แต่เมื่อมองกวีนิพนธ์ในแง่ผลงานศิลปะอันมีการสำแดงอารมณ์เป็นสำคัญแล้ว จะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงความร้อนระอุที่สัมพันธ์กับอารมณ์ของกวีถึง ๒ ครั้ง เป็นความพยายามที่จะส่งสารคืออารมณ์ซึ่งเหมือนกับฤดูสุก ทว่าในทิวาทสมาสเป็นอารมณ์โศกรุนแรงของกวีไปยังผู้อ่าน แต่ในฤดูสุกอารมณ์ที่ต้องการสื่อคือความสุข ดังกล่าวไว้แล้วในบทว่าด้วยชีวิตและการพรรณนาในฤดูสุก

๓. การใช้ถ้อยคำ

ดวงมน ปริปุณณะ ในการศึกษาเรื่องความงามในทิวาทสมาสกล่าวไว้ในทิวาทสมาสปรากฏภาพพจน์ที่น่าสนใจ ๓ ชนิด^๖

๑. ภาพพจน์แสดงความร้อนกับความเย็น
๒. ภาพพจน์แสดงความเคลื่อนไหว
๓. ภาพพจน์แสดงสี

ภาพพจน์เป็นปฏิกริยาขั้นหนึ่งของผู้อ่าน ปฏิกริยาขั้นนี้จะนำไปสู่ปฏิกริยาขั้นต่อไป คือ ความคิด อารมณ์สะเทือนใจ และทัศนคติ ภาพพจน์ก็คือภาพในจินตนาการที่เกิดจากภาพที่ปรากฏ เพราะคำ (verbal images) ภาพพจน์ไม่จำเป็น ต้องเลียนแบบความรู้สึกตราบที่ภาพพจน์นั้นสามารถชักนำความคิดและเร้าอารมณ์สะเทือนใจได้ ลักษณะของภาพพจน์ก็คือพลังที่จะก่ออารมณ์สะเทือนใจ ภาพพจน์ที่มีรูปร่างต่างกันอาจก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างเดียวกันได้^๗

ในบรรดาภาพพจน์ทั้งสาม ภาพพจน์ที่แสดงความร้อนกับความเย็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความร้อนอย่างรุนแรงที่แผ่ดวงอยู่ทุกขณะ เป็นหัวใจแห่งอารมณ์สะเทือนใจในทิวาทสมาส สิ่งที่

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^๖ ดวงมน ปริปุณณะ, ความงามในทิวาทสมาส, หน้า ๑๑๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

แสดงออกถึงความร้อนระอุที่อยู่ภายในอย่างหนึ่งก็คือน้ำตา แท้จริงแล้วน้ำและไฟเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกัน เป็นตัวแทนของความเย็นและความร้อน แต่ในทวาทศมาสราวกับว่าน้ำตาและไฟเป็นสิ่งเดียวกัน^{๑๒}

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าน้ำตาเป็นตัวแทนของอารมณ์ โศก แต่การผูกความเศร้าโศกไว้กับความร้อนเช่นนี้เป็นลักษณะที่ปรากฏในฤดูสัหารด้วยเช่นกัน

asahyavātodghatareṇumaṇḍalā
pracaṇḍasūryātapatapitā mahī |
na śakyate draṣṭumapi pravāsibhiḥ
priyāvīyogānaladagdhamānasāiḥ || I.10 ||

ชายที่จากบ้านมาใจเร่าร้อนด้วยไฟคือการพลัดพรากจากคู่รัก
ไม่สามารถแม้แต่จะมองดูพื้นดินที่ร้อนระอุด้วยแสงแดดที่แผดกล้า
และมีฝุ่นฟุ้งกระจายด้วยแรงลม

ในฤดูสัหาร เราอาจมองว่าความเย็นปรากฏอยู่ในรูปของความเย็นของอากาศ กวีได้อาศัยการกล่าวถึงอากาศร้อนและเย็นซึ่งตรงกันข้ามกันแต่ส่งผลเช่นเดียวกัน กล่าวคือในเวลากลางคืนที่มีอากาศเย็น แสงพระจันทร์ก็กลับแผดเผาหญิงที่ต้องพลัดพรากจากความรัก ดังนี้

netrotsavo hṛdayahārimarīcimālah
prahlādakah śisīrasīkaravārivarsī |
patyurviyogaviṣadigdhasarakṣatānām
candor dahatyatitarām tanumanīganānām || III:9 ||

พระจันทร์ผู้เป็นความเปลวใจ มีดวงมาลาคือรัศมีอันตราตรึงใจ
เป็นสาเหตุแห่งความเบื่อบาน และโพรยปรายละอองน้ำเย็นนั้น
ย่อมแผดเผาร่างของหญิงให้เร่าร้อนทุรนทุราย
ด้วยศรอาบยาพิษแห่งการพลัดพรากจากสามีอย่างรุนแรงยิ่ง

นี่สอดคล้องกับผลการศึกษาความงามในทวาทศมาสที่ว่า ความเย็นไม่อาจจะหักล้างอำนาจความร้อนได้เลย กลับเสริมอำนาจนั้นให้เด่นขึ้น^{๑๓} ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก มีความคิดที่ว่าความเย็น ไม่อาจจะหักล้างความร้อนด้วยเช่นกัน ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงครวญในฤดูร้อนว่า

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

ฤๅษีคิมหันต์	สาวโหมสวรรค์ที่สูญหาย
ร้อนรนสแกนร่างกาย	ชายนั่งนอนหอนฤๅษี ๑
ฤๅษีตรีเศวตร้อน	โลกา
โหมสวรรค์พรม โสกา	พีแค้น
เรียมร้อนอรกายา	ชลแซ่
นอนนั่งคลั่งคลั่งแก้ว	กายร้อนฤๅษี ๑ ^{๔๔}

จะเห็นได้ว่าในเวลาที่ยืนกาย ตัวเอกของเรื่องกล่าวถึงการแช่น้ำเพื่อเป็นการดับร้อน แต่ด้วยความร้อนใจเพราะ “โหมสวรรค์พรม โสกา พีแค้น” ทำให้ความร้อนไม่อาจคลายลงได้

การแสดงอารมณ์คร่ำครวญที่ปรากฏในนิราศเดือนมิถุนายนประเพณีเป็นสำคัญ ไม่ค่อยปรากฏว่าตัวเอกของเรื่องต้องเดือดเนื้อร้อนใจเหตุเพราะอากาศแต่อย่างใด การแสดงกล่าวถึงความร้อนที่อยู่ภายในเป็นไปตามความหมายที่ปรากฏในภาษาไทยทั่วไป มิได้มีนัยสำคัญกับสภาพอากาศ ตัวอย่างเช่นกลอนจากเดือนแปด

โอ้ไหนจะได้สมอารมณ์รัก	ใครช่วยซักฉันจะไหว้ให้หัวหมุน
ยิ่งร้อนใจในคอกให้หมอดู	ว่าซักคูนักหนายิ่งอาดูรฯ

ข้อควรพิจารณาอีกประการหนึ่งในการเทียบเคียงฤๅษีกับวรรณคดีไทยที่มีลีลาใกล้เคียงกัน ก็คือ การพรรณนาในฤๅษีอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติโดยแท้จริง ทั้งนี้คงเป็นเพราะกวีใช้ฤๅษีเป็นตัวตั้ง แต่ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยทั้งสามเรื่องจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะร่วมของวรรณคดีทั้งสามนั้น คือการที่กวีอาศัยประเพณีเพื่อถ่ายทอดอารมณ์และบอกแก่ผู้อ่านว่าบัดนี้เวลาได้ล่วงเลยผ่านไป แล้วเพียงไรทั้งสิ้น การอาศัยกิจกรรมทางประเพณีเป็นเครื่องบ่งเวลาเช่น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการหมุนเวียนที่ต่างจากฤๅษีโดยสิ้นเชิง เพราะการเปลี่ยนแปลงซึ่งแสดงให้เห็นในฤๅษีเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ ทั้งสภาพอากาศที่เป็นฝ่ายเหตุและสิ่งแวดล้อมอันเป็นฝ่ายผล การพรรณนาในวรรณคดีไทยสามเรื่องนี้ มีประเพณีต่างๆ เป็นแกน ตามตารางต่อไปนี้

^{๔๔} นิราศธารโศก: ๖๘

ตารางที่ ๔ แสดงประเพณีแต่ละเดือนในทวารวดีโคลงดั้น ภาพย่อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน^{๑๕}

เรื่อง เดือน	ทวารวดี	นิราศธารโศก	นิราศเดือน
เดือน ๕	-	สงกรานต์	สงกรานต์
เดือน ๖	ฤดูไถนา	พิธีจรดพระนังคัลแรกนา- ขวัญ	แต่งงาน โคนจุก แรกนา
เดือน ๗	-	-	สลากภัต
เดือน ๘	เข้าพรรษา	เข้าพรรษา	เข้าพรรษา
เดือน ๙	-	-	-
เดือน ๑๐	-	พิธีสะพาน	วันสารท
เดือน ๑๑	แข่งเรือ	พิธีแข่งเรือ	กฐิน
เดือน ๑๒	พิธีไล่ชด พิธีชักโคม พิธีจองเปรียง	พิธีลอยโคม	ลอยกระทง
เดือนอ้าย	เล่นว่าว พิธีตรียัมปวาย	พิธีว่าว	-
เดือนยี่	พิธีถวายน้ำสังข์ พิธีมูรธาภิเษก มหรสพสมโภชพระนคร	พิธีตรียัมปวาย	-
เดือน ๓	พิธีส่งพระไพสพ พิธีชานยเทาะห์	พิธีชานยเทาะห์	-
เดือน ๔	พิธีพุทธ ใสบาดร ฟัง ธรรม	พิธีตรุษถวายน้ำขาวบิณฑ์	-

^{๑๕} ปรับปรุงจาก

рінฤทัย สัจพันธุ์, นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น. (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิตสาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปี), หน้า ๘๔-๘๕.

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่ากวีนิพนธ์ไทยที่ใช้กาลเวลาเป็นแกนของเรื่องเห็นนี้ มองเห็นกาลเวลาว่า หมายถึงประเพณีต่างๆ มิใช่การผันแปรทางธรรมชาติโดยตรง จะพรรณนาธรรมชาติอยู่บ้างแต่ก็เป็นรอง ซึ่งต่างจากกตุสสารอันมีธรรมชาติและชีวิตตามธรรมชาติเป็นหลักในการพรรณนา ดูเหมือนว่าในบรรดาวรรณคดีสามเรื่องนี้ ทวาทศมาสโคลงสั้นจะกล่าวถึงธรรมชาติไว้มากที่สุด อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่มีได้อาศัยเกณฑ์ทางเวลาเช่นนี้ อาจพบว่ามีการพรรณนาธรรมชาติที่ดีเด่นกว่า

ลีลาการแสดงออกของวรรณคดีไทยสามเรื่องนี้ อาจแตกต่างกันบ้างตามปัจจัยบางประการเช่น ความนิยมในแต่ละยุคสมัย กล่าวคือ ทวาทศมาสโคลงสั้นเป็นงานนิพนธ์ในสมัยอยุธยาตอนต้น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกเป็นงานนิพนธ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และนิราศเดือนเป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีผลต่ออันตลักษ์ณ์เป็นสำคัญ ปัจจัยด้านผู้ประพันธ์ กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ทวาทศมาสโคลงสั้นและกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เป็นบุคคลในราชสำนักจึงกล่าวถึงพระราชพิธีมาก ส่วนผู้ประพันธ์นิราศเดือนเป็นสามัญชนจึงดูเหมือนว่าใกล้ชิดกับประเพณีของสามัญชนและชีวิตชาวบ้านมากกว่า เป็นต้น ซึ่งการพรรณนาพิธี การละเล่น และประเพณีต่างๆมิได้ปรากฏในกตุสสารเลย

อย่างไรก็ตามดังกล่าวข้างต้นแล้วว่าวรรณคดีไทยประเภทนิราศนั้นเอาความเศร้าเพราะร้างรักมาเป็นแก่นของเรื่องและนารายละเอียดในการเดินทางมาเป็นกระพี้ จุดประสงค์ของวรรณคดีนิราศจึงต่างจากกตุสสารโดยสิ้นเชิง เมื่อพิจารณาภาพพจน์แสดงความรู้สึกอันไหวและภาพพจน์แสดงสีในทวาทศมาสที่ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ของสภาพจิตใจอันว่าวุ่นทวนทวยร้อนและอารมณ์สะเทือนทั้งสิ้น^{๑๖} เช่นเดียวกับ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกและนิราศเดือนที่มุ่งให้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของวรรณคดีนิราศซึ่งมีอารมณ์โศกเป็นสำคัญ ในกตุสสารจะพรรณนาให้เกิดความรู้สึกโศกเมื่อแสดงความพลัดพรากซึ่งเป็นเพียงลักษณะ ๑ ใน ๒ ประการของความรักตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งทำให้วรรณคดีไทยสามเรื่องนี้แตกต่างจากกตุสสารโดยสิ้นเชิง เพราะกตุสสารเป็นวรรณคดีที่วางโครงเรื่องให้แวดล้อมไปด้วยความสุข

อย่างไรก็ตามวรรณคดีไทยทั้งสามเรื่องได้นำเสนอชีวิตอันมีอารมณ์ที่เป็นอิสระจากการผันแปรของเวลาเช่นเดียวกับกตุสสาร ดังที่แสดงไว้ข้างต้น

^{๑๖} ดวงมน ปรปฐณะ, ความงามในทวาทศมาส , หน้า ๑๒๐ และ ๑๓๐.

บทที่ ๖

ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

ข้อสรุป

กตุสัหารเป็นกวีนิพนธ์ประเภทลำนำดังที่เรียกในภาษาสันสกฤตว่า ชันชกาทย์ เชื่อกันว่าเป็นบทประพันธ์ของกาลีทาสกวีที่มีชีวิตอยู่ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๔ เมื่ออยู่ในวัยหนุ่ม แต่ก็มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเห็นว่าเป็นงานของกวีท่านอื่น ซึ่งยังเป็นเรื่องที่ยังหาข้อสรุปไม่ได้ อย่างไรก็ตาม กตุสัหารเป็นงานที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ จึงไม่จำเป็นที่จะต้องอ้างอิงเกียรติคุณของกาลีทาสเพื่อเรียกร้องผู้อ่านเลย

กตุสัหารประพันธ์ขึ้นด้วยฉันทลักษณ์ ๗ ชนิด ได้แก่ อินทรวัชรา อุเปนทรวัชรา อุปชาติ วัศสธะ วสันตติลกา มาลินี สารทูลวิกริทธิตะ มีอสังการด้านต่างๆ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ดีเด่นด้วยอรรถาสังการประเภทสวภาโวคติ คือการพรรณนาธรรมชาติตามจริง มีคุณเกือบทุกชนิดตามทฤษฎีคุณ มีศตุงการรสเป็นรสเอก เมื่อพิเคราะห์ตามกลุ่มนักวรรณคดีฝ่ายรีติ คือทฤษฎีที่ว่าด้วยลีลาการประพันธ์ กตุสัหารอยู่ในกลุ่มกวีนิพนธ์แบบไวทรรภี

กตุสัหารแบ่งออกเป็น ๖ สรรค ตามกตุทั้ง ๖ ของอินเดียฝ่ายเหนือ ทว่าพรรณนาโดยเริ่มต้น สรรคที่ ๑ ในกตุร้อนเพื่อให้จบสรรคที่ ๖ ในกตุใบไม้ผลิ ซึ่งเป็นเวลาที่ธรรมชาติงดงามและสรรพชีวิตเป็นสุข กวีพรรณนาโดยกล่าวถึงสิ่งมีชีวิต ๓ กลุ่ม ได้แก่ พืช สัตว์ และมนุษย์ กตุกาลมีอิทธิพลโดยตรงต่อสิ่งมีชีวิตดังกล่าว แม้ธรรมชาติรอบตัวที่แปรผันไปจะทำให้พืชและสัตว์ดำรงชีวิตต่างกันไปในแต่ละกตุ แต่สำหรับมนุษย์นั้นธรรมชาติมีอาจเปลี่ยนแปลงความทุกข์สุขอันเกิดแต่ความพลัดพรากและการได้อยู่ร่วมกันกับคนรักได้เลย ดังจะเห็นได้ว่า คนที่อยู่พร้อมหน้ากับคนรักสามารถอยู่ท่ามกลางอากาศร้อนระอุได้เพราะจิตใจเป็นสุข ต่างจากคนที่ทุกข์เพราะต้องพรากจากคนรัก ที่แม้ในกตุใบไม้ผลิซึ่งอากาศสบาย ธรรมชาติงดงาม ก็มีอาจทนอยู่ได้อย่างเป็นสุขเลย การพรรณนาในกตุสัหารใช้การลำดับความในเรื่องให้แวดล้อมไปด้วยความสุข นอกจากนี้คำศัพท์ยังมุ่งให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงความร้อนความเย็น สี กลิ่น เสียง กายสัมผัส อากาและรูปทรงซึ่งเป็นการพรรณนาธรรมชาติเป็นหลัก แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติในกตุสัหารก็คือชีวิตของพืช สัตว์ และมนุษย์นั่นเอง

เมื่อพิจารณาความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตในฤดูहारแล้วจะพบว่า พืชและสัตว์ในฤดูहार ล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจของธรรมชาติอย่างไม่อาจขัดแย้งได้ ธรรมชาติเป็นสิ่งที่บังคับให้ชีวิตพืชและสัตว์เป็นไปด้วยประการต่างๆ ทั้งในทางบวกและลบ เมื่อพิจารณาฤดูहारในแง่ของวรรณคดีที่มุ่งนำเสนอความสุข ในฤดูแต่ละฤดู กวีได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงทั้งพืชและสัตว์ชนิดที่เป็นตัวแทนของความสุขในเวลานั้นๆ กวีกล่าวถึงพืชดอกที่ออกดอกสะพรั่งเต็มต้น เช่นเดียวกับพืชล้มลุกเช่นข้าวสาลีที่กวีกล่าวถึงแทบจะทุกฤดู กวีกล่าวถึงสัตว์ที่อยู่ในฤดูผสมพันธุ์ เพื่อแสดงออกถึงความรักที่เผยโฉมออกมาในธรรมชาติ ซึ่งการปรากฏของพืชและสัตว์โดยนัยนี้ล้วนมีฤดูกาลที่หมุนเวียนไป เป็นปัจจัย

การดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น โดยทั่วไปย่อมประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ มากมาย ซึ่งกวีได้นำเสนอภาพชีวิตต่างๆ ไปของคนที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของฤดูกาลไว้ด้วย แต่ที่อาจกล่าวได้ว่ากวีตั้งใจนำเสนอไว้เป็นพิเศษคือ ชีวิตมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับความรัก กวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงชีวิตมนุษย์ในฤดูहारได้อาศัยการพรรณนาชีวิตที่เกี่ยวข้องด้วยอารมณ์รัก คนที่เป็นสื่อถ่ายทอดอารมณ์มีทั้ง ชายหญิงที่อยู่ร่วมกัน และชายหญิงที่ต้องมีอันมาพลัดพรากจากกัน ซึ่งทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า สโกค และ วิปฺรลมภ ตามลำดับ จากการศึกษาพบว่าโดยนัยแห่งฤดูहार สิ่งสำคัญในชีวิตมนุษย์คือความรัก ยิ่งกว่านั้นความทุกข์ทางใจมีอำนาจเหนือความทุกข์ทางกาย ฤดูहारยังได้เสนอความรักที่เป็นอิสระจากธรรมชาติและปัจจัยอื่นๆ กล่าวคืออารมณ์ของมนุษย์มิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติที่แปรเปลี่ยนไป เพราะเมื่อธรรมชาติโหดร้าย เช่นในฤดูร้อน แม้คนจะยังมีชีวิตอยู่ได้ แต่ทว่าแทบจะมอดไหม้ลงไปเพราะไฟในหัวใจของตนเอง และเมื่อยามธรรมชาติดั่งดงามเช่นในฤดูใบไม้ผลิ ชายที่ต้องจากคนรักเดินทางไปไกล ก็กลับคร่ำครวญหวนไห้อย่างรุนแรง

อลังการสวภาโวคติเป็นอลังการหลักของฤดูहार เพราะกวีมุ่งพรรณนาธรรมชาติเป็นสำคัญ แต่กวีมิได้ละเลยที่จะนำเสนอเสียง กลิ่นและ กายสัมผัสด้วย เมื่อกวีต้องการให้เห็นภาพ กวีใช้ศัพท์พาลังการอุปมาและรูปกะเป็นหลัก เมื่อกวีกล่าวถึง เสียง กลิ่น และกายสัมผัส กวีใช้การพรรณนาไปตามจริง มิได้ใช้อุปมาและรูปกะ เหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนี้อาจได้แก่การที่เสียง กลิ่น และความร้อนความเย็นไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน การใช้อุปมาและรูปกะประกอบจึงทำได้ยาก รูปทรงเป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ตา เช่นเดียวกับสี ทว่ารูปทรงในฤดูहारไม่หลากหลาย การกล่าวถึงรูปทรงจึงอาจไม่จำเป็นต้องใช้อุปมาและรูปกะให้เห็นภาพในลักษณะต่างๆ เมื่อพิจารณาหาคำศัพท์ที่แสดงรูปทรงจะพบว่า รูปทรงทั้งสิ้นในฤดูहारเป็นรูปทรงกลมและโค้ง อันเป็นรูปทรงที่มีพื้นฐานมาจากธรรมชาติ ไม่เพียงแต่ความงามของต้นไม้ใบหญ้า แต่ทัศนคติต่อความงามของมนุษย์ก็ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติด้วย

วรรณคดีไทยที่มีลักษณะคล้ายกับอุตุสัหารมี ๓ เรื่อง ได้แก่ ทวาทศมาสโคลงคั่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน ทวาทศมาสโคลงคั่น พรรณนาอาศัยเดือนทั้ง ๑๒ เริ่มจากเดือน ๕ ซึ่งเป็นเวลาเริ่มต้นปีของไทยโบราณ กล่าวถึงธรรมชาติของพืชและสัตว์ ขนบธรรมเนียมประเพณีของมนุษย์ และที่สำคัญคือผู้อารมณ์โศกเพราะพลัดพรากจากหญิงคนรักไว้กับการพรรณนาโดยตลอด กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พรรณนากาลเวลาเป็นส่วนหนึ่งของเรื่อง ร่วมกับการพรรณนาธรรมชาติอื่นๆ เช่น พืช สัตว์ ประเพณี กระบวนทัพ เป็นต้น กวีแจกแจงเวลาออกเป็นหน่วยย่อยๆ แล้วพรรณนาความจากหน่วยเวลาที่เล็กที่สุด คือ ชั่วโมง ไปสู่ วัน เดือน ฤดู และปี ตามลำดับ ระหว่างที่พรรณนากาลเวลา กวีได้ผู้อารมณ์ถวิลหานางที่รักไปตลอด นิราศเดือน ใช้เดือนทั้ง ๑๒ ในรอบปีเป็นพื้นฐานของการพรรณนาโดยเริ่มจากเดือน ๕ เช่นเดียวกับทวาทศมาสโคลงคั่น ทว่ากล่าวถึงชีวิตมนุษย์ ที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีหมุนผ่านไปตลอดปีเป็นหลัก ผนวกเข้ากับอารมณ์ความรู้สึกที่โหยหาหญิงคนรักของกวี วรรณคดีไทยทั้งสามเรื่อง มีส่วนคล้ายอุตุสัหารอยู่บ้าง แต่ต่างจากอุตุสัหารในประเด็นต่อไปนี้คือ

๑. กล่าวคือผู้ประพันธ์อุตุสัหารมิได้พรรณนาเรื่องราวโดยมีพื้นฐานอยู่บนอารมณ์ความรู้สึกของตนเอง ความทุกข์ความสุขทั้งหลายที่ปรากฏล้วนเป็นภาพที่กวีได้พบเห็นมา แล้วจึงเรียงร้อยถ้อยคำลงเป็นกวีนิพนธ์

๒. วรรณคดีไทยทั้งสามมองเห็นกาลเวลาว่าหมายถึงประเพณีต่างๆ มิใช่การผันแปรทางธรรมชาติโดยตรง จะพรรณนาธรรมชาติอยู่บ้างแต่ก็เป็นรอง ซึ่งต่างจากอุตุสัหารที่พรรณนาอาศัยฤดูกาลอันเป็นการผันแปรของธรรมชาติโดยตรง

๓. อุตุสัหารเป็นวรรณคดีที่วางโครงเรื่องให้แวดล้อมไปด้วยความสุขซึ่งต่างจากนิราศที่เอาความเศร้าเพราะร้างรักมาเป็นแก่นของเรื่อง

ข้อเสนอแนะ

ขันทกาพย์ เป็นกวีนิพนธ์ขนาดสั้นที่งดงามด้วยประการต่างๆ นอกจากอุตุสัหาร ยังมีกวีนิพนธ์ประเภทขันทกาพย์อีกหลายเรื่องที่น่าสนใจศึกษาในแง่มุมต่างๆ นอกจากการพรรณนาที่มีทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตวางหลักไว้แล้ว โลกทัศน์ของกวียังเป็นสิ่งที่น่าศึกษาวิเคราะห์อย่างยิ่ง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กุสุมา รัศยมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๔.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาส โคลงดั้น. พระนคร: ลักขณา ดุษฎีวิจัย, ๒๕๑๒.

ชลดา เรื่องรักลิลิต. วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ดวงมน ปริบูรณ์. ความงามในทวาทศมาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ทัศนีย์ สีนสกุล. “เงาปัญหาศึกษา : ถิ่นรัก ๕๐ บทของโจร?. ใน คือคู่มาสรรเสกคุณ.

กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ทัศนีย์ สีนสกุล. ศตวรรษที่ยี่สิบ : วิทยานิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤทธิ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ทัศนีย์ สีนสกุล. อมรุตกะของกวีอมร. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

บารบประไพภย์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา. โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

ประเทือง ทินรัตน์. ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่าง ๆ.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, มปป.

พิทาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. พระนลคำฉันท์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๑.

รัตนฤทัย สัจพันธ์. นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

วิสุทธ์ บุญกุล. “เดือนและฤดูในวรรณคดีสันสกฤต” บาลีสันสกฤตวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วิสุทธ์ นุษยกุล. วิสุทธ์นิพนธ์. กรุงเทพมหานคร: ธเนศวรการพิมพ์, มปป.
 สักดิ์ศรี เข้มแน่นดา. สักดิ์ศรีนิพนธ์. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, มปป.
สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. เล่ม ๑๕.
 สุนทรภู. วรรณคดีบางเรื่องของ สุนทรภูและ นายมี. พระนคร: โรงพิมพ์บริษัทคณะช่าง, ๒๕๐๔.
 (พิมพ์ในงานฉาปนกิจศพ นางศรฤทธิธรรณชัย(มาลัย ทศานนท์) ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๔)

ภาษาอังกฤษ

Apte, Vaman Shivaram. The Practical Sanskrit-English Dictionary. Revised and Enlarged ed.. Delhi :
 Motilal Babarsidass, 2003.
 Banerji, Sures Chandra. A Companion to Sanskrit Literature. Delhi: Motilal, 1971.
 Basham, A.L. The wonder that was India : survey of the culture of the Indian sub-continent before the
 coming of the Muslims. London : Sidwig and Jackson, 1961.
 Bhamaha. Kavyalankara of Bhamaha. edited with English Translation and Notes P.V. Naganatha
 Sastry. Delhi : Motilal Banarsidass, 1991.
 Dharmakumarsinhji .R.S. Sixty Indian Birds. New Delhi : Ministry of information and
 brodcasting, Government of India, 1972.
Encyclopedia Britanica. Vol.9.
 Joyser, G.R. Bhoja's Sringara Prakasha. Mysore : The Cornation Press, 1963.
 Kale M.R. The Ritusamhara of Kalidasa. 2nd ed.. Delhi : Motilal Banarsidas, 1967.
 Kale, M.R. Kumarasambhava of Kalidasa. Delhi : Motilal Banarsidas, 2004.
 Kane, P.V. History of Sanskrit Poetics. Delhi : Motilal Banarsidass, 1998.
 Keith, Berriedale A. A History of Sanskrit Literature. London : Oxford University Press, 1953.
 Lahiri, P. C.. Concept of Riti and Guna in Sanskrit poetics : in their historical development. New
 Delhi : Oriental Books Reprint Corp., 1974.
 Liebert, Gosta. Iconographic Dictionary of The Indian Religions. Leiden: E.J.Brill, 1976.
 Macdonell, Arthur A. A History of Sanskrit Literature. New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1972.

- Monier-Williams, Monier. A Sanskrit-English Dictionary : etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages. Delhi : Sri Satguru Publications, 1993.
- Monier-Williams, Monier. Sakootala or the lost ring : an Indian drama tr. into English prose and verse from the Sanskrit of Kalidasa. New Delhi : Tulsi Pub. House, 1979.
- Natyasastra : text with introduction, English translation and indices in four volumes, Delhi : Nag Publishers, 1998.
- Sandahl, Stella. “The Rtusamhara – A Different Approach” in Rivista delgi Studi Orientali. vol.LXXV. Roma : 2002.
- The New Encyclopaedia Britannica Macropaedia Vol.9.
- Visvanatha Kaviraja. The Sahityadarpana : (paricchedas I, II, X arthalankaras) with exhaustive notes mahamahopadhyaya. Delhi : Motilal Banarsidass, 1995.
- Warder, A.K. Indian Kavya Literature. Vol.3. Delhi : Motilal Banarsidass, 1989.
- Winternitz, M. A History of Indian Literature. Vol.3 pt.1 Translated by Subhadra Jha. 2nd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.
กฤตสาร
ต้นฉบับและคำแปล

สรรกที่ ๑

pracaṇḍasūryaḥ spr̥haṇīyacandramāḥ
sadāvagahakṣamavārisamcaryaḥ |
dināntaramyo `bhyupaśāntamanmatho
nidāghakālo `yamupāgataḥ priye ||I.1||

ยอดรัก ถึงฤดูร้อนแล้ว
ดวงตะวันร้อนแรง ดวงจันทร์นำปรารถนา
สระน้ำเหมาะสำหรับการอาบน้ำได้ตลอดเวลา
ยามเย็นน้ำรื่นรมย์และอารมณ์รักก็สงบลง

niśāḥ śaśāṅkakṣatanilarājayaḥ
kvacidvicitraṃ jalayantramandiram |
maṇiprakāraḥ sarasaṃ ca candanam
śucāu priye yānti janasya sevyatām ||I.2||

ยอดรัก ในฤดูร้อนคนหาความสำราญจากยามค่ำ
ที่มีดวงจันทร์ขจัดความมืดห้องอาบน้ำสวยงามที่มีฝักบัว
แก้วมณีหลากหลายชนิด และไม้จันทร์ที่ชุ่มน้ำ

suvāsitaṃ harmyatalaṃ manoharaṃ
priyāmukhocchvāsavikampitaṃ madhu |
sutantrigītaṃ madanasya dīpanaṃ
śucau niśīthe `nubhavanti kāmīnaḥ || I.3 ||

ยามค่ำในฤดูร้อน
หมวยที่มีคุ้รักแสวงหาความบันเทิงสุข
จากดาดฟ้าสวยงามที่อบร่ำด้วยกลิ่นหอม
เหล้าองุ่นที่กระเพื่อมไหวด้วยแรงลมหายใจ
จากปากของหญิงคุ้รัก
และเสียงเพลงไพเราะที่เราอารมณ์รัก

nitambabimbāiḥ sadukūlamekhalāiḥ
stanāiḥ sahārābharaṇāiḥ sacandanāiḥ |
śíroruhāiḥ snānakaśāyavāsītāiḥ
striyo nidāghaṃ śamayanti kāmīnaṃ || I.4 ||

บรรดาหญิงทั้งหลายบรรเทาความร้อนของคุ้รักให้คลายลง
ด้วยสะโพกกลมกลิ้งที่ประดับด้วยผ้าไหมและเข็มขัด
ด้วยทรวงอกที่อบร่ำด้วยผงจันทร์และประดับสร้อยไข่มุก
และด้วยผมที่ชะโลมน้ำหอมในยามอาบน้ำ

nitāntalākṣārasaragarañjitāih
 nitambinīnām caraṇāih sanūpurāih |
 pade pade haṃsarutānukāribhir
 janasya cittam kriyate samanmatham || I.5 ||

เท้าของหญิงผู้มีสะโพกงามย่อมครึ่งสีแดงอย่างหนา
 และสวมกำไลเท้าที่ส่งเสียงเลียนเสียงร้องของหงส์นั้น
 กระทำให้ใจของชายตกอยู่ในห้วงรัก

payodharāścandanapanākarcitās
 tuṣāragāurārpitahārasekharāh |
 nitambadeśāsca sahemamekhalāh
 prakurvate kasya mano na sotsukam || I.6 ||

ทรวงอกที่ชะโลมด้วยกระแจะจันทน์ซึ่งที่ยอดดอก
 มีสร้อยไข่มุกขาวทาบอยู่ และสะโพกที่คาดสายสะอั้งทองคำนั้น
 จะไม่ทำให้ใจของชายใดบังเกิดความปรารถนาหรือ

samudnatasvedacitāṅgasamdhayo
 vimucya vāsāṃsi gurūṇi sāmpratam |
 staneṣu tanvaṃṣūkamunnatastanā
 niveśayanti pramadāh sayāuvanāh || I.7 ||

บัดนี้ สาวรุ่นตรึงผู้รักสนุกผู้มีทรวงอกเต่งตึง
 และตามข้อพับขมโขกด้วยเหงื่อ จะเปลื้องผ้าที่หนาออก
 แล้วสวมเสื้อผ้าที่เบาบางทาบทับบนทรวงอก

sacandamāmvuvyajanodbhavānilāih
 sahārayaṣṭistanamaṇḍalārpaṇāih |
 savallakikākaligitanisvanāir
 vibodhyate supta ivādya manmathah || I.8 ||

บัดนี้ ลมอันเกิดจากพัดที่ประพรมด้วยน้ำกระแจะจันทน์
 ออกกลมกลิ้งที่มีสร้อยไข่มุก
 และเสียงเพลงจากพิณวัลลกีและกาฬิ
 ปลูกความรักที่เสมือนหลับอยู่ให้ตื่นขึ้น

siteṣu harmyeṣu niśāsu yoṣitām
 sukhaprasuptāni mukhāni candramāh |
 vilokya nūnam bhṛṣamutsukaściraṃ
 niśākṣaye yāti hriyeva pāṇḍutām || I.9 ||

ในยามราตรี
 พระจันทร์จ้องมองใบหน้าของหญิง
 ที่หลับอย่างมีความสุขในศฤหาสน์สีขาวอยู่เป็นเวลานาน
 ในยามรุ่งสาง
 พระจันทร์ผู้ทวมท้นด้วยความปรารถนาอย่างรุนแรง
 ดูซัดเซียวไปราวกับว่าละอายใจ

asahyavātodghatareṇuṃṇaḍalā
 praçaṇḍasūryātapatāpitā mahī |
 na śakyate draṣṭumapi pravāsibhiḥ
 priyāvīyogānaladagḍhamānasāiḥ || I.10 ||

ชายที่จากบ้านมาใจเร่าร้อนด้วยไฟคือการพลัดพรากจากคู่รัก
 ไม่สามารถแม้แต่จะมองดูพื้นดินที่ร้อนระอุด้วยแสงแดดที่แผดกล้า
 และมีฝุ่นฟุ้งกระจายด้วยแรงลม

mrgāḥ praçaṇḍātapatāpitā bhrśaṃ
 tṛṣā mahatyā pariśuṣkatālavah |
 vanāntare toyamiti pradhāvitā
 nirīkṣya bhinnāḡījanasaṃnibhaṃ nabhaḥ || I.11 ||

ล่าสัตว์ถูกแผดเผาด้วยแสงแดดที่ร้อนแรง
 เพดานปากของมันแห้งผากด้วยความกระหายอย่างรุนแรงยิ่ง
 พวกมันวิ่งไปในกลางป่า มองดูท้องฟ้าที่ปรากฏเหมือนสียาทาตา
 และคิดว่ำนั่นจะเป็นน้ำ

savibhramāiḥ sasmitajihmavīksitāir
 vilāsavatyo manasi pravāsīnām |
 anaḡgasamḡdīpanamāśū kurvate
 yathā pradoṣāḥ śāsīcarubhūṣaḡāḥ || I.12 ||

ยามค่ำที่มีอารมณ์อันงามคือดวงจันทร์
 เป็นเช่นเดียวกับหญิงเจ้าเสน่ห์
 ที่เรารักให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว
 ในใจของชายผู้จากบ้านมา
 ด้วยการชำเลืองมองและด้วยรอยยิ้ม

ravermayūkhāirabhitāpito bhrśaṃ
 vidahyamānaḥ pathi taptapāṃsubhiḥ |
 avāḡīṃmukho jihmagatiḥ śvasanmuhuh
 phaṇī mayūrasya tale niṣīdati || I.13 ||

งูถูกแผดเผาด้วยแสงแดดอันร้อนแรง
 และถูกเผาไหม้ด้วยดินที่ร้อนจัดบนหนทาง
 มันก้มหน้าลงต่ำเลื้อยคดเคี้ยว ถอนหายใจซ้ำแล้วซ้ำเล่า
 และนอนลงใต้ร่มเงาของยูงรำแพน

tṛṣā mahatyā hatavikramodyamaḥ
 śvasanmuhurdūravīdaritānaḡaḥ |
 na hantyaḍūre `pi gaḡānṃrgeśvaro
 vilolajihvaścalitāgrakesaraḥ || I.14 ||

สิงโตสูญเสียความกล้าและพลังกำลัง
 เพราะความกระหายอย่างรุนแรง
 มันหอบตลอดเวลา อ้าปากกว้าง

ลื่นล้นไปมา และปลายแฝงคอสั้นไหว
มันไม่ฆ่าข้างแม้จะอยู่ไม่ไกลกัน

viśuṣkakaṅṭhodgataśīkararāmbho
gabhastibhirbhānumato `bhitāpitāḥ |
pravṛddhatṛṣṇopahatā jalārthino
na dantinaḥ kesariṇo `pi bibhyati || I.15 ||

หมูข้างมีลำคอแห้งผากเพราะปราศจากน้ำ
มันถูกแผดเผาด้วยแสงแดด
ถูกทรมานด้วยความกระหายที่ทวีมากขึ้น
มันกระหายน้ำจนไม่กลัวสิงโต

hutāgnikalpāiḥ saviturgabhastibhiḥ
kalāpinaḥ klāntasārīracetasah |
na bhoginam ghnanti samīpavartinam
kalāpacakreṣu niveśitānanam || I.16 ||

ฝูงนกยูงมีกายและใจที่อ่อนล้าด้วยแสงแดด
ที่ร้อนแรงเสมอไฟในยัชญพิธี
มันไม่ขวางที่เลื้อยมาอยู่ใกล้ๆ
และยื่นหัวเข้าไปในแพนของมัน

sabhadramustaṃ pariśuṣkakardamaṃ
saraḥ khanannayatapotramaṅḍalāiḥ |
ravermayūkhāirabhitāpito bhr̥sāṃ
varāhayūtho viśatīva bhūtaḥ || I.17 ||

ฝูงหมูป่าถูกแสงแดดแผดเผาอย่างรุนแรง
มันขุดสระที่ดินแตกกระแหงและมีต้นเหี่ยวหมู
ด้วยสันจมูกยาวราวกับจะแทรกเข้าไปในแผ่นดิน

vivasvatā tiṣṇatarāṃśumālinā
sapaṅkayoyātsaraso `bhitāpitaḥ |
utplutya bhekastr̥ṣitasya bhoginaḥ
phaṅātapatrasya tale niṣīdati || I.18 ||

กบถูกแผดเผาอย่างรุนแรงด้วยแสงแดดอันร้อนแรงยิ่ง
มันกระโดดจากสระที่มีน้ำเป็นโคลนตม
แล้วเข้าไปนั่งลงใต้พื้นของร่มใหญ่คือแม่เบี้ยของงูผู้กระหาย

samuddhṛtāsēṣamṛnājālakam
vipannamīnam drutabhītasārasam |
parasparotpīḍanasamhatāirgajāiḥ
kṛtam saraḥ sāndravimardakardamaṃ || I.19 ||

โขลงข้างต่างเบียดกันและกัน มันทั้งไหลบัวขึ้นมางอเต็มสระ
ทำให้ปลาตาย ฝูงนกกระในบินหนีไปเพราะความกลัว
และโคลนถูกย่ำอย่างรุนแรง

raviprabhodbhinnaśiromaṇiprabho
vilolajihvādvayalīḍhamārutah |
viṣāgnisūryātapatāpitaḥ phaṇī
na hanti maṇḍūkakulam ṭṛṣākulah || I.20 ||

งูที่แสงแก้วมณีบนหัวส่องแสงแรงกล้าด้วยแสงอาทิตย์
สุดลมด้วยลื่นสองแฉกที่ตวัดไปมา
มันถูกเผาไหม้ด้วยความร้อนของแสงแดด
และไฟของพิษที่อยู่ในตัวของมันเอง
มันกระหายน้ำจึงไม่ซ่าฝูงกบ

saphenalālāvṛtavaktrasamputam
viniḥsṛtālohitaḥjivamunmukham |
ṭṛṣākulam niḥsṛtamadrigahvarād
avekṣamāṇam mahiṣīkulam jalam || I.21 ||

ฝูงนางกระบือมีโพรงปากเต็มไปด้วยฟองน้ำลาย
พวกมันแลบลิ้นสีแดง เข็ดหน้าสูง มันกระหายน้ำ
จึงวิ่งออกจากถ้ำในภูเขา และจ้องหาน้ำ

paṭutaradavadāhocchuṣkasasyaparrohāḥ
puruṣapavana vega utkṣiptasamṣuṣkrapaṇāḥ |
dinakaraparitāpakṣiṇatoyāḥ samantād
vidaghati bhayamuccāirvikṣyamāṇā vanāntāḥ || I.22 ||

รวงข้าวกล้าในป่าเหี่ยวแห้งเพราะถูกแผดเผาด้วยความร้อน
ใบไม้ที่แห้งกรอบปลิวกระจายไปตามแรงลมที่พัดจัด
น้ำงวดลงเพราะการแผดเผาของดวงอาทิตย์
เมื่อมองดูโดยรอบทำให้รู้สึกกลัวอย่างยิ่ง

śvasiti vihagavargah śirṇaparaṇadrumasthah
kapikulamupayāti klāntamadrernikuṅḡjam |
bhramati gavayayūthah sarvatastoyamicchan
śarabhakulamajihmaṇḥ proddharatyambu kūpāt || I.23 ||

ฝูงนกที่เกาะอยู่บนต้นไม้ที่ใบโกร๋นต่างหายใจหอบ
ฝูงลิงที่หมดแรงก็เข้าไปอยู่ที่ซุ่มไม้ตามภูเขา
ฝูงวัวเร่รอนไปทุกหนทุกแห่งเพื่อเสาะหาน้ำ
ฝูงนกศรกะบินถลาไปในบ่อน้ำโฉบเอาน้ำขึ้นมาได้

vikacanavakusumbhasvacchasindūrabhāsā
 prabalapavanavegoddhūtavegena tūrṇam |
 taruviṭapalatāgrāliṅganavyākulena
 diśi diśi paridagdhā bhūmayah pāvakena || I.24 ||

แผ่นดินทุกสารทิศถูกเผาไหม้ด้วยไฟที่โชติช่วง
 ราวกับดอกคำฝอยที่สดและบานเต็มที
 หรือเหมือนสีย้อมแดงสดสว่าง
 ไฟเพิ่มความร้อนขึ้นอย่างรวดเร็วตามแรงลม
 และลุกไหม้บนยอดกิ่งไม้และเถาวัลย์

jvalati pavanavṛddhaḥ parvatānām darīṣu
 sphuṭati patuninādaḥ śuṣkavamsasthaliṣu |
 prasarati tṛṇamadhye labdhavṛddhiḥ kṣaṇena
 glapayati mṛgavargam prāntalagno davāgniḥ || I.25 ||

ไฟป่าที่ชายป่าทำให้สัตว์ป่าเดือดร้อน
 ไฟลุกลามขึ้นด้วยแรงลม ส่องแสงโชติช่วงอยู่ในถ้ำของภูเขา
 ปะทุเสียงแหลมบนที่ราบสูงซึ่งมีต้นไม้แห่งกรอบลุกวาวขึ้นในช่วงขณะ
 แล้วลามไปในกลางพงหญ้า

bahutara iva jātāḥ śālmalinām vaneṣu
 sphurati kanakagāuraḥ kotareṣu drumānām |
 parinatadalaśākhānutpatanprāṃśuvṛkṣān
 bhramati pavanadhūtaḥ sarvato ḡnirvanānte || I.26 ||

ไฟลุกลามมากยิ่งขึ้นในดงต้นจ้าว ส่องแสงสีเหลืองทองในโพรงต้นไม้
 และพลุ่งขึ้นบนต้นไม้สูงที่กิ่งก้านร่วงหล่นลงโดยรอบ
 แล้วลุกไหม้แรงขึ้นด้วยลมและลามไปทั่ว

gajagavayamṛgendrā vahnisaṃtaptadehāḥ
 suhr̥da iva sametā dvandvabhāvam vihāya |
 hutavahaparikhedādāsū nirgatya kakṣād
 vipulapulnadeśām nimnagām saṃvisanti || I.27 ||

ฝูงช้าง ฝูงวัว และฝูงสิงโตที่ร่างถูกไฟเผา
 ต่างละทิ้งความเป็นปรีภษ
 เดินทางร่วมกันราวกับเป็นมิตรสหาย
 พวกมันออกเดินทางอย่างรวดเร็วจากทุ่งหญ้า
 ที่แห้งแล้งและโรยราเพราะไฟ
 จนมาถึงแม่น้ำกว้างและมีหาดทราย

kamalavanacitāmbuḥ pāṭalāmodaramyah
 sukhasalilanīsekah sevyacandrāṃśuhārah |
 vrajatu tava nidāghah kāminībhiḥ sameto
 niśi sulalitagīte harmyaprṣṭhe sukkena || I.28 ||

ขอฤดูร้อนของท่านที่มีกอบัวเต็มสระน้ำ
 ที่รื่นรมย์ด้วยกลิ่นหอมของดอกแคฝอย
 ที่มีความสุขจากการประพรมน้ำ
 ที่ได้ชื่นชมแสงจันทร์และสร้อยไข่มุก
 และได้อยู่ร่วมกับหญิงคู่รักในยามค่ำบนดาดฟ้า
 อันมีเสียงเพลงไพเราะ จงผ่านไปด้วยความสุขเถิด

สรรคที่ ๒

saśikarāmbhodharamattakuñjaras
 taditpatāko `śaniśabdāmdalah |
 samāgato rājavaduddhatadyuti
 ghanāgamah kāmijanapriyah priye || II:1 ||

ยอดรัก ถึงฤดูฝนแล้ว
 ฤดูนี้งามสง่าราวราชาผู้มีเมฆอุ่มน้ำเป็นข้างดมมัน
 มีสายฟ้าแลบเป็นธงทิว มีเสียงฟ้าร้องเป็นเสียงกลอง
 ฤดูนี้เป็นที่รักของคู่รักทั้งหลาย

nitāntanīlopalapatrakāntibhiḥ
 kvacitprabhinnāñjanarāsisamñibhāiḥ |
 kvacitsagarbhāpramadāstanaprabhāiḥ
 samācitam vyoma ghanāiḥ samantataḥ || II:2 ||

ท้องฟ้าทุกด้านปกคลุมด้วยเมฆงามราวใบบัวขาว
 ในบางด้าน ดูราวกองผงทาดาด
 และในบางด้านก็ปรากฏราวทรวงอกของหญิงมีครรภ์

trṣākulāiscatakapakṣiṇam kulāiḥ
 prayācitāstoyabharāvalambinaḥ |
 prayānti mandam bahudhāravarsīṇo
 balāhakāḥ śroramanoharasvanāḥ || II:3 ||

นกระจบบนฝนแสนกระหายน้ำได้วิ่งวอนเมฆ
 ที่ค่อยต่ำลงเพราะความหนักของน้ำ
 เมฆฝนแตกกระจายอย่างซ้าๆ
 ไหลหลั่งลงมาเป็นธารน้ำกว้างใหญ่
 ส่งเสียงไพเราะเสนาะโสต

balāhakāścāsaniśabdāmdalāḥ
 surendracāpam dadhatastaḍidguṇam |
 sutikṣṇadhārāpatanograsāyakāis
 tudanti cetah prasabham pravāsinam ||III:4 ||

เมฆฝนที่มีเสียงฟ้าร้องเป็นเสียงกลอง
 ถือธนูของพระอินทร์ซึ่งมีสายธนูคือฟ้าแลบ
 ทิมแทงหัวใจของชายผู้จากบ้านมาอย่างรุนแรง
 ด้วยศรที่แหลมคมคือสายฝนที่ตกกระหน่ำ

prabhinnavāidūryanibhāistrṇāṅkurāiḥ
 samācitāḥ prothhitakandalīdalāiḥ |
 vibhāti sukletararatnabhūṣitā
 varāṅganeva kṣītirindragopakāiḥ || II:5 ||

พื้นแผ่นดินปกคลุมด้วยหญ้าอ่อน
 ดุราวแก้วไพฑูรย์ที่แตกกระจายไปทั่ว
 และปกคลุมด้วยใบแรกผลิของต้นกันทลี
 และแมลงค่อมทอง
 พื้นแผ่นดิน ดูประหนึ่งหญิงงาม
 ผู้ประดับอัญมณีหลากสีแว่นสีขาว

sadā manojīka svanadutsavotsukam
 vikīrṇavistīrṇakalāpasobhitam |
 sasambhramāliṅganacumbanākulam
 pravṛttanṛtyam kulamadya barhinām || II:6 ||

บัดนี้ ฟุ้งนกยุงปรารถนางานเฉลิมฉลอง
 มันเริ่มฟ้อนรำ ส่งเสียงไพเราะตลอดเวลา
 พวกมันงดงามด้วยแพนหางอันแผ่กว้าง
 และต่างสาละวนอยู่กับการกอด
 และจุมพิตกันอย่างอลหม่าน

nipātayantyaḥ paritastatadrumān
 pravṛddhavegāiḥ salilāiranirmalāiḥ |
 striyah sudustā iva jātavibhramāh
 prayānti nadyastvaritam payonidhim || II:7 ||

แม่น้ำไหลปาพัดพาดน้ไม่ทุกฝั่งหักโค่นลง
 ด้วยสายน้ำที่ขุ่นข้นและเขียวกราก
 มันไหลลงสู่ทะเลอย่างรวดเร็วราวหญิงอารมณ์ร้าย

trṇotkarāirudgatakomalāṅkurāis
 citānīlāirhariṇīmukhaksatāiḥ |
 vanāni vāindhyāni haranti mānasam
 vibhūṣitānyudgatapallavāirdrumāiḥ || II:8 ||

ป่าแถบเทือกเขาวิญชัยงามประทับใจ
 ด้วยกอหญ้าอ่อนใบเขียวเข้มที่เหล่กว้างและเล็มอยู่
 รวมทั้งหมู่ไม้ที่แตกช่อแตกใบใหม่

vilolanetropalaśobhitānanāir
mṛgāiḥ samantādupajātasādhvasāiḥ |
samācitā sāikatinī navasthalī
samutsukatvaṃ prakaroti cetaṣaḥ || II:9 ||

ใจคนตื่นเต้นกับทางเดินในป่าที่เป็นหาดทราย
ทุกๆ ด้านจะมีหมอกวาง ดวงหน้างามราวดอกบัว
และดวงตาเหลือบแลไปมาอย่างระแวงภัย

abhikṣṇamuccāirdhvanatā payomucā
ghanāndhakārikṛtaśarvarīṣvapi |
taḍitprabhādarśitamārgabhūmayah
prayānti rāgādabhisārikāḥ striyah || II: 10 ||

เพราะความรัก แม้ในเวลากลางคืนที่มีดมิด
ด้วยเมฆฝนที่ส่งเสียงคำรามตลอดเวลา
หญิงที่นัดคูรักไว้ก็ยังมุ่งหน้าไปตามทางที่มองเห็น
ได้แต่ในเวลาที่มีแสงฟ้าแลบเท่านั้น

payodharāirbhīmagabhiranisvanāis
tadidbhīrudvejitacetaso bhṛsam |
kṛtāparādhanapi yoṣitaḥ priyān
pariṣvajante sayane nīrantaram || II:11 ||

หญิงทั้งหลายที่ตกใจกลัวเมฆฝนและฟ้าแลบที่คำรามกึกก้อง
จะกอดสามีผู้เคยนอกใจนางไว้แน่นขณะที่เขากำลังหลับ

vilocanendīvaravāribindubhir
niṣiktabimbādharacāruballavāḥ |
nīrastamālyābharanūnulepanāḥ
sthitā nīrāsāḥ pramadāḥ pravāsinām || II:12 ||

บรรดาภรรยาของชายผู้เดินทางจากบ้านไปไกล
จะมีชีวิตอยู่อย่างสิ้นหวัง
หยุดน้ำตาของพวกนางไหลรินจากดวงตาที่งามราวดอกบัว
และพรางพรหมอยู่บนริมฝีปากที่แดงดังผลตำสึงสุกหรือราวใบไม้อ่อน
พวกนางไม่สวมพวงมาลัย ไม่สวมเครื่องประดับ และไม่ใช้เครื่องสำอาง

vipāṇḍuram kītarajastrṇānvitam
bhujamgavadvakragatiprasarpitam |
sasādhvasāirbhekakulāirnīrīkṣitam
prayāti nīmṇābhīmukham navodakam || II:13 ||

กระแสน้ำจากฝนที่ตกลงมาใหม่ๆ มีสีขุ่นจางๆ
ปะปนด้วยแมลง ฝุ่นผง และหญ้า
ไหลหลากลงในลำธารที่คดเคี้ยวราวงเลื้อยลงสู่ที่ต่ำ
ฝูงกบที่ตื่นตระหนกเฝ้าดูอย่างระแวงภัย

vipatrapuṣpāṃ nalinīṃ samutsukā
vihāya bhṛṅgāḥ śrutihārinisvanāḥ |
patanti mūḍhāḥ śikhināṃ pranṛtyatām
kalāpacakreṣu navotpalāśayā || II:14 ||

ฝูงผึ้งหลวงที่กระหายน้ำหวานจากดอกไม้ส่งเสียงไพเราะรื่นหู
ละทิ้งดอกบัวที่กลีบดอกร่วงโรย
พวกมันบินไปตอมแพนหางนกยูงที่กำลังพ่อนรำ
เพราะหลงผิดไปว่านั่นคือดอกบัวที่เพิ่งผลิบาน

vanadvipānāṃ navavāridasvanāir
madānvitānāṃ dhvanatām muhurmuḥuḥ |
kapoladeśā vimalotpalaprabhāḥ
sabhṛṅgayūthāirmadavāribhiścītāḥ || II:15 ||

เหล่าช้างป่าดกมัน
แผดเสียงโต้ตอบเสียงคำรามของเมฆฝนตลอดเวลา
ขมับของพวกมันเลื่อมระยิบด้วยน้ำมัน
ดูแวววาวดังดอกบัวสดสะอาด
และฝูงผึ้งหลวงก็มาตอมเต็ม

sitotalābhāmbudacumbitopalāḥ
samācitāḥ prasravaṇāḥ samantataḥ |
pravṛttanṛtyāḥ śikhibhiḥ samākulāḥ
samutsukatvaṃ janayanti bhūḍharāḥ || II:16 ||

เมฆที่สว่างราวดอกบัวขาวจุมพิตก่อนหिनบนเทือกเขา
ที่มีน้ำตกไหลลงมารอบด้าน
และฝูงนกยูงที่รำแพนเป็นวง
ยอมทำให้ใจกระวนกระวาย

kadambasarjārjunaketakīvanam
vikampayamstatkusumadhivāsitaḥ |
saśīkarāmbhodharasāgāsītalaḥ
samīraṇaḥ kaṃ na karoti sotsukam || II:17 ||

ลมที่พัดผ่านดงต้นกระทุ่ม ต้นรัง ต้นกุ่ม
และต้นลำเจียกราเพยกลิ่นหอมของดอกไม้เหล่านี้
และเย็นเพราะพัดผ่านเข้าไปใกล้เมฆที่มีละอองน้ำ
ลมเช่นนี้จะไม่ทำให้ใครว่าวุ่นใจดอกหรือ

śīroruhāḥ śronitaṭāvalambibhiḥ
kṛtāvataṃsāḥ kusumāḥ sugandhibhiḥ |
stanāḥ saḥāivadanāḥ saśīdhubhiḥ
striyo ratim samjanayanti kāminām || II:18 ||

หญิงเร้าความรักให้เกิดขึ้นในใจของคู่รัก
ด้วยผมยาวปรกสะโพก ด้วยดอกไม้หอมที่ทัดหู
ด้วยทรวงอกที่สวมสร้อยไข่มุก
และด้วยปากที่มีกลิ่นเฮล้า

tadillatāsakradhanurvibhūsitāḥ
payodharāstoyabharāvalambinaḥ |
striyaśca kāñcīmaṇikuṇḍalajjvalā
haranti ceto yucapatpravāsinām || II:19 ||

เมฆที่ประดับด้วยสายฟ้าแลบและรังซึ่งย่อยต่ำลงมาเพราะหนักน้ำ
และหญิงที่แพรวพราวด้วยสายรัดเอวและตุ้มหูแก้ว
ยอมดึงดูดใจของชายผู้ไกลบ้าน

mālāḥ kadambanavakesaraketakībhir
āyōjitāḥ śīrasi bibhrati yoṣito `dya |
kaṇṭāntareṣu kakubhadrumamañjarībhir
icchānukūlaracitānavataṃsakāṃśca || II:20 ||

ในฤดูฝนนี้
หญิงสาวต่างประดับศีรษะด้วยพวงมาลัยที่ร้อยด้วยดอกกระทุ้ม
ดอกบุษราคัม และดอกลำเจียก
ส่วนดอกกุมนั้น
พวกนางจะร้อยไว้อย่างงดงามและสอดไว้ในช่องหู

kālāgurupracuracandanacarcitāṅgyaḥ
puṣpāvataṃsasurabhīkṛtakeśapāsāḥ |
śrutvā dhvaniṃ jalamucāṃ tvaritaṃ pradōṣe
śayyāgrhaṃ gurugrḥātpraviśanti nāryaḥ || II:21 ||

ในยามสายัณห์ หญิงสาวขโลมร่างกายด้วยผงจันทน์และไม้กฤษณา
และประดับพวงมาลัยดอกไม้หอมกรุ่นบนทรงผม
เมื่อได้ยินเสียงเมฆคำราม
ต่างก็รีบออกจากเรือนพ่อแม่ไปสู่เรือนนอนอย่างรวดเร็ว

kuvalayadalanīlāirunnatāistoyanamrāir
mṛdupavanavidhūtāirmandamandaṃ caladbhiḥ |
apahṛtamiva cetastoyadāiḥ sendracāpāiḥ
pathikajanavadhūnām tadviyogākulānām || II:22 ||

ใจของภรรยาผู้สามีเดินทางไปไกล
ว่าวุ่นเพราะการพลัดพราก ราวใจนั้นถูกเมฆลักพาไป
เมฆที่มีสีคล้ายเหมือนสีใบบัว มีรังทาบ ลอยขึ้นไปสูง
แล้วลดต่ำลงเพราะอุ้มน้ำ
สะเทือนไหวด้วยสายลมอ่อน และลอยไปอย่างช้าๆ

mudita iva kadambāirjātapuṣpāiḥ samantāt
pavanacalitaśākhāiḥ śākhibirṇṭyātīva |
hasitamiva vidhatte sūcibhiḥ ketakīnām
navasalilaniṣekacchinnatāpo vanāntaḥ || II:23 ||

บริเวณชายป่าความร้อนบรรเทาหลงเพราะฝนโปรยปรายลงมา
ดูราวกับว่าขึ้นบานด้วยดอกกระทุ่มสดสะพรั่ง
ดูราวกับว่าร้ายราต์ด้วยกิ่งก้านที่โอนเอนไปมาเมื่อต้องลม
และดูราวกับว่าหวัระด้วยปลายแหลมของดอกกล้าเจียก

śirasi bakulamālām mālatībhiḥ sametām
vikasitanavapuṣpāiryūthikākuḍmalāiśca |
vikacanavakadambāiḥ karṇapūraṃ vadhūnām
racayati jaladāughāḥ kāntavatkāla eṣaḥ || II:24 ||

ฤดูที่ปกคลุมด้วยทิวเมฆนี้เปรียบเสมือนชายคู่รักที่จัด
ทำพวงมาลัยสวมศีรษะให้หญิงด้วยดอกพิกุล
ดอกมะลิช้อน ดอกคัตเค้าตุม และดอกไม้แรกแย้มอื่นๆ
และทำเครื่องประดับหูด้วยดอกกระทุ่มแรกแย้ม

dadhati varakucāgrāirunnatāirhārayastīm
pratanusitadukūlānyāyatāiḥ śroṇibimbāiḥ |
navajalakaṇasekādudgatām romarājīm
lalitalivalibhanḡāirmadhyadeśāiśca nāryaḥ || II:25 ||

หญิงทั้งหลายทวนสร้อยไข่มุกไว้ด้วยทรวงอกงามเต่งตึง
ทวนผ้าขาวละเอียดบางเบาไว้ด้วยสะโพกกลมกลิ้ง
ทวนไรขนอ่อนที่มองเห็นชัดหลังจากอาบนํ้ามาใหม่ๆไว้
ด้วยเอวที่มีรอยย่นงามน่ารัก

navajalakaṇasaṅgānacchītatāmādhānaḥ
kusumabharanatānām lāsakaḥ pādapānām |
janitaruciragandhaḥ ketakīnām rajbhiḥ
pariharati nabhasvānproṣitānām manāṃsi || II:26 ||

สายลมเย็นเพราะพัดผ่านละอองน้ำฝนที่เพิ่งตกลงมา
ทำให้ต้นไม้ที่ค่อมลงเพราะหนักดอก โอนเอนไปมา
และกระจายกลิ่นหอมด้วยละอองเกสรดอกกล้าเจียก
ยอมพัดพาใจของคนไกลบ้านไปด้วย

jalabharanamitānāmāśrayo `smākamuccāir
ayamiti jalasekāistoyadāstoyanamrāḥ |
atisāyaparūśābhirgrīsmavahneḥ śikhābhiḥ
samupajanitatāpaṃ hlādayantīva vindhyam || II:27 ||

ก่อนเมฆคล้อยลงต่ำสู่เทือกเขาวิญชัยราวกับต่างคิดว่า
“ที่แห่งนี้ จะเป็นที่อยู่อาศัยของเราผู้คล้อยตัวต่ำลงเพราะหนักน้า”

แล้วเมฆเหล่านั้นก็โปรยสายฝนลงมา
ทำให้เทือกเขาวิญชัยที่ถูกแผดเผา
ด้วยรัศมีอันร้อนแรงยิ่งของไฟในฤดูร้อน เสมือนว่าสดชื่นขึ้น

bahugunaramaṇīyaḥ kāminīcittahāri
taruviṭapalatānāṃ bāndhavo nirvikāraḥ |
jaladasamaya eṣa prāṇināṃ prāṇabhūto
dīśatu tava hitāni prāyaśo vāñchitāni || II:28 ||

ขอฤดูฝนอันเป็นเวลาที่น่ารื่นรมย์
ประกอบด้วยสิ่งดีงามมากมาย ตรึงใจหญิงผู้มีความรัก
เป็นมิตรแท้ไม่แปรเปลี่ยนของเถาวัลย์และต้นไม้ขนานาพันธุ์
ทั้งเป็นชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายนี้
จงอำนวยการสิ่งดีงามที่พึงปรารถนาทุกประการแก่ท่านเถิด

สรรคที่ ๓

kāśāṃsukā vikacapadmamanojñāvaktrā
sonmādahaṃsaravanūpuranādaramyā |
āpakvaśālrucirānatagātrayaṣṭiḥ
prāptā śarannavavadhūriva rūparamyā || III:1 ||

ถึงฤดูใบไม้ร่วงแล้ว
ฤดูนี้งามน่ารักประดุจเจ้าสาวที่เพิ่งผ่านพิธีแต่งงาน
มีดอกหูก้ากาสะเป็นพัสดราภรณ์สีขาว
มีดอกบัวบานเป็นดวงหน้างามแจ่ม
มีเสียงร้องของหงส์ที่ตกอยู่ในห่วงรักเป็นเสียงไพเราะของก่าไลเท้า
และมีรวงข้าวสาส์สุกเป็นร่างบอบบางงดงามยามโน้มกายลง

kāśāirmahī śīśīradīdhitinā rajanyo
haṃsāirjalāni saritāṃ kumudāiḥ sarāṃsi |
saptacchaddāiḥ kusumabharānatāirvanāntāḥ
śuklikṛtanyupavanāni ca mālatībhiḥ || III:2 ||

พื้นแผ่นดินดูขาวพราวด้วยดอกหูก้ากาสะ
ค่าคีนสว่างด้วยแสงจันทร์
น้ำในแม่น้ำพราวพราวด้วยฝูงหงส์
ทะเลสาบใสด้วยดอกบัวขาว
ชายป่าสะพรั่งด้วยต้นตีนเป็ดน้ำที่กิ่งโน้มลงเพราะหนักดอก
และสวนดอกไม้ก็ขาวสะพรั่งด้วยดอกมะลิซ้อน

cañcanmanojñāśapharīrasanākalāpāḥ
 paryantasamsthitasitāṇḍajapaṅktihārāḥ |
 nadyo viśālapulināntanitambabimbā
 mandam prayānti samadāḥ pramadā ivādyā || III:3 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง แม่น้ำไหลไปอย่างช้าๆ
 เสมือนหญิงสาวที่ตกอยู่ในห่วงรัก
 มีปลาเค้างามน่ารักที่กำลังกระโดดเป็นเข็มขัดเงิน
 มีหงส์ขาวเรียงรายเป็นสร้อยไข่มุก
 และมีหาดทรายกว้างเป็นสะโพกกลมกลิ้ง

vyoma kvacidrajataśanīkhamṛṇālagāurāis
 tyaktāmbubhirlaghutayā śataśaḥ prayātaiḥ |
 samlakṣyate pavanavegacalāiḥ payodāi
 rājeva cāmaraśatairupavījyamānaḥ || III:4 ||

หมู่เมฆจำนวนน้อยที่ปล่อยทิ้งน้ำฝนแล้ว
 มีสีขาวเสมือนเงิน เปลือกหอยสังข์ และไหลบัว
 เคลื่อนไปข้างหน้าด้วยแรงลมและด้วยความเบา
 มันทัดโบกท้องฟ้าบางด้านอยู่
 เสมือนพัดโบกพระราชชาติด้วยวาลวิชนีจำนวนน้อย

bhinnāñjanapracayakānti nabho manojñam
 bandhūkapuṣparajasā `runitā ca bhūmiḥ |
 vapraśca pakvakalamāvṛtabhūmibhāgāḥ
 protkañthayanti na mano bhuvī kasya yūnaḥ || III:5 ||

ท้องฟ้าดงามมีสีน่ารักเหมือนสีผงทาดา
 พื้นแผ่นดินเป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกชบา
 และทุ่งนาเต็มไปด้วยรวงข้าวกลมละสุก
 สิ่งเหล่านี้จะไม่ไร้ความปรารถนาในหัวใจของชายใดในโลกนี้บ้างหรือ

mandānilākulitacāutarāgrasāḥkhaḥ
 puṣpodgamapracayakomalapallavāgrāḥ |
 mattadvirephaparipītamadhuprasekaś
 cittaṃ vidārayati kasya na kovidāraḥ || III:6 ||

ปลายกิ่งต้นชงโคที่แสนงามสั้นไหวในสายลม
 ยอดช่ออ่อนอันอ่อนนุ่มมีดอกบานสะพรั่ง
 และหมู่ผึ้งหลวงที่พากันดูดตมน้ำหวานอย่างคลั่งไคล้
 จะไม่ทำให้ใจของใครเล่าแตกสลาย

tārāganapravarabhūṣaṇamudvahantī
meghāvarodhaparimuktaśāsāṅkavaktrā |
jyotsnādukūlamamalaṃ rajanī dadhānā
vṛddhiṃ prayātyanudinamḥ pramadeva bālā || III:7 ||

ราตรีที่มีหมุดาวเป็นอาภรณ์งามเลิศ
มีดวงจันทร์ที่ไรเมฆบังเป็นดวงหน้า
และมีแสงจันทร์เป็นผ้าทุกุลที่บริสุทธิ์สะอาด
ยอมยืดยาวขึ้นทุกวัน
เสมือนสาวรุ่นทรงเสน่ห์ที่เจริญเติบโตขึ้นทุกวัน

kāraṇḍavānanavighaṭṭitavīcimālāḥ
kādampasārasakulākulatīradesāḥ |
kurvanti hamsavirutāiḥ parito janasya
prītiṃ saroruharajoruṇitāstaṭinyah || III:8 ||

แม่น้ำที่เป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกบัว
แนวคลื่นที่แตกกระจายด้วยจะงอยปากนกเป็ดน้ำ
และบริเวณชายฝั่งที่กลาดเกลื่อนด้วยฝูงหงส์ดำและฝูงนกกระเรียน
ยอมทำให้คนเกิดความปีติขึ้นด้วยเสียงร้องของหงส์รอบๆด้าน

netrotsavo hṛdayahārimarīcimālāḥ
prahlādakāḥ śīsīrasīkaravāriverṣī |
patyurviyogaviṣadigdhaśarakṣatānām
candor dahatyatitarām tanumaṅganānām || III:9 ||

พระจันทร์ผู้เป็นความเพลินตา มีพวงมาลาคือรัศมีอันตราตรึงใจ
เป็นสาเหตุแห่งความเบิกบาน และโปรยปรายละอองน้ำเย็นนั้น
ยอมแผดเผาร่างของหญิงให้เร่าร้อนทรมนทรมาย
ด้วยศรอาบยาพิษแห่งการพลัดพรากจากสามีอย่างรุนแรงยิ่ง

ākampayanphalabharānataśālijālāny
ānartayaṃstaruvarāṅkusumāvanamrān |
utphullapanīkajavanām nalinīm vidhunvan
yūnām manaścalayati prasabhamḥ nabhasvān || III:10 ||

ลมที่โบกสะบัดแนวต้นข้าวสาส์ที่โน้มลงเพราะหนักรวง
พัดหม้อไม้ที่กึ่งโน้มลงเพราะหนักดอก
และไหวสั่นสระบัวที่สะพรั่งด้วยบัวบาน
ยอมทำให้ชายหนุ่มสะเทือนใจอย่างรุนแรง

sonmādahaṃsamithunāirupaśobhitāni
svacchaphullakamalotpalabhūṣitāni |
mandaprabhātapavanodgatavicimālāny
utkanthayanti sahasā hṛdayaṃ sarāṃsi || III:11 ||

ทะเลสาบที่งดงามด้วยหงส์คู่รักมีอาภรณ์

คือบัวขาวและอุบลบานสีสว่าง
และมีแนวคลื่นสูงเพราะสายลมอ่อนในยามเช้า
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจในทันใด

naṣṭaṃ dhanurbalabhido jaladodaresu
sāudaminī sphurati nādyā viyatpatākā |
dhunvanti pakṣapavanāirna nabho balākāḥ
paśyanti nonantamukhā gaganam mayūrāḥ || III:12 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง รุ่งซึ่งเป็นธนูของพระอินทร์
หายเข้าไปในท้องของเมฆ
สายฟ้าแลบซึ่งเป็นธงในท้องฟ้าไม่ส่องแสงแปลบปลาน
นกกระสาไม่โบกสะบัดเมฆด้วยลมปีกของมัน
และนกยูงก็มีได้แหงนหน้ามองท้องฟ้า

nṛtyaprayogarahitāḥsīkhino vihāya
haṃsānupāiti madano madhurapragitān |
muktvā kadambakuṭajārjunasarjanīpān
saptacchadānupagatā kusumodgamaśrīḥ || III:13 ||

กามเทพทรงผลจากฝูงนกยูงที่เลิกฟ้อนรำ
เสด็จไปหาฝูงหงส์ที่ส่งเสียงไพเราะ
ความงามสะพรั่งของดอกไม้บาน
ผลจากต้นกระทุ้ม ต้นมวกเหล็ก ต้นกุ่ม ต้นรัง
และต้นจิก ก้าวไปหาดต้นดินเป็ดน้ำ

śephālikākusumagandhamanoharāṇi
svasthasthitāṇḍajakulapratināditāni |
pariyantasamsthitamṛgīnayanotpālani
protkaṅthayantyupavanāni manāṃsi puṃsām || III:14 ||

สวนที่งามตรึงใจด้วยกลิ่นดอกกรรณิการ์
ระงมด้วยเสียงแจ้วเจื้อยของฝูงนกที่เกาะอยู่อย่างสุขสบาย
และมีนางกวางตางามเหมือนดอกบัวยืนอยู่ตรงริมสวน
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจของชายหนุ่ม

kahlārapadmakumudāni muhurvidhunvaṃs
tatsaṃgamādadhikaśītalatāmupetaḥ |
utkaṅthayatitarāṃ pavanaḥ prabhāte
patrāntalagnatuhināmbuvidhūyamaṇaḥ || III:15 ||

ลมในยามเช้าพัดบัวแดง บัวเหลือง และบัวขาว
ให้ไหวกระเพื่อมตลอดเวลา
ลมทำให้หยดน้ำค้างที่ค้างอยู่ปลายใบสั่นไหว
และตัวลมเองก็เย็นยิ่งขึ้นเพราะสัมผัสหยดน้ำค้างเหล่านั้น
ลมนี้เร้าความปรารถนาให้เพิ่มทวีขึ้น

sampanasālinicayāvṛtabhūtalāni
svasthasthitapracuragokulaśobhitāni |
haṃsāiḥ sasārasakulāiḥ pratināditāni
simāntarāṇi janayanti nṛṇāṃ pramodam || III:16 ||

พุงนาที่พื้นดินบริบูรณ์ด้วยกองข้าวสาลี
งดงามด้วยฝูงโคมากมายที่อยู่อย่างมีความสุข
และระงมด้วยเสียงร้องของฝูงหงส์และฝูงนกกระจิโนนั้น
ย่อมทำให้คนเกิดความสุข

haṃsāirjitā sulalitā gatiraṅganānām
ambhoruhāirvikasitāirmukhacandrakāntiḥ |
nīlotpalāirmadakalāni vilocanāni
bhrūvibhramāśca rucirāstanubhistarāṅgāiḥ || III:17 ||

ทำเดินเหย้าवनของหญิงพ่ายแพ้วทำเอื้องอย่างของหงส์
ดวงหน้าที่งามดุจดวงจันทร์พ่ายแพ้วดอกบัวบาน
ตาที่ขม้ายชายชาเลื่องพ่ายแพ้วดอกนิลอุบล
และคิ้วที่งามทรงเสน่ห์พ่ายแพ้วระลอกคลื่น

śyāmā latāḥ kumamabhāranatapravālāḥ
strīṅāṃ haranti dhṛtabhūṣaṇabhūkāntim |
dantāvabhāsaviśadasmitacandrakāntim
kaṅkelipuṣparucirā navamālati ca || III:18 ||

เถาประยงค์ที่ยอดอ่อนโน้มลงเพราะหนักดอก
งามกว่าแขนของหญิงที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ
ดอกมะลิซ้อนสดและดอกโกศก
งามกว่ารอยยิ้มของหญิงผู้น่ารักที่แจ่มกระจ่างจากประกายฟัน

keśānnitāntaghananīlavikuṅcitāgrān
āpūrayanti vanitā navamālatibhiḥ |
karṇeṣu ca pravarakāṅganakuṇḍaleṣu
nīlotpalāni vividhāni niveśayanti || III:19 ||

หญิงประดับดอกมะลิซ้อนสดจนเต็มผมที่ดกดำเป็นลอนสสวย
และทัดดอกบัวบานชนิดต่างๆ ที่หูซึ่งประดับตุ้มหูทองงามเลิศ

hārāiḥ sacandanarasāiḥ stanamaṇḍalāni
śroṅgītātam suvipulam rasanākalāpāiḥ |
pādāmbujāni kalanūpurasēkharāiśca
nāryaḥ prahr̥ṣtamanaso `dya vibhūṣayanti || III:20 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง บรรดาหญิงผู้มีใจเบิกบาน
ต่างตกแต่งทรวงอกกลมกลึงด้วยสร้อยไข่มุกและผงจันทน์
ประดับสายเข็มขัดตรงบริเวณส่วนลาดของสะโพก
และสวมกำไลเท้าที่งามและมีเสียงไพเราะที่สุด

ตรงข้อเท้าที่งามดุจดอกบัว
 sphutakumudacitānām rājahamsāsritānām
 marakatamaṇibhāsā vāriṇā bhūṣitānām |
 śriyamatisāyarūpām vyoma toyāsāyānām
 vahati vigatamegham candatārāvākīrṇam || III:21||

ฟ้าที่ไร้เมฆและดารดาษด้วยดวงจันทร์และดวงดาว
 ทำให้ทะเลสาบที่สะพรั่งด้วยบัวบาน เป็นที่อาศัยของฝูงราชหงส์
 และประดับด้วยน้ำที่ใสกระจ่างดุจแก้วมรกตนั้น งดงามยิ่งนัก

śaradi kumudasanḡādvāyavo vānti śītā
 vīgatajaladavṛndā digvibhāgā manojīḷāḥ |
 vīgatakaluṣamambhaḥ śyanapankā dharitrī
 vimalakiraṇacandram vyoma tārāvicitram || III:22 ||

ในฤดูใบไม้ร่วง ลมพัดเย็นเพราะพัดไปต่องอกบัวขาว
 ทิศทางทั้งหลายไร้เมฆดูน่ารื่นรมย์ น้ำสะอาด พื้นดินแห้ง
 และท้องฟ้างามด้วยดวงดาวและดวงจันทร์ที่มีรัศมีงามบริสุทธิ์

divasakaramayūkhāirbodhayamānam prabhāte
 varayuvatimukhābham paṅkajam jṛmbhate `dya |
 kumudamapi gate `stam liyate candrabimbe
 hasitamiva vadhūnām proṣiteṣu priyeṣu || III:23 ||

ในยามเช้า ดอกบัวที่บานด้วยแสงอาทิตย์
 วันนี้เบ่งบานดูหน้าของหญิงงาม
 เมื่อจันทร์พิมพ์ลับหายไปแล้ว บัวขาวก็หุบกลีบ
 ดุจรอยยิ้มของหญิงที่มลายหายไป
 ยามชายคนรักเดินทางจากบ้านไปไกล

asitanayanalakṣmīm lakṣayitvotpaleṣu
 kvaṇitakanakakācīm mattahamsasvaneṣu
 adhararuciraśobhām bandhujīve priyākūḷam
 pathikajana idānīm roditi bhrāntacittah || III:24 ||

บัดนี้ ชายที่เดินทางจากบ้านมีใจว้าวุ่น
 เมื่อเห็นความงามของดวงตาตาขลิบของนางผู้เป็นที่รักในดอกบัว
 เห็นก่าไลเท้าที่มีเสียงกรังกริ่งในเสียงร้องของหงส์ตัวดกมัน
 และเห็นความงามของริมฝีปากในดอกชบา และแล้วพวกเขาก็ร่ำไห้

strīṅāṃ vihāya vadaneṣu śāśāṅkalakṣmīṃ
 kāmyaṃ ca haṃsavacanāṃ maṇinūpureṣu
 bandhūkakāntimadhareṣu manohareṣu
 kvāpi prayāti subhagā saradāgamaśrīḥ || III:25 ||

ความงามแห่งการมาของฤดูใบไม้ร่วงที่ตรึงใจ
 ทั้งความงามของดวงจันทร์ไว้ในดวงหน้าของหญิง
 ทั้งเสียงร้องไห้เราะของหงส์ไว้ในก่าไลแก้ว
 และเมื่อทั้งความงามของดอกชบาไว้ในริมฝีปากอันงามยวนใจแล้ว
 ก็จะจากไปสู่ที่อื่น

vikacakamalavaktrā phullanītotpalākṣī
 vikasitanavakāśāśvetavāso vasānā
 kumudarucirakāntiḥ kāmīnīvonmadeyaṃ
 pratidīśatu śaradvaścetasah prītimagryām || III:26 ||

ขอฤดูใบไม้ร่วงที่นำคลั่งไคล้จดหญิงผู้มีความรัก
 ผู้มีดวงหน้าดจบัวบาน มีดวงตาโตดจบัวนิโลตบล
 สวมพิสดราภรณ์สีชาวดจดอกหญ้ากาสะที่เพ็งแยมบาน
 และงามน่ารักดจดอกบัวขาวนี้
 จงอำนวยความปิติสุขสูงสุดแก่ดวงจิตของท่านทั้งหลาย

สรรคที่ ๔

navapravālodgamasasyaramyaḥ
 praphullalodhraḥ paripakvaśāliḥ |
 vilīnapadmaḥ prapatattusāro
 hemantakālah samupāgato `yam || IV:1 ||

ถึงฤดูหนาวแล้ว ฤดูหนาวนี้น่าเพลินใจ
 ด้วยต้นข้าวกล้าและต้นไม้ที่แตกช่ออ่อน
 ดอกโลทบานสะพรั่ง ข้าวสาลีสุก ดอกบัวหายไปและหิมะตก

manoharāīścandanarāgagaurāis
 tuṣārakundendunibhāīśca hārāiḥ |
 vilāsīnīnāṃ stanaśālinīnāṃ
 nālamkriyante stanamaṅḍalāni || IV:2 ||

หญิงทรงเสน่ห์ทั้งหลายผู้มีอกงาม
 ไม่ประดับอกกลมกลึงด้วยสร้อยไข่มุกที่งามตรึงใจ
 มีสีชาวดจสีไม้จันทร์ หิมะ มลลิต และดวงจันทร์

na bāhuyugmeṣu vilāsinīnām
 prayānti saṅgamṇ valayāṅgadāni |
 nitambabimbeṣu navaṇ dukūlam
 tanvaṇśukamṇ pīnapayodhāreṣu || IV:3 ||

นางมิได้สวมกำไลมือและกำไลแขนบนแขนสองข้าง
 มิได้สวมผ้าทูลพัสดร์ผืนใหม่บนสะโพกกลมกลิ้ง
 และมิได้สวมเสื้อผ้าบางเบาบนทรวงอกอวบอิม

kāñcīguṇāiḥ kāñcanaratnacitrāir
 no bhūṣayanti pramadā nitambān |
 na nūpurāirhamsarutaṇ bhajadbhiḥ
 pādāmbujānyambujakāntibhāñji || IV:4 ||

หญิงทั้งหลายไม่ประดับสะโพก
 ด้วยเข็มขัดทองที่ประดับอัญมณีหลากสี
 และไม่ประดับเท่างามดุดอกบัวด้วยกำไลเท้า
 ที่ส่งเสียงเหมือนเสียงร้องของหงส์

gātrāṇi kālīyakacarcitāni
 sapatralekhāni mukhāmbujāni |
 śīrāṇsi kālāgurudhūpitañi
 kurvanti nāryaḥ suratotsavāya || IV:5 ||

หญิงทั้งหลายทรา้งด้วยหญ้าฝรั่น
 เขียนลายบนหน้างามดุดอกบัวเป็นรูปใบไม้
 และอบร่ำศีรษะด้วยไม้กฤษณาตา
 เพื่อความบันเทิงสุขในความรัก

ratisramakṣānavipāṇḍuvaktrāḥ
 samprāptaharsābhyudayaṣtaruṇyaḥ |
 hasanti noccairdasanāgrabhinnān
 prapīḍyamānānadharānavekṣya || IV:6 ||

หญิงรุ่นตรีศิวดวงหญ้าขีดเขียว
 เพราะความอ่อนเพลียจากความบันเทิงสุขในรสรัก
 เมื่อมองเห็นริมฝีปากถูกครุ๊กใช้ปลายฟันขบเป็นแผล
 นางก็สุขใจมากขึ้น แต่ไม่กล้าหัวเราะดังๆ

pīnastanorahsthalabhāgaśobhām
 āsādyā tatpīdanajātakhedah |
 tṛṇāgralagnāistuhināiḥ patadbhir
 ākrandatīvoṣasi śītakālah || IV:7 ||

ในยามเช้า เมื่อมองเห็นความงามของทรวงอกอิม
 ถูหนวาก็ต้องทุกข์ใจเพราะตนเป็นเหตุให้ทรวงอกนั้นหนวาสัน
 จึงเสมือนว่ามันรำให้ด้วยหยดน้ำค้างที่ค้างอยู่ตามยอดหญ้า

prabhūtasāliprasavāścītāni
mṛgāṅganāyūthavibhūṣītāni
manharakrāurīcanināditāni
sīmāntarāṅyutsukayanti cetaḥ || IV:8 ||

ห้องทุ่งนาที่บริบูรณ์ด้วยข้าวสาลี
ตกแต่งประดับประดาด้วยฝูงนางกวาง
และระงมด้วยเสียงร้องไพเราะของนกกระเรียนนั้น
ย่อมเร้าความปรารถนาให้เกิดขึ้นในใจ

praphullanīlotpalaśobhitāni
sonmādakādambavibhūṣītāni |
prasannatoyāni suśītanlāni
sarāṃsi cetāṃsi haranti puṃsām || IV:9 ||

สระน้ำที่งามด้วยดอกนิโลตบลบาน
ตกแต่งประดับประดาด้วยหงส์ดำตัวตกอยู่ในห้วงรัก
และมีน้ำใสเย็นสะอาดนั้น ย่อมดึงดูดใจของชายทั้งหลาย

pākam varjantī himajātasītāir
ādhūyamānā satataṃ marudbhiḥ |
priye priyaṅguḥ priyaviprayuktā
vipāṇḍutām yāti vilāsinīva || IV:10 ||

ยอดรัก
เถาประยงค์ที่แกจัดและถูกลมเย็นเพราะหิมะ
พัดให้แกวงไกวอยู่ตลอดเวลา
ซัดเผือดไปเสมือนหญิงผู้พลัดพรากจากคู่รัก

puṣpāsavāmodasugandhivaktro
niḥśvāsavātāiḥ surabhikṛtāṅgaḥ |
parasparāṅgavyatiṣaṅgāsāyī
śete janah kāmarasānuviddhaḥ || IV:11 ||

คนที่ตกอยู่ในห้วงรัก ปากมีกลิ่นหอมด้วยน้ำหอมที่กลั่นจากดอกไม้
และแขนขาหอมกรุ่นด้วยลมหายใจนั้น
ย่อมนอนกอดกระหวัดรัดร่างกันและกัน

dantacchadāiḥ savraṇadantacihnāiḥ
stanāiśca pāṅyagrakṛtābhilekhāiḥ |
saṃsūcyate nirdayamaṅganāṅkāṃ
ratopabhogo navayāuvanānām || IV:12 ||

ความบันเทิงสุขในรสรักของหญิงแรกรุ่งตรีณี
ที่เป็นไปอย่างรุนแรงเร้าร้อนนั้น
มีประจักษ์พยาน คือ รอยแผลที่ริมฝีปากจากฟันขบ
และรอยแผลที่ทรวงอกจากเล็บจิก

kācidvibhūṣayati darpaṇasaktahastā
 bālātapeṣu vanitā vadanāravindam |
 dantacchadaṃ priyatamena nipītasāraṃ
 dantāgrabhinnamavakṛṣya nirīkṣate ca || IV:13 ||

หญิงคนหนึ่ง มือถือกระจก
 แต่งหน้าทึบจุดดอกบัวกลางแสงแดดในยามเช้า
 เมื่อนางทำปากย่น ก็สังเกตเห็นริมฝีปากที่สามีจูบอย่างดูดดื่มนั้น
 แดกเป็นแผลเพราะพิษขบ

anyā prakāmasurataśramakhinnadehā
 rātriprajāgaravipāṭalanetrapadmā
 srastāmsadesālulitākulakeśapāsā |
 nidrāṃ prayāti mṛdusūryakarābhitaptā || IV:14 ||

หญิงบางคน
 ร่างอ่อนล้าเพราะความเหน็ดเหนื่อย
 จากความบันเทิงสุขในรสรักอย่างเหลือล้น
 ตานางแต่งกำจุดดอกบัวแดงเพราะอดนอนในยามราตรี
 บานางลู่ลงหมดกสยายยู่เหยียง
 และเมื่อโดนแสงแดดอ่อนๆ นางก็ผลอยหลับไป

nirmālyadāma paribhuktamanojīgandham
 mūrdhno `panīya ghananīlāsīroruhāntāḥ |
 pīnonnatastanabharānatagātrayaṣṭyaḥ
 kurvanti keśāracanāmaparāstaruṇyaḥ || IV:15 ||

สาวรุ่นคนอื่นๆ มีผมดกดำ
 และเรือนร่างบอบบางค่อมลงเพราะหนักเต้าที่เต่งตึง
 เมื่อนางปลดพวงมาลัยที่สวมเมื่อคืนก่อน
 และได้ดมดมกลิ่นหอมแล้วออกจากศีรษะ
 นางก็เริ่มจัดแต่งทรงผมให้งดงามดังเดิม

anyā priyeṇa paribhuktamavekṣya gātram
 harṣānvitā viracitādharacāruśobhā |
 kūrṇpāsakaṃ paridadhāti nakhaksatāṅgī
 vyāmbinīlalalitākakuñcitākṣī || IV:16 ||

หญิงบางคน เมื่อมองดูร่างของตนที่คนรักเชยชมแล้ว
 ก็รู้สึกเบิกบานใจร่างของนางมีรอยเล็บข่วน
 ตานางปรี้อ ผมดกดำสลวยสยายลง
 นางดกแต่งริมฝีปากที่งดงามน่ารักและสวมเสื่อ

anyāściraṃ suratakeliparīśrameṇa
 khedaṃ gatāḥ prasīthilīkṛtagātrayaṣṭyaḥ |
 samḥṛṣyamāṇapulakorupayodharāntā
 abhyañjanam vidadhati pramadāḥ suśobhāḥ || IV:17 ||

หญิงงามเลิศบางคนปวดเมื่อยอยู่เป็นเวลานาน
 เพราะความเหน็ดเหนื่อยจากกามกริธา
 ร่างแบบบางค่อมอ่อนคลายลง
 ขนบริเวณอกและโคนขาตั้งชัน
 นางจัดแจงนวดร่างกายด้วยน้ำมัน

bahugunaramaṇiyo yoṣitāṃ cittahārī
 pariṇatabahuśālivyākulagrāmasīmā |
 vinipatitatuṣāraḥ krāuñcanādopagītaḥ
 pradiśatu himayuktastveṣa kālaḥ sukhaṃ vaḥ || IV:18 ||

ขอฤดูหนาวที่นำรื่นรมย์ด้วยสิ่งดีงามมากมาย
 เป็นฤดูที่ตรึงใจหญิง
 ท้องฟุ้งนาในหมู่บ้านบริบูรณด้วยแนวต้นสาลีที่หนักรวง
 หิมะตก และหมูนกกระเรียนส่งเสียงเจื้อยแจ้ว
 จงอำนวยความสุขแด่ท่านทั้งหลาย

สรรกที่ ๕

prarūḍhasālikṣucayāvṛtakṣitīṃ
 kvacitsthitakrāuñcaninādarājītam |
 prakāmakāmaṃ pramadājanapriyaṃ
 varoru kālaṃ śisīrāhvayaṃ śṛṇu || V:1 ||

โฉนางผู้มีขาอ่อนอวบงาม จงฟังเรื่องฤดูที่ชื่อว่าฤดูน้ำค้าง
 ฤดูนี้ พื้นดินสะพรั่งด้วยต้นข้าวสาลีและกออ้อยที่เติบโตเต็มที
 บางบริเวณ ระงมด้วยเสียงร้องของนกกระเรียน
 ฤดูนี้เป็นฤดูแห่งความรักและเป็นทีชื่นชอบของหญิงผู้ตกอยู่ในห่วงรัก

niruddhavātāyanamandirodaraṃ
 hutāsāno bhānumato gabhastayaḥ |
 gurūṇi vāsāṃsyabalāḥ sayāuvanāḥ
 prayānti kāle `tra janasya sevyatām || V:2 ||

ในฤดูน้ำค้าง

บุรุษหาความสำราญจากการอยู่ภายในบ้านที่หน้าต่างปิดมิดชิด
 ผิงไฟ ผิงแดด สวมเสื้อผ้าหนาๆ และอิงแอบหญิงแรกอรุณ

na candanaṃ candramarīcīśītaṃ
 na harmyapṛṣṭhaṃ śaradindunirmalam |
 na vayavaḥ sāndratuṣārasītalā
 janasya cittaṃ ramayanti sāmpratam || V:3 ||

บัดนี้ ไม้จันทน์ที่เย็นด้วยแสงจันทร์
 ดาดฟ้าปราสาทที่สว่างนวลด้วยแสงจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วง
 และลมที่เย็นเพราะหิมะตกหนัก ย่อมไม่ทำให้คนสุขใจ

tuṣārasaṃghātanipātasītalāḥ
 śāsāṅkabhābhīḥ śīśīrikṛtāḥ punaḥ |
 vipāṅḍutārāgaṇacārubhūṣaṅḍā
 janasya sevyā na bhavanti rātrayaḥ || V:4 ||

ราตรีที่หนาวเหน็บเพราะหิมะตก
 พลับพลาหนักขึ้นอีกเพราะแสงจันทร์
 และมีหมู่ดวงดาราแสงสลัวเป็นเครื่องประดับนั้น
 ไม่เป็นสิ่งให้ความสำราญใจแก่ผู้คน

grhītatāmbūlavilepanasrajaḥ
 puṣpāsavāmoditavaktrapāṅkajāḥ |
 prakāmakālāgurudhūpavāsitaṃ
 viśanti śayyāgrhamutsukāḥ striyaḥ || V:5 ||

หญิงผู้มีความปรารถนา
 ดวงหน้าดาดดอกบัวอบร่ำกลิ่นหอมที่กลิ่นจากดอกไม้
 นางถือหมาก เครื่องสำอาง และพวงมาลัย
 เดินเข้าไปในห้องนอนที่อบร่ำด้วยเครื่องหอม
 คือไม้กฤษณาที่เร้าความปรารถนา

kṛtāparādhānbahuśo `bhitarjitān
 savepathūnsādhasaluptacetasaḥ |
 nirīksya bhartṛisuratābhilāṣiṇaḥ
 striyo `parādhānsamadā visasmaruḥ || V:6 ||

นางสังเกตเห็นสามีที่ประพฤตินอกใจและถูกต่อว่ามากมาย
 ออกสันขวัญหายด้วยความกลัว
 แต่เมื่อเขาปรารถนาความสุขในรสรัก
 และเล่าโลมนางให้เกิดอารมณ์รัก
 นางก็ลืมความผิดของเขาสิ้น

prakāmakāmāiryuvabhiḥ sunidrayaṃ
 nīśāsu dīrghāsvabhīrāmitāścīram |
 bhramanti mandaṃ śramakheditoravaḥ
 kṣapāvasāṇe navayāuvanāḥ striyaḥ || V:7 ||

ในยามราตรีอันยาวนาน
 หญิงรุ่นดรุณีที่รุ่มรมย์ใจอยู่เป็นเวลานาน
 กับชายหนุ่มผู้มีความรักอันร้อนแรงและหนักหน่วง
 ในยามรุ่งเช้า นางเคลื่อนไหวไปมาซ้าๆ
 เพราะต้นขาปวดเมื่อยเพราะความเมื่อยล้า

manojñakūrpāsakapīḍitastanāḥ
sarāgakāuśeyakabhūṣitoravaḥ |
niveśītāntaḥkusumāiḥ śíroruhāir
vibhūṣayantīva himāgamam striyaḥ || V:8 ||

หญิงทั้งหลายสวมเสื้อดงามปิดทรวงอก
ประดับบริเวณต้นขาด้วยผ้าถุงใหม่ย้อมสี
ดูดีจะตกแต่งฤดูหนาวด้วยทรงผมที่ประดับดอกไม้

payodharāiḥ kunīkumarāgapiḡjarāiḥ
sukhopasevyāirnavayāuvanoṣmabhiḥ |
vilāsīnībhiḥ paripīḍitorasaḥ
svapanti śítam paribhūya kāmināḥ || V:9 ||

สามีผู้ภรรยาอนเบียดอก
เมื่อเอาชนะความเย็นได้ด้วยทรวงอกของนาง
ที่เป็นสีเหลืองด้วยสีย้อมหญ้าฝรั่น
และด้วยความร้อนแรงแห่งวัยแรกหนุ่ม
ที่งายต่อการหาความสุขจากการร่วมภิรมย์รัก
ยอมนอนหลับ

sugandhiniḥśvasavikampitotpalam
manoharam kāmaratiprabodhakam |
niśāsu hr̥ṣṭāḥ saha kāmībhiḥ striyaḥ
pibanti madyam madanīyamuttamam || V:10 ||

ในยามราตรี หญิงทั้งหลายรื่นเริงบันเทิงใจอยู่กับคู่รัก
นางดื่มเหล้าชนิดดีที่สุด ที่ทำให้มีเมามา มีรสอร่อย และเร้าอารมณ์รัก
นางทำให้ดอกบัวในแก้วเหล้าสิ้นไหวด้วยลมหายใจหอมของนาง

apagatamadarāgā yośidekā prabhāte
kṛtanibīḍakucāgrā patyurāliṅganena |
priyatamaparibhuktaḥ vīkṣamāṇā svadeham
vrajati śayanavāsādvāsamanyam hasanti || V:11 ||

ในยามเช้า หญิงนางหนึ่งผู้คลายจากอารมณ์เสนาหา
และยอดอกของนางเบียดกระชับขึ้นเพราะสามีกอดกระหวัด
เมื่อมองร่างของนางเองที่สามีเสพสุขแล้ว
นางก็หัวเราะแล้วออกจากห้องนอนไปสู่ห้องอื่น

agurusurabhidhūpāmoditaṃ keśapāsāṃ
galitakusumamālaṃ kuñcitāgraṃ vahantī |
tyajati gurunitambā nimnanābhiḥ sumadhyā
uṣasi śayanamanyā kāmīnī cāruśobhā || V:12 ||

ในยามเช้า หึงงามเลิศนางหนึ่ง สะโพกผาย สะเอวงาม
สะดือลึก ผมดกดำสลายอบร่ำด้วยเครื่องหอม
ที่ทำจากกลิ่นหอมของไม้กฤษณา
และพวงมาลัยดอกไม้หล่นหายไป ย่อมผลจากห้องนอน

kanakakamalakāntāiścārutānmrādharoṣṭāiḥ
śraṇaṭaṭaniṣaktāiḥ pāṭalopāntanetrāiḥ |
uṣasi vadanabimbāiraṃsasamṣaktakesāiḥ
śriya iva grhamadhye samsthita yoṣito `dya || V:13 ||

ยามเช้าในฤดูน้ำค้าง
หึงทั้งหลายดูประหนึ่งพระลักษมีประทับอยู่ในบ้าน
ด้วยเหตุที่ดวงหน้าของนางกลมงามน่ารักดุดอกบัวทอง
ริมฝีปากแดงงาม ขอบตาสีแดงอ่อนกว้างจรดขอบหู
และผมยาวประป่า

prthujaghanabharārtāḥ kiṃcidānamramadhyāḥ
stanabharaparikhedānamandamandaṃ vrajantyāḥ |
suratasamayaveṣaṃ nāiśamāśu prahāya
dadhati divasayogyāṃ veṣamanyāmstaruṇyāḥ || V:14 ||

ดรุณีแรกรุ่ง แบทภาระคือสะโพกหนัก สะเอวค้อมลงเล็กน้อย
นางเดินช้าๆเพราะเหนื่อยอ่อนจากภาระคือทรวงอก
นางถอดเสื้อผ้าที่ใส่ในยามภิรมย์รักในเวลากลางคืนออกอย่างรวดเร็ว
และสวมเสื้อผ้าที่เหมาะสมกับยามกลางวันแทน

nakhapadacitabhāgānvikṣamāṇāḥ stanāntān
adharakisalayāgraṃ dantabhinnam sprśantyāḥ |
abhimatarataveṣaṃ nandayantyastaruṇyāḥ
saviturudayakāle bhūṣayantyānanāni || V:15 ||

ดรุณีแรกรุ่งเมื่อมองยอดดอกไม้เต็มไปด้วยรอยเล็บ
และสัมผัสสรณีสริมฝีปากที่ประดุจยอดช่อใบไม้อ่อนที่ถูกฟันขบแล้ว
นางก็รู้สึกปรีดา
ต่อร่องรอยความบันเทิงสุขในความรักอันน่าปรารถนา
เมื่ออาทิตย์อุทัย นางก็ตกแต่งดวงหน้า

pracuragudavikāraḥ svāduśālikṣuramyāḥ
prabalasuratakeliṛjātakandarpadarpāḥ |
priyajanarahitānām cittaṣamṭāpahetuḥ
śiśirasamaya eṣa śreyase vo `stu nityam || V:16 ||

ขอฤดูน้ำค้างที่นาอภิรมย์ด้วยข้าวสาลี
 และอ้อยรสหวานที่แปรสภาพเป็นขนมหวานได้มากมาย
 เป็นฤดูที่กามกริหารองแรงเป็นความภาคภูมิใจของกามเทพ
 และเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทรมานใจ
 ของผู้ต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักนี้
 จงเป็นไปเพื่อความสุขแต่ท่านทั้งหลายตลอดกาลเทอญ

สรรคที่ ๖

praphullacūtāṅkuratikṣṇasāyako
 dvirephamālāvīlasaddhanurguṇaḥ |
 manāṃsi bhettuṃ surataprasaṅgināṃ
 vasantayoddhā samupāgataḥ priye || VI:1 ||

ยอดรัก

กามเทพ นักรบแห่งฤดูใบไม้ผลิ
 ทรงมีช่อดอกมะม่วงบานเป็นสรอันแหลมคม
 มีขบวนผึ้งเป็นสายธนูอันแพรวพราว
 เสด็จมาเพื่อทำร้ายใจ
 ของผู้ที่ตกอยู่ในห้วงแห่งความบันเทิงสุขในรสรัก

drumāḥ sapuṣpāḥ salilaṃ sapadmam
 striyaḥ sakāmāḥ pavanaḥ sugandhiḥ |
 sukhāḥ pradoṣā divasāsca ramyāḥ
 sarvaṃ priye cārutaramṃ vasante || VI:2 ||

ยอดรัก

ในฤดูใบไม้ผลิ ทุกสิ่งทุกอย่างช่างงดงามยิ่ง
 ต้นไม้สะพรั่งด้วยดอกไม้ น้ำสะพรั่งด้วยดอกบัว
 ลมมีกลิ่นหอม หญิงอยู่ในห้วงรัก
 ยามใกล้ค่ำสุขสบาย และยามกลางวันแสนรื่นรมย์

vāpījalānāṃ maṇimekhalānāṃ
 śāsāṅkabhāsāṃ pramadājanānāṃ |
 cūtadrumānāṃ kusumānitānāṃ
 dadāti sāubhāgyamayamṃ vasantaḥ || VI:3 ||

น้ำในสระ เข้มชัดประดับแก้วมณี แสงจันทร์
 หญิงผู้อยู่ในห้วงรัก และต้นมะม่วงที่มีดอกสะพรั่ง
 ล้วนงดงามในฤดูใบไม้ผลิ

kusumbharāgārūṭitāirdukūlāir
nitambabimbāni vilāsininām |
tanvaṃśukāiḥ kunīkumarāgagāurāir
alamkriyante stanamaṇḍalāni || VI:4 ||

หญิงงามประดับสะโพกกลมกลิ้ง
ด้วยผ้าทูลพัสดร์สีแดงด้วยสีย้อมดอกคำฝอย
และประดับทรวงอกกลมกลิ้ง
ด้วยผ้ามีสลินสีเหลืองด้วยสีย้อมหญ้าฝรั่น

karṇeṣu yogyaṃ navakarṇikāraṃ
caleṣu nīleṣvalakeṣvaśokam |
puṣpaṃ ca phullaṃ navamallikāyāḥ
prayānti kāntiṃ pramadājanānām || VI:5 ||

หญิงผู้ตกอยู่ในห้วงรัก ประดับหูด้วยดอกกรรณิการ์สด
ประดับผมดกดำสลวยด้วยดอกโกศกและดอกมะลิซ้อน

staneṣu hārāḥ sitacandanārdrā
bhujēsu saṅgaṃ valayāṅgadāni |
prayāntyananīgāturamānasānām
nitambinīnām jaghaneṣu kāñicyaḥ || VI:6 ||

หญิงผู้ทักขุทรมานใจเพราะกามเทพ
ประดับทรวงอกด้วยสร้อยไข่มุกที่ข่มกระและจันทน์ขาว
ประดับแขนด้วยกำไลมือและกำไลแขน
และประดับสะโพกด้วยสายสะอั้ง

sapatralekheṣu vilāsininām
vaktreṣu hemāmburuhopameṣu |
ratnāntare māuktikasaṅgaramyaḥ
svedāgamo vistaratāmupāiti || VI:7 ||

เหงื่อเริ่มปรากฏมากขึ้นเรื่อยๆ
บนดวงหน้าดังดอกบัวทองของหญิงงามที่เขียนเป็นลายใบไม้
ดูงามราวไข่มุกที่ฝังอยู่กลางแก้มฉวีหลากสี

ucchvāsayingantyaḥ ślathabandhanāni
gātrāṇi kaṃḍarpasamākulāni |
samīpavartiṣvadhunā priyeṣu
samutsukā eva bhavanti nāryaḥ || VI:8 ||

ร่างที่เปี่ยมความรักและกล่อมเนื้อพ่อนคลายแล้วนั้น
เริ่มฟื้นคืนกำลังขึ้น และเมื่อสามีมาอยู่ใกล้ๆ
อารมณ์ปรารถนาของนางก็พลันคุ้ขึ้นอีก

tanūni pāṇḍūni madālasāni
 mhurmuhurjṛmbhaṇatatparāṇi |
 aṅgānyanaṅgaḥ pramadājanasya
 karoti lāvaṇyasasaṃbhramāni || VI:9 ||

กามเทพทรงทำให้ร่างของหญิงผู้อยู่ในห้วงรักฝ่ายผม
 ชืดเชียว อ่อนล้ำ อยากจะเหยียดออกอยู่ตลอดเวลา
 และงามน่าพิศวง

netreṣu lolo madirālaseṣu
 gaṇḍeṣu pāṇḍuḥ kaṭhinaḥ staneṣu |
 madhyeṣu nimno jaghaneṣu pīnaḥ
 strīṅāmānaṅgo bahudhā sthito `dya || VI:10 ||

ในฤดูใบไม้ผลิ

กามเทพประทับอยู่ในลักษณะอาการต่างๆ ของหญิง
 กล่าวคือ การขยาดาบหรือเพราะฤทธิ์เหล่า
 ความชืดเชียวบนแก้มความครัดเคร่งในทรวงอก
 ความคอดที่เอว และความผายของสะโพก

aṅgāni nidrālasavibhramāṇi
 vākyāni kiṃcinamadirālasāni |
 bhrūkṣepajihmāni ca vīkṣitāni
 cakāra kāmāḥ pramadājanānām || VI:11 ||

กามเทพทรงทำให้หญิงเคลื่อนไหวอย่างอ่อนล้ำเพราะความง่วงนอน
 ทรงทำให้หญิงพูดแผ่วเบาเพราะฤทธิ์เหล่า
 และทรงทำให้หญิงหรีดาเพราะคิ้วขมวด

priyaṅgukāliyakakunīkumāktam
 staneṣu gāureṣu vilāsiniḥ |
 ālipyate candanamaṅganābhir
 madālasābhirṃganābhiyuktam || VI:12 ||

หญิงงามทั้งหลายผู้อ่อนล้ำลอบไล่กระแจะจันทน์ผสมไม้ประยงค์
 ไม้กฤษณา หญ้าฝรั่ง และขมดเชียง ลงบนทรวงอกขาวผ่อง

gurūṇi vāsāṃsi vihāya tūrṇam
 tanūni lākṣārasaraḡjitāni |
 sugandhikālāgurudhūpitāni
 dhatte janaḥ kāmamadālasāṅgaḥ || VI:13 ||

หญิงผู้มีกายอ่อนล้ำเพราะกามกริธาถอดเสื้อผ้าหนาๆ
 ออกอย่างรวดเร็ว แล้วสวมเสื้อผ้าบางที่ย้อมด้วยสีย้อมสีแดง
 อบร่ำด้วยไม้กฤษณากลิ่นหอม

pumskokilaścūturasāsavena
mattah priyām cumbati rāgahrṣṭah |
kūjadvirepho `pyayamambujasthah
priyaṃ priyāyāḥ prakaroti cātu || VI:14 ||

นกดเหว่าตัวผู้เมื่อน้ำหวานของน้ำมะม่วง
เกิดปั่นป่วนรัญจวนใจจึงจุมพิตนางนกดุรักรัก
แม้เสียงหึ่งๆของผึ้งที่เกาะดอกบัวอยู่
ก็เป็นเสียงที่ไพเราะน่ารักสำหรับนางนก

tāmrpravālastabakāvanamrās
cūtadrumāḥ puṣpitacāruśākhāḥ |
kurvanti kāmam pavanāvadhūtāḥ
paryutsukaṃ mānasamaṅganānām || VI:15 ||

กึ่งก้านต้นมะม่วงที่สะพรั่งด้วยดอกแสนสวยแกว่งไกวในสายลม
อีกช่อดอกและช่อใบอ่อนสีแดงที่โอนเอนไปมานั้น
ก็ทำให้ใจของหญิงงามเกิดอารมณ์รักอารมณ์ปรารถนา

ā mūlato vidrumarāgatāmram
spallavāḥ puṣpacayaṃ dadhānāḥ |
kurvantiyaśokā hṛdayaṃ saśokaṃ
nirīkṣyamāṇā navayāuvanānām || VI:16 ||

เมื่อหญิงแรกจรุนดรฤณมองดูต้นอโศก
ที่ตั้งแต่โคนต้นสะพรั่งด้วยช่ออ่อน
ที่มีดอกสีแดงเข้มเหมือนสีต้นกัลปิงหาแล้ว
นางก็รู้สึกเศร้าโศก

mattadvirephaparcumbitacārupuspā
mandānilākulitanamramṛdupravālāḥ |
kurvanti kāmimanasām sahasotsukatvaṃ
cūtābhirāmakalikāḥ samavekṣyamāṇāḥ || VI:17 ||

เมื่อคนมีความรักมองต้นมะม่วงที่มีดอกตูมงามน่ารัก
มีช่ออ่อนแกว่งไกวโอนเอนในสายลมอ่อน
และมีผึ้งจุมพิตดอกงามอย่างคลั่งไคล้นั้น
ทำให้ใจเขาราวุ่นขึ้นโดยพลัน

kāntāmukhadyutijusāmacirodgaṭānām
 śobhām parām kurabakadrumamaṅjarīṅām |
 dr̥ṣṭvā priye sahr̥dayasya bhavenna kasya
 kaṃdarpabāṅapatanavyathitaṃ hi cetaḥ || VI:18 ||

ยอดรัก

เมื่อมองเห็นความงามเลิศของช่อดอกบานไม่รู้โรยที่เพิ่งผลิบาน
 ดงามเปล่งปลั่งตั้งดวงหน้าของนางผู้เป็นที่รัก
 ใจของชายผู้มีอารมณ์อ่อนไหวผู้ใดเล่า
 จะไม่เจ็บปวดเพราะต้องศรกรรมเทพ

ādīptavahnīsadr̥śāirmarutā `vadhūtāiḥ
 sarvatra kiṃśukavanāiḥ kusumāvanamrāiḥ |
 sadyo vasantasamayena samācīteyaṃ
 raktāṃśukā navavadhūriva bhāti bhūmiḥ || VI:19 ||

ฤดูใบไม้ผลิปกคลุมพื้นดินทุกหนทุกแห่งในทันใด
 ด้วยดงต้นทองกวาวที่โน้มลงเพราะหนักดอก
 และโอรุเอนในสายลม ดูราวเปลวไฟป่าที่ลุกโชติช่วง
 และดูราวเจ้าสาวผู้สวมชุดสีแดงในพิธีแต่งงาน

kiṃ kiṃśukāiḥ śukamukhacchavibhirna bhinnam
 kiṃ kaṅṅikārakusumāirna kṛtaṃ nu dagdham |
 yatkokilaḥ punarayaṃ madhurāirvacobhir
 yūnām manaḥ suvadanānihitaṃ nihanti || VI:20 ||

มีหรือที่ดอกทองกวาวอันมีสีเหมือนปากนกแก้ว
 จะไม่ทำให้ใจสลาย

มีหรือที่ดอกกรรณิการจะไม่ทรمانใจ
 นกดูเหว่าที่เคยทำร้ายใจหนุ่มผู้ติดตั้งอยู่ที่ใบหนางามของหญิง
 ย่อมทำร้ายใจเขาก็ด้วยเสียงหวานไพเราะของมัน

pum̥ṣkokilāiḥ kalavacobhirupāttahaṛṣāiḥ
 kūjadbhīrunmadakalāni vacāṃsi bhṛṅgāiḥ |
 lajjānvitaṃ savinayaṃ hr̥dayaṃ kṣaṇena
 paryākulaṃ kulagr̥he `pi kṛtaṃ vadhūnām || VI:21 ||

หญิงมีสกุลแม้ได้รับการอบรมมาดีและมีความอาย
 กระนั้นก็ยังว่าวนใจชั่วขณะ
 เมื่อได้ยินเสียงเพลงของนกดูเหว่าตัวร่าเริง
 และเสียงหึ่งๆของผึ้งตัวเมาน่าหวาน

ākampayankusumitāḥ sahaḳārasākhā
 vistārayanparabhṛtasya vacāṃsi dikṣu |
 vāyurvivāti hr̥dayāni harannarāṅāṃ
 nīhārapātavigmātsubhago vasante|| VI:22 ||

เพราะปราศจากน้ำค้าง ลมในฤดูใบไม้ผลิจึงสดชื่น
มันพัดพาไกวกิ่งมะม่วงที่มีดอกสะพรั่ง
พัดเสียงเพลงของนกคเหว้าให้ก้องกังวานไปทั่วทิศ
และพัดพาใจของคนไปด้วย

kundāiḥ savibhramavadhūhasitāvadātāir
uddyotitānyupavanāni manoharāṇi |
cittam munerapi haranti nivṛttarāgam
prāgeva rāgamalināni manāṃsi yūnam || VI:23 ||

สวนแสนงามสว่างไสวด้วยดอกมลิที่ขาวกระจ่างดูรยยิ้มหญิงงาม
ดั่งดูแต่กระทั่งใจที่ไร้ราคะของพระมณี
และดั่งดูใจที่เปี่ยมราคะของคนหนุ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ālambihemarasanaḥ stanasaktahārāḥ
kaṃdarpadarpaśithilīkṛtagātrayaṣṭyaḥ |
māse madhāu madhurakokilabhṛṅganādāir
nāryo haranti hrdayam prasabham narāṇām || VI:24 ||

ในเดือนแห่งฤดูใบไม้ผลิ
เหล่าหญิงสาวผู้คาดสายสะอิ่งทอง
สวมสร้อยไข่มุกตรงบริเวณทรวงอก
และร่างอ่อนล้าด้วยกามกริธาอันร้อนแรง
ยอมรัตรึงใจของชายหนุ่มรุนแรงยิ่งขึ้น
ด้วยเสียงหึ่งๆของผึ้งหลวง
และเสียงหวานของนกคเหว้า

nānāmanojīakusumadrumabhūsitāntān
hr̥ṣṭānyapuṣṭaninadākulasānudesān |
śāileyajālapariṇaddhasīlātālāntān
dr̥ṣṭvā janaḥ kṣitibhr̥to mudameti sarvaḥ || VI:25 ||

เมื่อได้เห็นเทือกเขาที่ประดับประดาด้วยไม้ดอกงามนานาพันธุ์
บริเวณยอดเขาที่ระงมด้วยเสียงนกคเหว้าตัวว้าเรียง
และแผ่นผาที่ปกคลุมด้วยตะไคร้จำนวนมากแล้ว
ทุกคนยอมเบิกบานใจ

netre nimīlayati roditi yāti śokam
ghrāṇam kareṇa viruṇaddhi virāuti coccāiḥ
kāntāviyogaparikheditacittavṛttir
dr̥ṣṭvā `dhvagaḥ kusumitānsahakāravṛkṣān || VI:26 ||

เมื่อได้เห็นต้นมะม่วงที่ออกดอกสะพรั่ง
คนเดินทางไกลจิตใจทุกข์ทรมาน
เพราะต้องพลัดพรากจากนางที่รัก
ก็โศกเศร้าจนต้องหลับตาไว้ให้
เอามือปิดจมูกและคร่ำครวญหวนไห้

samadamadhukarāṅgāṃ kokilānāṃ ca nādāḥ
 kusumitasahakārāḥ kaṇṇikārāśca ramaḥ |
 iṣubhiriva sutīkṣṇāirmānasam māninīnāṃ
 tudati kusumamāso manmathodḍīpanāya || VI:27 ||

เพื่อจุดไฟแห่งความรัก
 เตือนแห่งดอกไม้อันน่ารัก
 เป็นดังศรที่ทิ่มแทงหัวใจของหญิงผู้ถือตัว
 ด้วยเสียงเพลงของนกเดเหว่าและเสียงหึ่งๆของผึ้งตัวเมาน้ำหวาน
 ด้วยต้นมะม่วงที่ออกดอกสะพรั่ง และด้วยดอกกรรณิการ

āmri maṅjulamaṅjarī varaśaraḥ satkiṃśukam yaddhanur
 jyā yasyālikulam kalaṅkarahitam chatram sitāṃsuḥ sitam |
 mattebho malayānilaḥ parabhr̥tā yadbandino lokajit
 so `yam vo vitaṅṅitarītu vitanurbhadram vasantānvitah ||VI:28||

ขอกามเทพผู้ชนะโลก ผู้เสด็จมาพร้อมกับฤดูใบไม้ผลิ
 ผู้มีศรแสนประเสริฐคือช่อดอกมะม่วงงาม
 มีธนูคือดอกทองกวาวงามน่ารัก
 มีสายธนูคือฝูงผึ้ง มีเศวตฉัตรคือดวงจันทร์
 มีช้างตกมันคือสายลมจากเทือกเขามัลลยะ
 และมีกวีขับเพลงยอพระเกียรติคือนกเดเหว่า
 จงประทานความสุขความเจริญอย่างเต็มเปี่ยม
 แก่ท่านทั้งหลายเทอญ

*****

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

ดัชนีค้นศัพท์พันธุ์ไม้ในฤตุสंहาร (สันสกฤต-ไทย)

ambhoruha	บัว	III:17
ambuja	บัว	III:20
		VI:12
		VI:14
aśoka	อโศก	VI:16
		VI:5
arjuna	กุ่ม	II:17
		III:13
āmṛī	มะม่วง	VI:28
indīvara	บัวสีน้ำเงิน	II:12
utpala	บัว	II:14
		II:9
		III:11
		III:24
		III:14
kakubha	กุ่ม	II:20
kadamba	กระท่อม	II:17
		II:20
		II:23
		III:13
kamala	บัว	III:26
	บัว	III:11
kalama	ข้าวกลมมะ	II:14
kahlara	บัวแดง	III:15
kaṅkeli	โศก	III:18
karnīkāra	กรรณิการิ	VI:20
		VI:27
		VI:5

kāśa	หญ้ากาสะ	III:1 III:2 III:26
kiṃśuka	ทองกวาว	VI:19 VI:20
kuṭaja	มวกเหล็ก	III:13
kunda	มธุลี	IV:2 VI:23
kumuda	บัวขาว	III:15 III:2 III:21 III:22 III:23 III:26
kurabaka	บานไม่รู้โรย	VI:18
kuvalaya	บัวสีน้ำเงิน	II:22 III:11
kusumbha	แคฝอย	I:24 VI:4
ketakī	ลำเจียก	II:26 II:17 II:20 II:23
kesara	บุนนาค	II:20
kovidāra	ทองหลวง	III:6
cūta	มะม่วง	VI:1 VI:12 VI:14 VI:15 VI:3
ṭṛṇa	หญ้า	II:5 IV:7
nalini	บัว	II:14

navamālati	มะลิซ้อน	III:18 VI:5 III:19
nikuṭījam	พุ่มไม้	I:23
nilotpala	บัวนิโลตพล	III:19 III:17 III:26 IV:9 II:2
nīpa	จิก	III:13
priyaṅgu	ประยงค์	IV:10
pankaja	บัว	III:10 III:23
padma	บัวขาว	III:1 III:15 VI:2 IV:1 III:11
baluka	พิฑูล	II:24
bandhūka	ชบา	III:25 III:5
bimbha	ตำลึง	II:12
bhadra	ทองกวาว	VI:28
mālatī	มะลิซ้อน	II:24
yūthika	กัตเกล้า	II:24
lodhra	โลห	IV:1
vaṃsa	ไผ่	I:25
śālmālī	จิว	I:26
śāli	ข้าวสาลี	III:1 III:16 IV:1 IV:18 III:10
sabhadramusta	หญ้าแห้วหมู	I:17

syāma	ประยงค์	III:18
sarja	รัง	II:17
		III:13
saroruha	บัว	III:7
sahakāra	มะม่วง	VI:22
		VI:26
		VI:27
saptacchada	ดินเป็ดน้ำ	III:13
		III:2
sasya	ข้าวกล้า	I:22
		IV:1
sephālika	ฝ้ายคำ	III:14
sāileya	ตะไคร้	VI:25
hemāmburuha	บัวทอง	VI:7

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค.

ดัชนีค้นศัพท์สัตว์ในอุตฺตสัหาร (สันสกฤต-ไทย)

ali	ผี	VI:28
kapi	ลิง	I:23
kalāpin	นกยูง	I:16
kāḍampa	หงส์ดำ	III:8
		IV:9
kāraṇḍa	นกเป็ดน้ำ	III:8
kokila	นกคูเหว่า	VI:20
		VI:25
		VI:27
krāuñca	นกกกระเรียน	IV:8
		V:18
gaja	ช้าง	I:14
		I:19
		I:27
gavaya	วัว	I:23
		I:27
go	วัว	III:16
cātakapakṣin	นกกกระเจาบฝน	II:3
jalārthin	ช้าง	I:15
dvirepha	ผี	III:6
		VI:1
		VI:14
		VI:17
parabhṛta	นกคูเหว่า	VI:22
		VI:28
pumṣkokila	นกคูเหว่าผู้	VI:14
		VI:21
phaṇin	งูเห่า	I:13
		I:20
balāka	นกกกระสา	III:12

barhin	นกยูง	II:6
bhṛṅga	ผึ้ง	II:14
		II:15
		VI:21
		VI:24
bhujamṅga	งู	II:13
bheka	กบ	I:18
		II:13
madhukara	ผึ้ง	VI:27
mayura	นกยูง	I:13
mayūra	นกยูง	III:12
mahiṣī	นางควาย	I:21
mīna	ปลา	I:19
mṛga	สัตว์ป่า	I:11
		I:25
mṛga	กวาง	II:9
mṛgāṅganā	นางกวาง	IV:8
mṛgī	นางกวาง	III:14
mṛgendra	สิงโต	I:27
mṛgeśvara	สิงโต	I:14
rājahaṃsa	ราชหงส์	III:21
vanadvipa	ช้างป่า	II:15
varāha	หมูป่า	I:17
vihaga	นก	I:23
śarabha	นกศรภะ	I:24
śikhin	นกยูง	II:16
		III:13
śuka	นกกแก้ว	VI:20
sāpharī	ปลาเค้า	III:3
sārasa	นกกะระโน	I:19
		III:8
		III:16
sitāṇḍaja	หงส์	III:3
hariṇī	นางเนื้อ	II:8

hamsa

หงส์

I:5

III:8

III:11

III:13

III:16

III:17

III:24

III:25

IV:4

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง.

ดัชนีค้นศัพท์พันธุ์ไม้ในฤตุสंहาร (ไทย-สันสกฤต)

กรรณิการ	karnikāra	III:17 III:20 VI:12
กระพุ่ม	kadamba	II:17 VI:14 VI:16 VI:5
กุ่ม	arjuna	III:13 VI:28
ข้าวกมละ	kakubha	II:12
ข้าวกล้า	kamala	II:14
	sasya	II:9 III:11
ข้าวสาลี	śāli	II:17 II:20 II:20 III:14 III:24
กัศเค้า	yūthika	II:23
แคฝอย	kusumbha	III:13 III:26
จิว	śālmālī	III:5
จิก	nīpa	III:11
ชบา	bandhūka	III:15 III:18
ตะไคร้	sāileya	VI:20
ตำลึง	bimbha	VI:27
ตีนเป็ดน้ำ	saptacchada	VI:5 III:1

ทองกวาว	kiṃśuka	III:2 III:26
	bhadra	VI:19
ทองหลาง	kovidāra	VI:20
บัว	ambhoruha	III:13
	ambuja	III:15 VI:23
	IV:2	IV:2
	utpala	II:20 III:20 III:21 III:22 III:23
	kamala	III:26 VI:18
	nalini	II:22
	pankaja	I:24 III:11
	saroruha	II:17
บัวขาว	kumuda	II:20 III:6 VI:1 VI:12 VI:14 VI:15
	padma	II:5 II:23 II:26 VI:3 VI:3
บัวแดง	kahlara	IV:7
บัวทอง	hemāmburuha	II:14

บัวนิโลตบล	nilotpala	I:23 III:17 III:19 III:19 VI:5
บัวสีน้ำเงิน	indīvara kuvalaya	III:17 III:26 IV:9
บานไม่รู้โรย	kurabaka	II:2
บุษนาค	kesara	III:13
ประยงค์	priyaṅgu syāma	IV:10 III:10
ไผ่	vaṃsa	III:23
ฝ้ายคำ	sephālika	III:1
พิกุล	baluka	III:15
พุ่มไม้	nikuḅijam	VI:2
มธุลี	kunda	III:11 IV:1
มวกเหล็ก	kuṭaja	II:24
มะม่วง	āmri cūta	III:25 II:12 II:24 II:24 III:5
	sahakāra	VI:28 I:25 I:26 IV:1
มะลิซ้อน	navamālati	III:1 IV:1
	navamālika	III:16
	mālati	IV:18
รัง	sarja	I:17 III:10

ลำเจียก	ketakī	II:17 III:13 III:18 III:7
โลท	lodhra	VI:22
โศก	kaṅkeli	VI:26
หญ้า	ṭṛṇa	III:13 VI:27
หญ้ากาศะ	kāśa	I:22 III:2 IV:1
หญ้าแห้วหมู	sabhadramusta	III:14
อโศก	aśoka	VI:7 VI:25

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ.

ดัชนีค้นศัพท์สัตว์ในอุตฺตสัหาร (ไทย-สันสกฤต)

กบ	bheka	I:18
		II:13
กวาง	mṛga	II:9
งู	bhujamṅga	II:13
งูเห่า	phanin	I:13
		I:20
ช้าง	gaja	I:14
		I:19
		I:27
	jalārthin	I:15
ช้างป่า	vanadvipa	II:15
นก	vihaga	I:23
นกกะจาบฝน	cātakapakṣin	II:3
นกกะไ้	sārasa	I:19
		III:8
		III:16
นกกะเรียน	krāuñca	IV:8
		V:18
นกกะสา	balāka	III:12
นกแก้ว	sūka	VI:20
นกคุเหว่า	kokila	VI:20
		VI:25
		VI:27
นกคุเหว่า	parabhṛta	VI:22
		VI:28
นกคุเหว่าผู้	pumskokila	VI:14
		VI:21
นกเป็ดน้ำ	kāraṇḍa	III:8

นกยูง	kalāpin	I:16
	barhin	II:6
	mayura	I:13
	mayūra	III:12
	sīkhin	II:16
		III:13
นกสรภะ	śarabha	I:24
นางกวาง	mṛgāṅganā	IV:8
	mṛgī	III:14
นางควาย	mahiṣī	I:21
นางเนื้อ	hariṇī	II:8
ปลา	mīna	I:19
ปลาเค้า	sāpharī	III:3
ผึ้ง	ali	VI:28
	dvirepha	III:6
		VI:1
		VI:14
		VI:17
	bhṛṅga	II:14
		II:15
		VI:21
		VI:24
	madhukara	VI:27
ราชหงส์	rājahaṃsa	III:21
ลิง	kapi	I:23
วัว	gavaya	I:23
		I:27
	go	III:16
สัตว์ป่า	mṛga	I:11
		I:25
สิงโต	mṛgendra	I:27
	mṛgeśvara	I:14

หงส์	sitāṇḍaja	III:3
	haṃsa	I:5
		III:8
		III:11
		III:13
		III:16
		III:17
		III:24
		III:25
		IV:4
หงส์ดำ	kādampa	III:8
		IV:9
หมูป่า	varāha	I:17

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

นายชวโรดมน์ วัลยเมธี เกิดเมื่อปี ๒๕๒๒ เป็นชาวกรุงเทพมหานคร ได้รับประกาศนียบัตรทางวัฒนธรรมและภาษาญี่ปุ่นจากมหาวิทยาลัยรวิโรดุม นครเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๓ และได้รับพระราชทานปริญญาศิลปกรรมศาสตรบัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๔ เข้าศึกษาในบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๖ ระหว่างนั้นได้รับทุนผู้ช่วยสอนของบัณฑิตวิทยาลัยประจำปี ๒๕๔๖ และ ๒๕๔๗ และทุนอุดหนุนการเรียนภาษาสันสกฤตจาก คีตาธรรมแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี ๒๕๔๖ ถึง ๒๕๔๗

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย